

Міністерство освіти і науки України
Миколаївський національний університет імені
В.О.Сухомлинського

Кафедра соціальної роботи

В.М.Ярошенко, О.Р.Єльчієва

ДЕОНТОЛОГІЯ
СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Навчальний посібник

Миколаїв – 2020

ББК _____
К _____
УДК _____

Рекомендовано до друку кафедрою соціальної роботи МНУ ім. В.О. Сухомлинського (протокол № 21 від 07.05. 2020 р.) , методичною радою факультету педагогіки та психології (протокол № 13 від 08.06. 2020 р.) , затверджено Вченою радою МНУ ім.В.О.Сухомлинського (протокол № 1 від 16. 09.2020 р.).

ББК _____

У навчальному посібнику викладено основи деонтології соціальної роботи, наведено головні поняття та їх характеристика, розкрито найбільш важливі питання одного з компонентів курсу «Соціальна політика», що є фаховою навчальною дисципліною для студентів за спеціальністю «Соціальна робота».

Навчальний посібник побудований за кредитно-трансферною системою з урахуванням діючих навчальних планів та робочої програми дисципліни. Дане видання допоможе студентам усебічно оволодіти знаннями регуляторних механізмів реалізації соціальної політики, обумовлених відповідною деонтологічною (належною) поведінкою суб'єктів соціальної сфери.

© В.М. Ярошенко, О.Р.Єльчієва, 2020

© МНУ ім..О.Сухомлинського, 2020

ЗМІСТ

	Стор.
Вступ _____	5
МОДУЛЬ I. ЕТИКА СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ	9
Лекція 1. Основні засади та методологія деонтології соціальної роботи _____	9
Лекція 2. Історичний огляд етичних концепцій._ Предмет деонтології соціальної роботи	
Семінарські заняття за темами 1 і 2 Модуля I _____	32
Лекція 3. Політична аксіологія _____	50
МОДУЛЬ 2. ЕТИКА СУСПІЛЬНОГО ПРОГРЕСУ	50
Лекція 4. Співвідношення деонтології соціальної роботи з професійною культурою та політичною етикою _____	78
Лекція 5. Антиномія свободи, рівності і соціальної справедливості у політиці _____	
Семінарські заняття за темами 3, 4 і 5 Модуля I _____	
Лекція 6. Принципи, функції та компоненти деонтології соціальної роботи	114
МОДУЛЬ II. ЕТИКА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ	146
Лекція 6. Проблема співвідношення мети і засобів у політиці _____ Деонтологічна громадянська свідомість та обов'язки соціального працівника _____	146
Лекція 7. Бюрократія та професійна етика _____	
Семінарські заняття за темами 6 і 7 Модуля II _____	163
Лекція 8. Етика політичної модернізації _____	200

Лекція 9. Аспекти професійного почуття у професійній діяльності соціального працівника	217
Семінарські заняття за темами 8 і 9 Модуля II _____	
Бібліографія _____	246
Алфавітно-предметний покажчик _____	258

Додатки

Додаток 1. Тестові завдання _____	
Додаток 2. Деонтологічні тренінги _____	
Додаток 3 Особливості діяльності соціальних працівників _____	

Золоте правило моральності:

«Чини по відношенню до оточуючих так, як хочеш, щоб ставились до тебе» «Золоте правило» – фундаментальне правило моральності, виникло у середині I тисячоліття до н.е.

з'явилося одночасно і незалежно один від одного у різних культурах давньокитайської (Конфуцій), давньоіндійської (Будда), давньогрецької (Сім мудреців), – але у схожих формулюваннях.

ВСТУП

Соціальна робота є невід'ємною частиною життєдіяльності держави і суспільства. Соціальні працівники входять до політичних, економічних і соціальних структур та беруть участь у формуванні суспільних відносин. Гарантом успішного входження соціального працівника у взаємовідносини з навколишнім світом і його окремими представниками виступає прагнення будувати ділові і особистісні стосунки на конструктивній основі, вміння регулювати власну професійну поведінку в різноманітних ситуаціях.

Матеріали навчального посібника «Деонтологія соціальної роботи» зорієнтовані як на вивчення самостійного курсу дисципліни так і на додаткове вивчення у межах курсу дисципліни «Соціальна політика» з метою забезпечення студентів необхідними знаннями з основ професійної деонтології, професійної етики, професійної культури та навичками їх реалізації у практичній діяльності, що допоможе їм у подальшому вступати у взаємодію із суб'єктами процесу соціалізації і буде сприяти органічному поєднанню кваліфікації й особливих духовних якостей майбутнього спеціаліста.

Навчальний посібник «Деонтологія соціальної роботи» забезпечує знайомство студентів з соціокультурними цінностями та їх зв'язком з професійною деонтологією соціального працівника. У рамках курсу аналізуються кодекси етики соціальної роботи та моделі прийняття етичних рішень.

Основні завдання курсу:

1. Ознайомити студентів із основними етичними концепціями, визначенням етичних проблем і дилем, елементами критичного мислення.
2. Сформувані вміння користуватись елементами критичного мислення у ситуаціях практичного вибору.
3. Дати знання щодо порівняльних моделей прийняття професійних рішень.
4. Ознайомити із професійними етичними кодексами соціальних працівників та їх структурою.

Курс націлений на оволодіння студентами основними знаннями та вміннями, необхідними для реалізації завдань професійної діяльності спеціалістів з соціальної роботи в Україні.

Після опанування курсу студенти мають володіти знаннями про: • основні етичні концепції; • визначення етичних проблем і дилем; • кваліфікаційні вимоги до професійної діяльності соціального працівника; • елементи критичного мислення; • моделі прийняття етичних рішень; • цінності,

принципи, ролі спеціалістів з соціальної роботи; • підходи до прийняття етичних рішень; • існуючі кодекси етики соціальних працівників.

Після опанування курсу студенти повинні уміти: • аналізувати питання реального стану соціально-педагогічної діяльності; • користуватись елементами критичного мислення у практичній роботі з клієнтами; • керуватись моделями прийняття рішень конкретних етичних проблем; • використовувати категоріально-понятійний апарат соціальної деонтології; • формувати особисте бачення соціально-педагогічної ситуації й самостійно визначати морально-етичні шляхи її вирішення; • будувати структурно-логічні схеми щодо компонентів соціальної деонтології; • розрізняти та застосовувати критерії професійності соціального працівника.

Навчальний посібник містить поділ на залікові кредити, змістові модулі, розрахунок бюджету часу на лекції, практичні заняття, самостійну роботу, критерії оцінювання знань та умінь згідно з вимогами кредитно-модульної системи підготовки фахівців, список основної і додаткової літератури. Контроль за роботою студентів здійснюється шляхом поточної оцінки знань, тестових завдань, проведенням заліку й іспиту.

На початку XXI ст. необхідність у гуманістичній, морально відповідальній політиці стає загальнолюдською потребою, актуалітетом людської цивілізації.

О. Бабкіна

МОДУЛЬ I. ЕТИКА СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

Лекція 1. Предмет і сутність деонтології та її головні функції

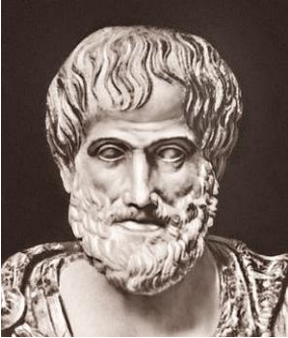
Мета: з'ясувати суть політичної етики як науки, визначити її предмет та основні функції.

Вивчивши зміст лекції, студенти повинні вміти:

- сформувати цілісне уявлення про політичну етику як самостійну науково-практичну дисципліну;
- освоїти проблематику і зміст етики як науки;

- розкрити основні теорії політичної етики;
- визначити основні функції і завдання деонтології як науки.

1.1. Предмет і сутність етики

Аристотель

Етимологія терміна «етика», тобто його походження і споріднені зв'язки з іншими словами тієї самої чи інших мов, сягає глибокої давнини. Слово «етика» виникло з грец. *ἦθος* – *звичай*, яке у різні часи мало різні значення. Спочатку воно означало місце перебування, спільне житло, потім – звичай, темперамент, характер, стиль мислення, а також усталену природу якогось явища. Пізніше видатний мислитель античності *Аристотель*, узявши за основу значення етосу як характеру, темпераменту, утворив прикметник – «етичний» для позначення особливої групи людських чеснот – мудрості, мужності, помірності, справедливості тощо, відрізняючи їх від добродійностей розуму. Науку про етичні чесноти (особистісні якості), достоїнства характеру людини Аристотель назвав «етика». Так у IV ст. до н. е. етична наука дістала свою назву, яку носить і сьогодні.

За аналогією, у латинській мові від терміна *mos (moris)* – крій одягу й мода, звичай і порядок, вдача і характер людини – давньоримський філософ *Цицерон* утворив прикметник – «моральний», тобто такий, що стосується характеру, звичаю. І в IV ст. до н. е. виникає термін «мораль» [23].

Цицерон

Спочатку значення термінів «етика» й «мораль» в основному збігалися. Пізніше мораль стали розуміти як реальні явища (звичаї суспільства, усталені норми поведінки, оціночні уявлення про добро, зло, справедливість тощо). Етику почали розглядати як науку, що вивчає мораль. Хоча у повсякденному слововживанні цієї різниці у значенні не завжди дотримуються. Ми говоримо про «етику вченого» або «медичну етику», маючи на увазі певні принципи поведінки вченого, лікаря, тощо; ми можемо засуджувати ті інші вчинки за «неетичність». Така термінологічна розпливчатість зумовлена тим, що між мораллю як реальним явищем і етикою як наукою про нього, по суті, не існує чіткої межі. Хіба ж, обираючи лінію поведінки, ми не керуємося, хай навіть не усвідомлено, певними загальними настановами й уявленнями, не намагаємося якось обґрунтувати свій вибір? А це вже царина етики. Та незважаючи на цей взаємозв'язок теорії і практики, **етика зберігає значення науки, а мораль – реального явища, предмета дослідження**

цієї науки.

Лишилось з'ясувати значення такого терміну як «моральність». Поняття «мораль» і «моральність» часто ототожнюються, і для цього є достатньо підстав. У сучасній літературі за ними закріплюється, наслідуючи німецького філософа *Г. Гегеля*, розуміння моралі як форми суспільної свідомості, сукупності усвідомлюваних людьми принципів, норм, приписів, правил поведінки, а моральності – як втілення цих принципів, правил і норм у реальній поведінці людини й стосунках між нею та іншими людьми.

Отже, історія термінів дозволяє зробити висновок, що **етика – це наука про мораль (моральність).**

Етика – це вчення про мораль, що досліджує закономірності та принципи її виникнення, розвитку і функціонування, роль і призначення моралі у житті окремої особи і суспільства [23].

Метою етики є раціональне обґрунтування моралі та виявлення її природи, сутності, місця і значення у розвитку людини і суспільства. У ній осмислюються, узагальнюються, систематизуються історичні форми моральності, аналізуються етичні доктрини, які прагнуть пояснити природу, закономірності розвитку, функції моралі, а також здійснюється аналіз механізмів моральної орієнтації і регуляції, виражених у системі цінностей, норм, принципів, понять моральної свідомості.

Етика як наука виникла і розвивалася у межах філософії і розглядалася як практична філософія, або моральна філософія.

Суспільна (політична) моральність слугує об'єктивним джерелом та основою суспільної (політичної) етики, котра формується внаслідок нормативної артикуляції та інституційної структуризації цієї моральності [22].

Проблемами оптимальної взаємодії політики і моралі на різних етапах розвитку суспільно-політичного життя переймалися філософи та історики, соціологи й політологи. З огляду на необхідність досягнення гармонійної взаємодії між політикою і мораллю важливе значення має з'ясування причин, що зумовили розрив між ними, аналіз форм взаємодії практично-політичної діяльності людей із загальнолюдською мораллю, єдність яких забезпечує гуманістичне регулювання співвідношення цілей та засобів у політиці.

Політика і мораль взаємодіють як форми суспільної свідомості й практики. Етичні поняття – добро, справедливість, чесність, порядність – не лише характеризують політичну діяльність влади, держави, партії чи політика, вони або підтримують, морально санкціонують і стимулюють цю діяльність, або засуджують, блокують [6].

Політика, яка не має належної підтримки з боку моралі, приречена на поразку. Безчесний політик, безсоромний політикан, для якого понад усе егоїстичні інтереси – тимчасова персону на політичній арені. Втім, як це часто трапляється, він поступається місцем іншому політикану. Політик, який виражає соціальні сподівання людей, керується ними, отримує тривалу підтримку громадськості.

Політична етика історично сформувалася в межах політичної філософії. Вона вивчає вплив на політику моральних принципів, норм і уявлень людей.

Через призму етики в сучасному світі оцінюють мету і методи функціонування влади, державних інститутів, визначають критерії професійної діяльності бюрократії. Будучи в тісному взаємозв'язку з політикою, а в перехідних умовах продукуючи етику оновлення, виживання і стабільність, засоби досягнення поставлених цілей, етичні начала впливають на характер суспільного розвитку і є своєрідним індикатором політичної ситуації, ступеня розвитку демократичного суспільства.

Отже, **політична етика** (грец. *ethika*, від *ethos* – звичай, характер) – галузь, аспект загальної етики, що досліджує моральні засади політики і влади (у широкому розумінні), професійну етику суб'єктів політичної діяльності (у вузькому розумінні) [9].

Політична етика у широкому розумінні піддає критичному аналізу функціонуючу моральну свідомість учасників політичного процесу і виявляє міру відповідності її наявним політичним і моральним відносинам.

У вузькому розумінні проблема політичної етики пов'язана з тим, що державні діячі та політики мусять зіставляти свої вчинки не тільки з положеннями Конституції і чинного законодавства, а й з моральними принципами і нормами. При цьому етичний кодекс, яким вони керуються, не просто спирається на загальноприйнятту мораль, але й конкретизує її вимоги відповідно до специфіки політичної діяльності, неординарних обов'язків і повноважень, покладених на депутатів, урядовців, службовців державних установ. Формування політичної етики може ґрунтуватися і на етиці політичної гри, організації, менеджменту тощо [2].

Щоб зрозуміти етику політичної діяльності, слід брати до уваги не її окремі, суто моральні чи суто політичні мотиви, а ті інтегральні ціннісні установки, які виникають внаслідок тісної взаємодії політичного і морального чинників. Так, у 90-ті роки ХХ ст. в Україні динамічно розвивалася інституціональна демократія, але за відсутності уваги до інституціональної етики.

Досвід модернізації країн третього світу свідчить, що інституціональні реформи, навіть якщо вони і підкріплені певним політичним ідеалом та національною ідеєю у суспільстві, але не забезпечені відповідним етичним прогресом, часто приречені на провал. Наприклад, модель президентської демократії в США виявилася ефективним політичним інструментом, за допомогою якого за декілька сторіч було створено потужну світову державу, але та ж модель у країнах Латинської Америки породила військові диктатури та затяжні внутрішні кризи країн [2].

Політична етика народжується в суперечностях між політикою і мораллю, її науковою основою є нормативні теорії моралі, що обґрунтовують уявлення про те, якою повинна бути політична поведінка за певних умов. Політична етика охоплює моральні аспекти політичних рішень, типи, засоби і форми їхньої реалізації. Вона займається такими нормами політики, як:

- принципи справедливого соціального устрою;

- критерії легітимного правління;
- співвідношення прав, обов'язків керівників і громадян;
 - проблеми справедливості у відносинах між державами тощо [2].

Відповідно до сфери політичної етики відносять теорії соціальної справедливості, легітимного правління, справедливих війн, оптимального використання влади правлячими колами. До етичної проблематики політики належать і питання обґрунтування системи базових цінностей суспільства, формування соціального порядку, що відповідає цим ціннісним уявленням; питання інституціональних відносин, відносин соціальних груп і рухів, відносин між суспільством і особистістю, взаємин між окремими громадянами щодо відстоювання власних політичних поглядів тощо.

Суб'єктами політичної етики є учасники політичного процесу (партії, рухи, особистості).

Сутність політичної етики полягає в тому, що, будучи важливим елементом політичної культури, політична етика створює механізм суспільної довіри, а тому забезпечує надійне, стабільне функціонування соціальної системи, перешкоджає виникненню протиріч, спроможних руйнувати систему зсередини, якщо політична етика і політична система узгоджуються між собою.

Політична етика структурується на трьох основних рівнях:

- рівні індивідуальних чеснот (індивідуальна політична етика);
 - рівні корпоративно-груповому (передусім, йдеться про професійну етику політиків, державних службовців, однопартійців, політичних активістів, політтехнологів, а також професійних груп діяльність яких дотична до політичної, зокрема, працівників ЗМІ);
 - рівні загальнонаціональному (загальнонаціональна політична етика) [22].

Політичну етику в сучасному суспільстві можна вважати повноцінною лише за умови виокремлення всіх трьох рівнів. Причому, річ не лише в повноцінності, але й в ефективності, адже всі три рівні доповнюють один одного в процесі функціонування системи політичної етики. Власне інституціоналізація політико-етичної сфери й відбувається на цих трьох рівнях, коли виникають формальні моделі індивідуальної, групової, загальносуспільної етичної поведінки.

Неодноразово політична етика зазнавала глибоких деформацій,

вироджуючись у політичну ідеологію, наприклад, марксизм, націонал-соціалізм. Демократизація в країнах Заходу була не тільки результатом економічного і технологічного розвитку, а й складним етичним процесом, який пройшов через глибоку кризу традиційної ціннісної свідомості. Як свідчить перебіг подій, суспільства, які не справилися з етичним завданням прийняття нової культурно-технологічної ситуації і подолання віджилих норм, опинилися в ХХ ст. в лещатах тоталітаризму.

Основою політичної етики є суспільна моральність в цілому. Остання ж найповніше проявляється в громадянському суспільстві, тобто у сфері дії недержавних регуляторів громадянської поведінки людей.

Етика громадянського суспільства, як норма поведінки, регулює відносини осіб у сфері майнових, культурних, духовних, конфесійних інтересів. У ній розвинулися різні аспекти підприємницької етики, трудової і професійної моралі, етики споживання, дозвілля. Всі вони базуються на головній цінності громадянського суспільства – на свободі особи, зокрема на свободі її морального вибору.

У громадянському суспільстві різні демократичні інститути, зокрема партії та громадсько-політичні організації, виступають основним засобом вирішення суперечливих інтересів різних соціальних груп. Оскільки перші зачатки такого суспільства ми бачимо в давньогрецьких полісах, то деякі політологи схильні вважати, що саме тоді і з'явилися перші паростки політичної етики як сукупність певних правил, публічної змагальності за право на державну владу [18].

Норми політичної етики поширювались на мистецтво публічних виступів, форми участі громадян у державних справах, на свободу критики, характер взаємодії різних інститутів влади.

Отже, **політична етика**, як сукупність певних норм, була засобом стимулювання емоцій маси, підтримання режиму рівноваги влади в полісі, тобто, **політичної надійності**. Питання поширювались на досягнення взаємної довіри між громадянами, громадянської згоди, добровільного підкорення порядкуві. Ця етика створювала і підтримувала образ ідеальної політичної людини (Аристотель: «Жити в суспільстві означає жити політично»), яка об'єктивно дбає не стільки про власне благо, скільки про громадянський спокій у своєму полісі. Ці норми орієнтували на поміркованість, стриманість, доброзичливість як натовпу, так і аристократичних груп управління. Вони регулювали відносини справедливості і соціальної гармонії між групами майнової і навіть правової нерівності [7].

Звичайно, політична етика стародавнього світу – поняття дещо умовне. Чимало істориків та політологів прагнуть не ототожнювати норми політичної поведінки переважно прямої античної демократії з політичною етикою представницької демократії сучасності.

Античність лише створила прообраз громадянського суспільства. Тому політична етика античності може розглядатися лише як прообраз сучасної політичної етики, як її витoki.

Тільки в процесі формування громадянського суспільства і демократії в

Новому часі могла скластися політична етика як сукупність цінностей і норм, які орієнтують і регулюють дії політиків, всіх активно діючих учасників політичного процесу. Спочатку прообрази норм і цінностей політичної етики виникли в рамках ідеології і моралі лібералізму, який віддавав перевагу свободі над рівністю.

Одночасно утверджується політичний лібералізм зі своєю етикою діяльності. Це – етика політико-правової рівності людей, легітимних інтересів, тобто законної боротьби за владу. Відбувся перехід до нової політичної культури, в рамках якої і виникає етика. Вона служить тому, щоб поставити під контроль громадянського суспільства державну владу. Такий контроль здійснюється з допомогою:

- ПРЕДСТАВНИЦЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ;
- РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ПОДІЛУ ВЛАДИ;
- УЗАКОНЕННЯ КОНФЛІКТІВ У БОРОТЬБИ ЗА ВЛАДУ;
- ВИКЛЮЧЕННЯ КОНЦЕНТРАЦІЇ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ ВЛАДИ У ПЕВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ГРУПИ [13].

ПОЛІТИЧНА ЕТИКА ВИМАГАЛА САМООБМЕЖЕННЯ ВЛАДИ, ВЕРХОВЕНСТВА ЗАКОНУ У ПРАВОВІЙ ДЕРЖАВІ. УТВЕРДЖУВАЛИСЬ НОРМИ ДЕПУТАТСЬКОЇ ЕТИКИ, ПАРЛАМЕНТСЬКОГО ПОЛІТИЧНОГО СУПЕРНИЦТВА.

ПОЛІТИЧНА ЕТИКА, ОБУМОВЛЮЮЧИ ДЕМОКРАТИЗАЦІЮ СУСПІЛЬСТВА, СПРИЯЄ ПОГЛИБЛЕННЮ САМОУПРАВЛІНСЬКИХ ПРОЦЕСІВ, А ДЕМОКРАТІЯ, У СВОЮ ЧЕРГУ, ЗМІЦНЮЄ НОРМИ ПОЛІТИЧНОЇ ЕТИКИ. ВОНИ ПОСИЛЮЮТЬ ЦИВІЛІЗОВАНІСТЬ У ПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИНАХ НА ВСІХ РІВНЯХ, СПРИЯЮТЬ РОЗШИРЕННЮ ПРАВ ЛЮДИНИ.

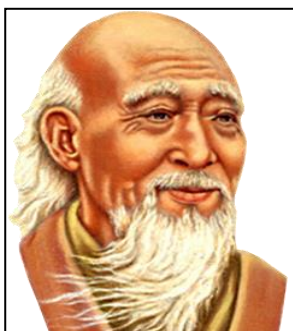
ПОЛІТИЧНА ЕТИКА В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ МАЄ ТРИ ОСНОВНИХ ДЖЕРЕЛА – ТОТАЛІТАРНО-ЗАЛИШКОВЕ, НАЦІОНАЛЬНЕ, ЗОВНІШНЬО-ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНЕ. ПЕРШЕ ЗАЛИШИЛОСЯ ТРАНЗИТИВНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВУ У СПАДОК ВІД МИНУЛИХ ЧАСІВ ТОТАЛІТАРИЗМУ І ПРОДОВЖУЄ ГЕНЕРУВАТИ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ІДЕАЛИ; ДРУГЕ – СФОРМУВАЛОСЯ І ДІЄ З КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНОГО ТА НАЦІОНАЛЬНО-ЕТНІЧНОГО МАСИВУ НАРОДНОЇ КУЛЬТУРИ; ТРЕТЄ – ЗОВНІШНЄ І ПОВ'ЯЗАНЕ З ВИБОРОМ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА НА КОРИСТЬ ЛІБЕРАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТІЇ, А ОТЖЕ Й ВІДПОВІДНОЇ ЇЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕТИКИ, ГРУНТОВАНОЇ НА ОСНОВНИХ ЦІННОСТЯХ ЛІБЕРАЛІЗМУ – СВОБОДІ, ПРИВАТНІЙ ВЛАСНОСТІ, КОНКУРЕНЦІЇ, НАРОДОВЛАДДІ, ВЕРХОВЕНСТВІ ЗАКОНУ [22].

ПРОБЛЕМА СПІВВІДНОШЕННЯ ПОЛІТИКИ І МОРАЛІ – ОДНА З ЦЕНТРАЛЬНИХ У ПОЛІТИЧНІЙ ТА ЕТИЧНІЙ ТЕОРІЯХ. ВОНА БУЛА СФОРМУЛЬОВАНА ЩЕ У ФІЛОСОФСЬКО-ПОЛІТИЧНИХ ТРАКТАТАХ СТАРОДАВНІХ МИСЛИТЕЛІВ, ЯКІ ВЖЕ ТОДІ ВИЯВИЛИ ЇЇ СКЛАДНІСТЬ І НЕОДНОЗНАЧНІСТЬ.

ЗГІДНО З ЕТИКО-ПОЛІТИЧНИМ ВЧЕННЯМ ДАВНЬОКИТАЙСЬКОГО МИСЛИТЕЛЯ *КОНФУЦІЯ* ПОЛІТИЧНА ДЕРЖАВНА ВЛАДА Є ВІДЛУННЯМ ВІЧНИХ ЗАКОНІВ НЕБА, НОСІЄМ ЯКИХ Є ПРАВИТЕЛЬ. ТОМУ ГОЛОВНИМ ПРИНЦИПОМ ПОЛІТИЧНОЇ ТА МОРАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ Є СПОВІДУВАННЯ ПРИНЦИПУ «КОЖНОМУ НАЛЕЖНЕ»: «...ЦАР МАЄ БУТИ ЦАРЕМ, МІНІСТР – МІНІСТРОМ, БАТЬКО – БАТЬКОМ, СИН – СИНОМ».

НА ДУМКУ ІНШОГО КИТАЙСЬКОГО МИСЛИТЕЛЯ *ЛАО ЦЗИ*, ЖИТТЯ ЛЮДЕЙ НЕ ВИЗНАЧАЄТЬСЯ ВОЛЕЮ НЕБА, А РОЗВИВАЄТЬСЯ ПРИРОДНИМ ШЛЯХОМ – ДАО. ПРИРОДНИЙ ЗАКОН СПРАВЕДЛИВОСТІ МАЄ ПЕРЕМОГТИ, ЛЮДИНА ПОВИННА ВІРИТИ В ЦЕ І ПІДКОРЯТИСЯ ЦЬОМУ. ВЧЕННЯ ДАВНЬОКИТАЙСЬКИХ МУДРЕЦІВ СУТНІСТЮ МОРАЛЬНОГО ОБОВ'ЯЗКУ ВИЗНАЧАЛИ НЕОБХІДНІСТЬ ДОТРИМУВАТИСЯ НАЛЕЖНОГО [34].

ПОЛЕМІКУ ЩОДО СПІВВІДНОШЕННЯ ПОЛІТИКИ І МОРАЛІ ПРОДОВЖИЛИ КЛАСИКИ АНТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ – ГЕРАКЛІТ, ДЕМОКРИТ, ПЛАТОН, АРИСТОТЕЛЬ.

Лао Цзи

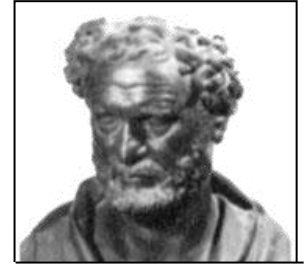
Конфуцій

В ЕТИКО-ПОЛІТИЧНІЙ ДОКТРИНІ *ГЕРАКЛІТА* ДОМІНУЮТЬ АРИСТОКРАТИЧНІ, АНТИДЕМОКРАТИЧНІ СХИЛЬНОСТІ. АЛЕ ВІН ВВАЖАВ НЕПРИПУСТИМОЮ ТИРАНІЮ, ВИСТУПАВ ЗА ДОДЕРЖАННЯ ЗАКОНІВ. ГЕРАКЛІТ ВВАЖАВ, ЩО НАРОД ПОВИНЕН БОРОТИСЯ ЗА ЗАКОН, ЯК ЗА СВОЇ СТІНИ.

ДЕМОКРИТ ТЛУМАЧИВ СУТНІСТЬ ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ І ПОЛІТИЧНОЇ ЕТИКИ З ПОЗИЦІЇ ДЕМОКРАТІЇ, ЯКУ ВІН ВВАЖАВ НАЙВИЩОЮ ЦІННІСТЮ. ПІДКОРЕННЯ ОКРЕМОЇ ЛЮДИНИ ІНТЕРЕСАМ ДЕРЖАВИ – ЇЇ МОРАЛЬНИЙ ОБОВ'ЯЗОК, У ЦЬОМУ ПОЛЯГАЄ СУТЬ СУСПІЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ. ПРАВИТЕЛЬ, ЯКИЙ ВОЛОДАРЮЄ НАД ІНШИМИ, ПОВИНЕН НАСАМПЕРЕД НАВЧИТИСЯ ВОЛОДАРЮВАТИ НАД САМИМ СОБОЮ. ДЕМОКРИТ ДОВОДИВ, ЩО ДЖЕРЕЛО МОРАЛІ В ДУШІ ЛЮДИНИ, ІМПУЛЬСИ ЯКОЇ МАЮТЬ КОНТРОЛЮВАТИСЯ РОЗУМОМ.

ХАРАКТЕРНИМ ДЛЯ КОНЦЕПЦІЇ *ПЛАТОНА* Й *АРИСТОТЕЛЯ* Є ПОЛОЖЕННЯ ПРО МОРАЛЬНІСТЬ СОЦІАЛЬНОГО ОБОВ'ЯЗКУ. СПРАВЕДЛИВІСТЬ У ПЛАТОНА – НЕ ЛИШЕ МОРАЛЬНА ЧЕСНОТА, А Й ОЗНАКИ СОЦІАЛЬНОЇ ГАРМОНІЇ, СУСПІЛЬНОЇ РІВНОВАГИ. ТАКОЇ ДУМКИ ДОТРИМУВАВСЯ Й АРИСТОТЕЛЬ. ОБИДВА ВОНИ ОТОТОЖНЮВАЛИ ПОЛІТИКУ І МОРАЛЬ: ЛЮДИНА ЖИВЕ ЗАРАДИ ДЕРЖАВИ, А НЕ ДЕРЖАВА ЗАРАДИ ЛЮДИНИ. ОКРЕМИЙ ІНДИВІД ЯК НОСІЙ МОРАЛЬНИХ І ПОЛІТИЧНИХ ЯКОСТЕЙ «РОЗЧИНЯЄТЬСЯ У ВСЕЗАГАЛЬНОМУ», ТОБТО У ДЕРЖАВІ. РАЗОМ З ТИМ У ЇХ ПОГЛЯДАХ НА СПІВВІДНОШЕННЯ ПОЛІТИКИ Й МОРАЛІ Є ПОМІТНІ ВІДМІННОСТІ. ЗГІДНО З ПЛАТОНОМ, ЛЮДИНА НАСАМПЕРЕД МОРАЛЬНА ІСТОТА. ЇЇ ПРИТАМАННІ СПРАВЕДЛИВІСТЬ, МУЖНІСТЬ, ЧЕСНІСТЬ. СУКУПНО ВОНИ УТВОРЮЮТЬ ВНУТРІШНІЙ СВІТ ДУШІ ЛЮДИНИ (МІКРОСВІТ). ІДЕАЛЬНА, ДОСКОНАЛА ДЕРЖАВА («ПОЛІТІЯ») Є ВТІЛЕННЯМ ЦИХ ЧЕСНОТ. ВОНА МАЄ БУТИ ЗАСНОВАНА НА МОРАЛЬНИХ ПРИНЦИПАХ. ПОЛІТИКА – НАУКА ПРО ТЕ, ЯК НА ПІДСТАВІ ЗНАННЯ ПРО ЛЮДИНУ ЗРОБИТИ ЇЇ СУСПІЛЬНО КОРИСНИМ ГРОМАДЯНИНОМ [28].

Демокрит

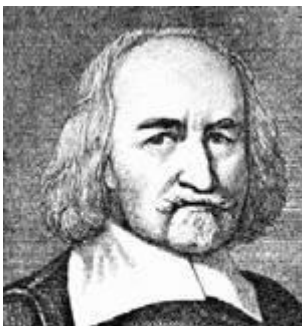

АРИСТОТЕЛЬ, РОЗВ'ЯЗУЮЧИ ПРОБЛЕМУ ВЗАЄМИН ПОЛІТИКИ І МОРАЛІ, ВИХОДИВ З ІНШОГО РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ ЛЮДИНИ. ВОНА, НА ЙОГО ДУМКУ, Є СУСПІЛЬНОЮ, ТОБТО ПОЛІТИЧНОЮ ІСТОТОЮ. МОРАЛЬНІ ЯКОСТІ ЛЮДИНИ НЕ Є ВРОДЖЕНИМИ, ВОНИ ВИРОБЛЯЮТЬСЯ ПРАКТИЧНИМИ ДІЯМИ. АРИСТОТЕЛЬ ВВОДИТЬ У ПОЛІТИЧНУ ЕТИКУ ПРОБЛЕМУ МОРАЛЬНОЇ МОТИВАЦІЇ І СВОБОДИ ВИБОРУ СУСПІЛЬНОЇ, У Т. Ч. ПОЛІТИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ [1].

Проблеми політики і моралі привертали увагу мислителів Середньовіччя. *Ф. Аквінський*, твердячи про божественне походження державної влади, про духовну вищість церкви над нею, відповідно трактував природу моральних норм, сутність етичних принципів. Єдине джерело моралі – всемогутня воля Бога, підкорятися їй – моральний обов'язок кожної людини.

Політизація моралі, розчинення моральності в політиці, проповідувані античними мислителями та їхнім послідовникам, наштовхнулися на опір ранньобуржуазних теоретиків політичного життя.

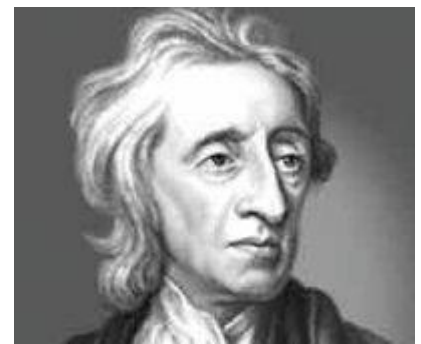
Італійський політичний ідеолог *Н. Макіавеллі* доводив принципову розбіжність політичного і морального світів, в одному з яких, на його думку, панує суспільна доцільність, в іншому – етичні переконання. В реальному політичному житті правитель використовує заради досягнення своїх цілей будь-які засоби, в тому числі й аморальні – підступність, насильство, вбивство, обман тощо. «Мета виправдовує засоби», – це висловлювання Н. Макіавеллі стало кредо політичного аморалізму («макіавеллізм»). Не погоджуючись з тим, що політика має бути аморальною, стверджував, що вона є такою насправді [24].

Т. Гоббс

1593-1679

Теза щодо протистояння політики і моралі знайшла подальше обґрунтування у творах англійського мислителя *Т. Гоббса*, який вважав, що суспільство тримається на ворожнечі, адже людина – егоїстична істота, керується

законом самозбереження. «Війна всіх проти всіх» загрожує цьому закону. Саме тому люди у договірний спосіб утворюють державу («Левіафан»), яка своєю волею і примусом утримує їх від агресивного суперництва, спрямовує до єдиної мети. Тільки в державі існує загальний масштаб виміру добродетелі й пороків. Під таким кутом зору мораль начебто розчиняється у державництві, позбавляється її найважливішої функції – бути автономним регулятором людських вчинків, здійснювати контроль над владою [17].

Інший англійський філософ *Дж. Локк*, на відміну від Т. Гоббса, стверджував, що від народження люди схильні до добра, є рівними і незалежними. Саме тому вони укладають суспільний договір, утворюють державні інститути і громадянське суспільство, мета яких – закріпити і гарантувати цей закон. Тому «благородна» природа істинної моралі уможливорює «розумний» державний устрій.

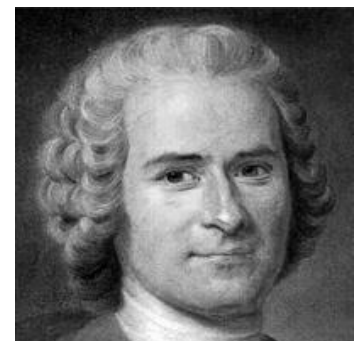
У дискусіях щодо проблеми співвідношення політичних і моральних цінностей брали активну участь й українські вчені *Дж. Локк* Могилянської академії (*С. Яворський, Ф. Прохорів, Г. Горбацький, Г. Кониський*), які надавали особливого значення моральним засадам громадсько-політичного життя, підкреслювали наявність у людини «свободної волі», здатності «визбирати те, що стосується мети» (Г. Кониський).

С. Орловський-Роксолан

Концепцію «громадського гуманізму» представляли українські мислителі ренесансної доби, серед яких виділявся *С. Орловський-Роксолан*. Держава, на його думку, виникає внаслідок укладання суспільного договору людей, яким притаманні схильність і прагнення до взаємодопомоги. Тому держава («освічена монархія») повинна дбати про людей, забезпечувати їхнє щасливе життя. Моральний обов'язок громадян – служити державі, керуватися принципом [18].

Пріоритет морального начала в суспільному житті обстоював французький політичний мислитель *Ж.-Ж. Руссо*, вважаючи, що людина за своєю природою схильна до добра й солідарності. Втім, цивілізація, заснована на приватній власності, псує людські характери, знецінює громадянську відповідальність, порушує права людини. Ж.-Ж. Руссо доводив, що існуючу соціальну нерівність мають врівноважувати безумовна свобода і рівність юридичних прав. Саме в цьому, на його думку, ключ до розв'язання дилеми політики і моралі [31].

Ж.-Ж. Руссо

Особливості взаємодії владно-політичних і моральних чинників з'ясували *І. Кант* і *Г. Гегель*. Згідно з вченням І. Канта, людина постійно перебуває між тим, що продиктоване суспільством, політикою, і тим, що диктує свобода, моральність. Її внутрішня свобода не потребує впливів держави. Навпаки, наскільки існуючий правопорядок відповідає автономії людської

свободи, настільки він виступає соціальним простором моральності. У своїй поведінці людина повинна керуватися моральними мотивами, а не практичними потребами. Г. Гегель, з одного боку, ототожнює моральність і політичну дійсність («те, що дійсне, те розумне»), з іншого, на місце моральної добродетності ставить санкціоновану державою добродетель, досліджуючи конкретні соціальні форми, в яких виявляється моральна діяльність людини, її контакти з державою (сім'я, корпорація, громадянське суспільство) [15].

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. до проблем взаємодії політики та моралі зверталися *О. Конт*, *Е. Дюркгейм*, *В. Парето* та ін. Німецький теоретик *М. Вебер* доводив повну розбіжність політики і моралі, у зв'язку з чим його називали «новим Макіавеллі». Сенс політики, зазначає М. Вебер, досягнення і збереження влади, головний її засіб – насильство. Однак не завжди участь у політиці – аморальна. На основі принципів християнської моралі («не вбий», «не свідчи неправдиво») і вимог раціональної політичної доцільності (використання насильства і засобів примусу). М. Вебер пропонував розмежувати «мораль переконання» (І. Кант) і «мораль відповідальності» (Н. Макіавеллі) [11].

Проблема **співвідношення політичної доцільності й моральної виправданості** є основою сучасної політичної науки, яка досліджує моральні аспекти соціальної диференціації суспільства (*Р. Дарендорф*), етичне підґрунтя політики сепаратизму (*А. Б'юкенен*), значення моральних регуляторів соціально-відповідальної держави. Чимало сучасних теоретиків принципово дотримується позицій Н. Макіавеллі та М. Вебера, підкріплюючи їх новою аргументацією (*Г. Кан*, *Г. Моска*, *Ф. Хайек* та ін.). Загалом у новітній соціально-філософській політичній та етичній думці домінує **визнання важливості моральних критеріїв політичної діяльності**. Популярною є спроба поєднати політику і мораль засобами модернізованої концепції справедливості (американський теоретик *Дж. Роле*). Набувають «другого дихання» ідеї «облагородження» політики мораллю (*А. Швейцер*, *А. Ейнштейн*, *М. Ганді*), **пріоритету моральних цінностей у суспільно-політичному житті** (*Е. Фромм*, *Дж. Хакслі*).

Запобіганню крайнощів у тлумаченні діалектики політики і моралі, розумінні їх значення для суспільства допомагає знання чинників суспільного життя, їх функціонального призначення.

Концепція політичної етики як галузі політологічного знання вперше почала розроблятися в Німеччині на початку ХХ ст. представниками соціологічного й антропологічного підходів до політики. У роботах *М. Вебера* йдеться про «етику переконань» і «етику відповідальності», *М. Шелер* висуває поняття «етика переконання» і «етика успіху». А кілька десятиліть тому у науковий обіг введено термін «політична етика», з'являється й відповідна вузівська дисципліна.

Отже, політична етика – це порівняно молода наука, яка межує із філософією моралі, філософією історії, філософією й історією політики, соціологією, теорією держави й права, соціальною психологією й іншими дисциплінами. Вона піднімає важливі полемічні питання, від яких залежить і доля суспільства в цілому, і життя людей. Історія її відокремлення від інших наук, як уже було сказано, сходить до початку ХХ ст. Але **самостійне значення**

політична етика одержує в західних країнах в 1970-х рр.

У зв'язку з появою політичної етики серед галузей наукового знання виникла необхідність позначити її предметну область. Якщо розглядати її як одну з різновидів етики в цілому, то її предмет буде входити складовою частиною в предмет етики як науки. А оскільки предметом етики традиційно називають мораль, отже, предметом політичної етики буде політична мораль, або, точніше, взаємодія політики й моралі. Однак серед дослідників немає єдності з даного питання.

Який же зміст вкладається в термін «політична етика»? Чи можна трактувати її саме як науку? Як співвідносяться «політична етика» і «політична мораль»?

Так, автори енциклопедичного словника *«Політологія» (1993)* визначають **політичну етику** як «одне з важливих і постійних начал політики, що оцінюють її задуми, мету, методи, функціонування влади й діяльність учасників політичного процесу». Для того, щоб показати розходження в співвідношенні, з одного боку, політики й моралі, з іншого боку – політики й етики, у статті «Мораль і політика» того ж видання йдеться: якщо мораль може так чи інакше характеризувати політичну дію, але сама відокремлена і лише вступає з нею у ті або інші відносини, то етика виступає як внутрішньо властива політиці компонента. Таким чином, мораль є щось зовнішнє стосовно політики, етика ж невіддільна від неї [29].

Відомий німецький політолог *К. Баллестрем* розуміє під **політичною етикою** частину практичної філософії, що займається основними нормативними питаннями політики: принципами справедливого соціального устрою, конституцією; критеріями легітимного керування, правами й обов'язками керівників і громадян (включаючи право протидії й обов'язок слухняності); проблемою справедливості у відносинах між державами. До політичної у широкому розумінні належить теорія соціальної справедливості, легітимного керування, справедливих воєн, а також теорія правильного використання влади правлячими колами [5].

К. Гаджієв

Досить близьким до ідей *К. Баллестрема* є визначення, що дає *К. Гаджієв*, що включив розділи з політичної етики у свої підручники *«Політична наука» (1995)* і *«Політична філософія» (2000)*. На його думку, **політична етика** – це сукупність моральних цінностей і норм, що мають відношення до світу політичного, до його інститутів, відносин, політичного світогляду й поведінки членів того або іншого суспільства. Він стверджує, що політична етика – це нормативна основа політичної діяльності, що зачіпає такі основні проблеми, як справедливий соціальний лад суспільства й держави, взаємні права й обов'язки керівників і громадян, фундаментальні права людини й громадянина, розумне співвідношення волі, рівності й справедливості і т.д. Очевидно, що в даному визначенні не розводяться поняття «політична етика» як наукова дисципліна і «політична мораль» як досліджуваний нею предмет [12].

О. Дубко коментує побудови моделей політичної етики ще декількох авторів. Зокрема, концепція, запропонована вітчизняними дослідниками В. Бакштановським та Ю. Согомоновим, акцентує на проблемі політичної волі, суверенних прав особистості, утвердження ліберальних і демократичних цінностей, очищення моральності від державного диктату. У рамках багатозначного процесу виділення політики в самостійну сферу відносин і діяльності стала формуватися потреба в принципово інших регуляторах діяльності політиків, заняття яких ставало професією. Ці регулятори не могла надати мораль як така, що ще не виділила зі свого складу особливі засоби орієнтації й регуляції, які були б здатні звернути моральний закон у самозобов'язуючий зміст власної волі в такій специфічній сфері діяльності, якою є політика. Необхідні були засоби, здатні обмежити моральний максималізм і, разом з тим, сприяти досягненню ефективності функціонування політики. Такі засоби звичайна мораль кваліфікувала б як «вимушене зло», припустиме лише як рідкісні винятки (але аж ніяк не постійні), а не як благо, позитивні цінності. Звичайна мораль була б не в змозі встановити досить чіткі розходження між припустимими й неприпустимими винятками із загального масиву непорушних вимог [19].

Нормативно-ціннісними джерелами політичної етики зазначені автори вважають «аристократичні, лицарські, патриціанські епоси». І далі мова йде про «політичну етику демократичного суспільства», що, на думку авторів, жадає від влади відповідальності, самообмеження, «толерантності стосовно інакомислення, чуйності до інтересів союзників, різних меншин, партнерської вірності зобов'язанням, чесності». Така етика припускає відмову від конфронтаційності політичного скрізь, де це тільки можливо, від правил політичного радикалізму, віддаючи перевагу компромісам, переговорам, діалогу, співробітництву, досягненню балансу інтересів суперників.

Ю. Согомонов

В. Бакштановський

В. Бакштановський і Ю. Согомонов так формулюють поняття **політичної етики**: це – додаток основних цінностей і норм суспільної моральності до сфери політичної діяльності [3].

Ще раз підкреслимо, що дана концепція багато в чому ґрунтується на цінностях ліберальної ідеології. Економічний лібералізм, на думку названих авторів, створює етику громадянського суспільства, політичний лібералізм – етику держави й інших політичних інститутів, інакше кажучи, політичну етику.

Основні принципи ліберальної політичної етики можна звести до наступного (схема 2) [4]:

1. **Ідея політико-правової рівності людей**, заперечення

станових привілеїв. Суспільно-політичний і ідеологічний розвиток країн західної цивілізації в Новий час показав, що у відриві від етики політика й право самі по собі не здатні виробити діючу концепцію рівності, як, втім, і етика без політики й права не має сил обґрунтувати концепцію щастя й концепцію обов'язку.

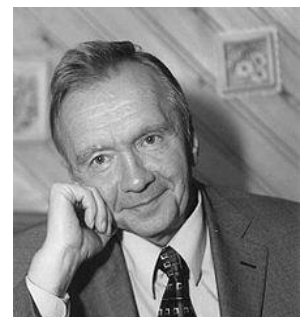
2. Ідея легітимації конфлікту політичних інтересів, тобто законності й моральної виправданості боротьби за завоювання влади, її утримання й придушення її опору з боку яких-небудь соціальних груп.

3. Перехід від підданської і патріархальної політичної культури до політичної культури участі. Саме в рамках культури участі й формується політична етика.

4. Головна мета політичної етики формується як прагнення поставити державну владу під контроль громадянського суспільства. Ця мета повинна бути досягнута за допомогою інститутів представницької демократії, а також принципу поділу й балансу влади.

Ядром політичної етики у громадянському суспільстві й правовій державі, на думку російських дослідників, має стати загальнодемократичний принцип волі в політичній поведінці. Звучить він приблизно так: дозволено все, що не заборонено законом, а сам закон змінюється лише законним шляхом і не має карального ухилу. Тому головне, що потрібно й від влади, і від народу, і від суспільно-політичних організацій – це **дотримання законів.**

Додамо до вже позначених і підхід *О. Панаріна*, що називає політичну етику «**професійною мораллю політика**». І коли ми говоримо про таку мораль, мова йде не про зовнішні відносини політики як специфічної суспільної практики з мораллю, а про моральний етос політика – про принципи, що становлять специфічну основу його професійної діяльності. Іншими словами, мова йде не стільки про те, щоб політик не порушував моральний кодекс взагалі, скільки про те, щоб він не порушував моральний кодекс політика. Такий кодекс не додається до політичної діяльності ззовні, а імманентно пов'язаний з нею, зобов'язуючи свого роду професійні правила гри, або **кодекс професійної честі.** Зрозуміло, що саме таке тлумачення припускає, що корпорація політиків не замикається в собі й не живе тільки для себе, але виконує специфічну суспільну функцію, про яку суспільство має право судити, наскільки якісно вона виконується і який її кінцевий суспільний продукт (тобто не задуми й наміри, а реальні результати) [27].

О. Панарін

Отже, для того, щоб розкрити особливості політичної моралі, треба розкрити внутрішні умови, специфіку тієї гри, яка називається політикою.

Необхідно згадати й про визначення німецького вченого *Б. Сутора*, автора книги «Політична етика. Цілісний виклад на основі християнського соціального». З погляду *Б. Сутора*, **політична етика** – це методичне вироблення взаємин політики й моралі, глибоке осмислення принципів і норм політичних порядків і дій. Саме підхід німецького дослідника має найбільшу евристичну цінність, якщо розглядати політичну етику як філософську науку, що має власний предмет вивчення.

Б. Сутор стверджує, що політична етика просто необхідна сучасному демократичному, плюралістичному суспільству. **Завдання такої політичної етики** – не звільняючи політика від моральної відповідальності, позбавити його від надмірного, не властивого йому морального навантаження. Політичні інститути в правовій державі повинні, не втручаючись у внутрішній, моральний світ особистості, забезпечувати в суспільстві необхідний мінімум моралі, а отже,

і необхідний мінімум духовності. А у всьому іншому людині повинна бути надана та воля, якою він міг би користуватися для морального самовизначення й особистісного саморозвитку. Політика повинна завжди відповідати етичним критеріям, але не може керуватися тільки ними. Політична етика потрібна для того, щоб осмислювати моральні основи політики, її позитивні цілі, дозволені засоби, бажані способи поведінки людей у політиці. Вона покликана прояснити етичну сторону проблем і ситуацій, однак готових рішень пропонувати не може. Політична етика в такому її розумінні здатна не покінчити з неминучим політичним протиборством, але привнести в нього певну культуру [32].

На сьогоднішній день найбільш суворими, мабуть, є два визначення політичної етики, наведені в словнику-довіднику «Вступ до політології» за редакцією *В. Пугачова*. Вони увібрали в себе теоретичний і емпіричний, нормативний і дискриптивний аспекти етики взагалі й політичної етики – зокрема. Отже, **політична етика** – це:

- специфічна наукова дисципліна, яка оформилася в межах політичної філософії і вивчає вплив моральних принципів, норм і моральних уподобань людей на політику, а також зворотній вплив політики на мораль;
- нормативна система, що склалася на основі морального осмислення людьми своїх політичних цілей і цінностей. Це своєрідний синтез моральної й політичної свідомості, форма внутрішньої єдності критеріїв морального вибору людини і його політичного ціле покладання [10].

Далі визначимо так звані макети політичної етики, за допомогою яких О. Дубко дуже яскраво ілюструє різні варіації сприйняття терміну «політична етика» як повсякденною, так і теоретичною свідомістю (схема 1) [19]:

1. Політична деонтологія, перелік ясних і конкретних інструкцій, або моральний кодекс політика, обов'язковий для осіб, що виконують державні функції, свого роду соціально-моральна дисципліна, що має значення для репутації й професійної політичної кар'єри.

Не секрет, що політика віддавна й протягом багатьох століть була заняттям, особливим привілеєм вищих класів і еліт. Філософія політики, різні вчення про чесноти, теорії справедливості, принаймні із часів Платона, розроблялися представниками вищих привілейованих груп, що мали доступ до політичної діяльності. При цьому відбувалася філософська дискримінація деяких точок зору. Етика виконувала роль політичної педагогіки.

2. Використання імперативної і ціннісно навантаженої лексики, мови моралі, демагогії з метою переконання, аргументації й апологетики проведеної політики, риторики й прийомів словесної містифікації. Мова йде, як правило, про нещирі й неправдиві твердження, які спотворюють дійсність і вводять в оману суспільну думку заради досягнення якихось цілей. Демагогія давно вважається шахрайством, дешевим прийомом, поганим смаком у політиці, однак непереборним пороком усякої публічної політики.

3. Синонім політичного ідеалізму, політичної наївності й благодушності, безнадійного ідеалізму, романтичних ілюзій, які звичайно викликають у суспільстві співчуття, але не заслуговують довіри. Варто пам'ятати про те, що ідеальності, ілюзії, спрощення, фантазії й т.п., будучи покладені в основу політики, можуть викликати страшні катастрофічні наслідки.

4. Політична культура, культура поведінки, практика толерантного спілкування, ввічливість, благопристойність. У цьому змісті неетичним представляється скандальне, не відповідним етикетним правилам поведіння політика, що допускає вчинки, жести й вираження, засуджувані мораллю суспільства, що принижують престиж нації, держави, інститутів. Неетичними визнаються замах на репутацію суперника або супротивника (диффамация й наклеп), грубі образи, погрози й нестриманість у прояві почуттів (роздратування, гніву, ненависті). Етикет пом'якшує й обмежує прояв взаємної ворожості, регулює офіційне спілкування й

взаємодію сторін, які відстоюють прямо протилежні позиції й прагнуть до діаметрально протилежних цілей.

5. Політична етика є процедура угоди й торгу. Головна проблема політичної етики складається в досягненні консенсусу й балансу інтересів.

6. Політична етика в широкому сенсі – методичне дослідження проблем взаємин моралі й політики, філософське осмислення етичного аспекту принципів і норм політичної діяльності, прояснення етичної структури конкретних політичних проблем і ситуацій, моральних підстав, позитивних цілей політичних дій.

7. Політична персоніфікація як оповідання про «гарних людей» і аналіз мемуарів і мов політиків.

8. Теорія політичного гуманізму, гуманізації політики, гуманної політики, єдності політики й гуманізму («гуманна демократія», «соціалізм із людським обличчям» і т.п.).

9. Морально-політична критика, деякий спосіб задавати політиці і її представникам незручні питання, форма проблематизації політики.

10. Концепція іманентної моралі, реальної моралі. Теорія передбачуваної особливої моралі, адаптованої до політики, що не викликає ідіосинкразії в політиці.

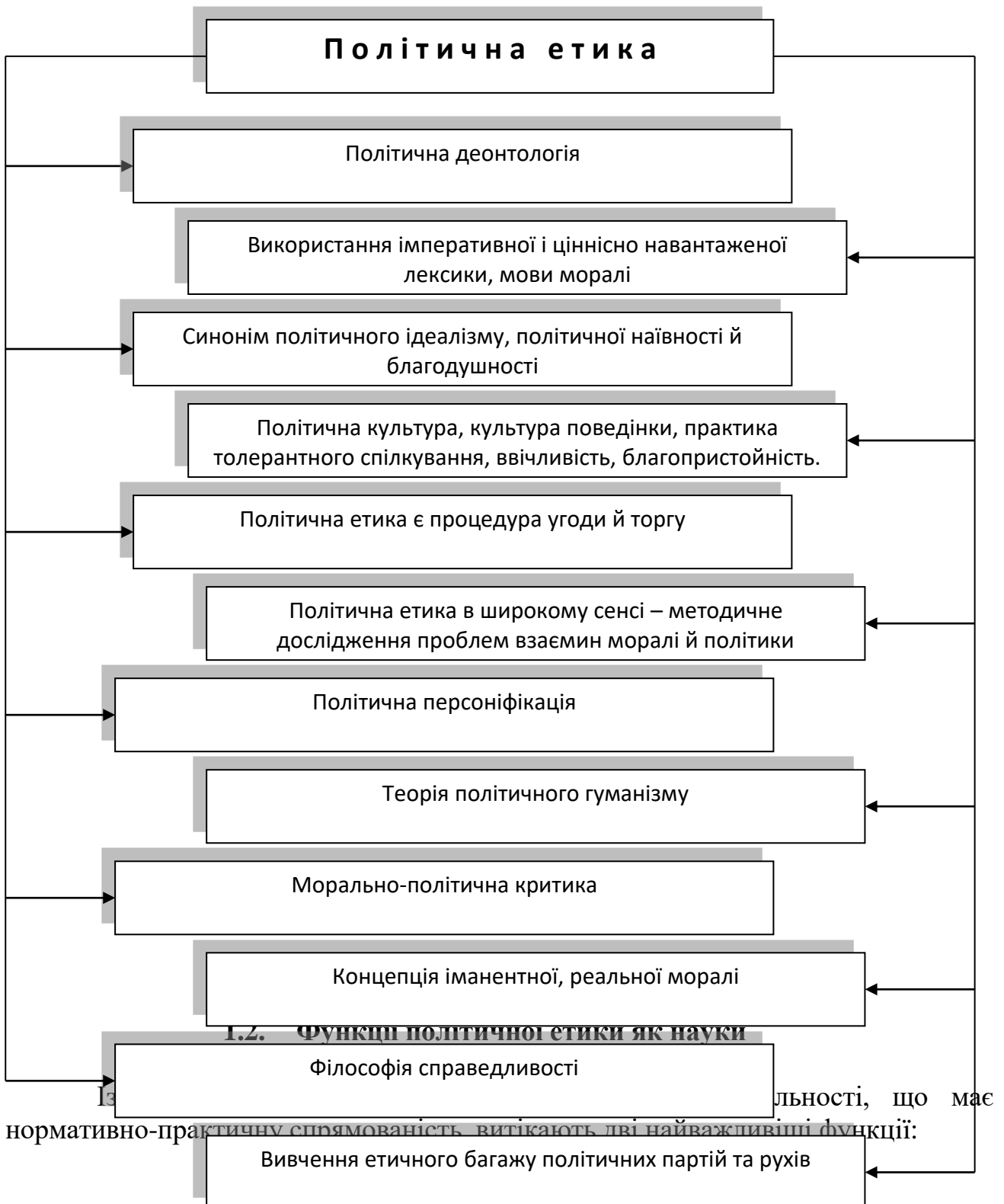
11. Філософія справедливості.

12. Вивчення етичного багажу політичних партій і рухів.

Узагальнюючи наведені **концепції політичної етики**, О. Дубко пише: **«Мова йде про моральний зміст політики й перспективи її гуманізації.** Багато хто розуміє, що дидактичні демарші не є гарним рішенням проблеми. Зустрічаються спроби додати політичній етиці прикладного характеру. Такий підхід, очевидно, припускає, що моральні цілі суспільства встановлені, а основні стандарти соціальної, і в тому числі політичної поведінки добре всім відомі, виймаються «з рюкзака». Нам здається, що політична етика містить виклики,

відповіддю на які може бути подальше поглиблене вивчення взаємозв'язків політики й моралі й навіть, якщо завгодно, огляд і ревізія наших моральних координат, нашої моралі» [19].

Схема 1
Макети політичної етики
(за О. Дубко)

- **пізнавальна** (досліджує поведінку людини відносно ціннісних орієнтирів);

- **нормативна** (розкриває закономірності функціонування моралі і забезпечує її розвиток).

Політична ж етика має три **основні функції** [9]:

- імперативність;

- нормативність;

- оцінюваність (схема 2).

Імперативність – це форма вираження повелінь, приписів, форма чи спосіб їх реалізації, що орієнтує особистість залежно від конкретно історичних умов, адаптація до встановлених суспільством стандартів поведінки.

Золоте правило моральності: «Чини по відношенню до оточуючих так, як хочеш, щоб вони ставились до тебе». Імперативність як моральна необхідність і особиста свобода – дві взаємопов'язані сторони моралі, що розглядають свободу як свідомий вибір і відповідальний спосіб дій у межах моральної необхідності.

Нормативність моралі виражає моральну необхідність, що існує в суспільстві у дотриманні відповідних норм, правил, вимог для досягнення необхідного результату у стосунках між людьми.

Норми, правила, приписи, табу програмують поведінку людини. Нормативність – це спосіб відтворення у суспільстві типових стосунків через одиничні дії, вчинки індивідів.

Оцінюваність моралі пов'язана з її здатністю схвалення чи осуду. Оцінюваність встановлює відповідальність чи безвідповідальність дій соціальних суб'єктів їх результатів і наслідків, вимогам соціальної системи. Оцінки виносяться громадською думкою стосовно будь-яких соціальних явищ: економічних, політичних, соціальних тощо.

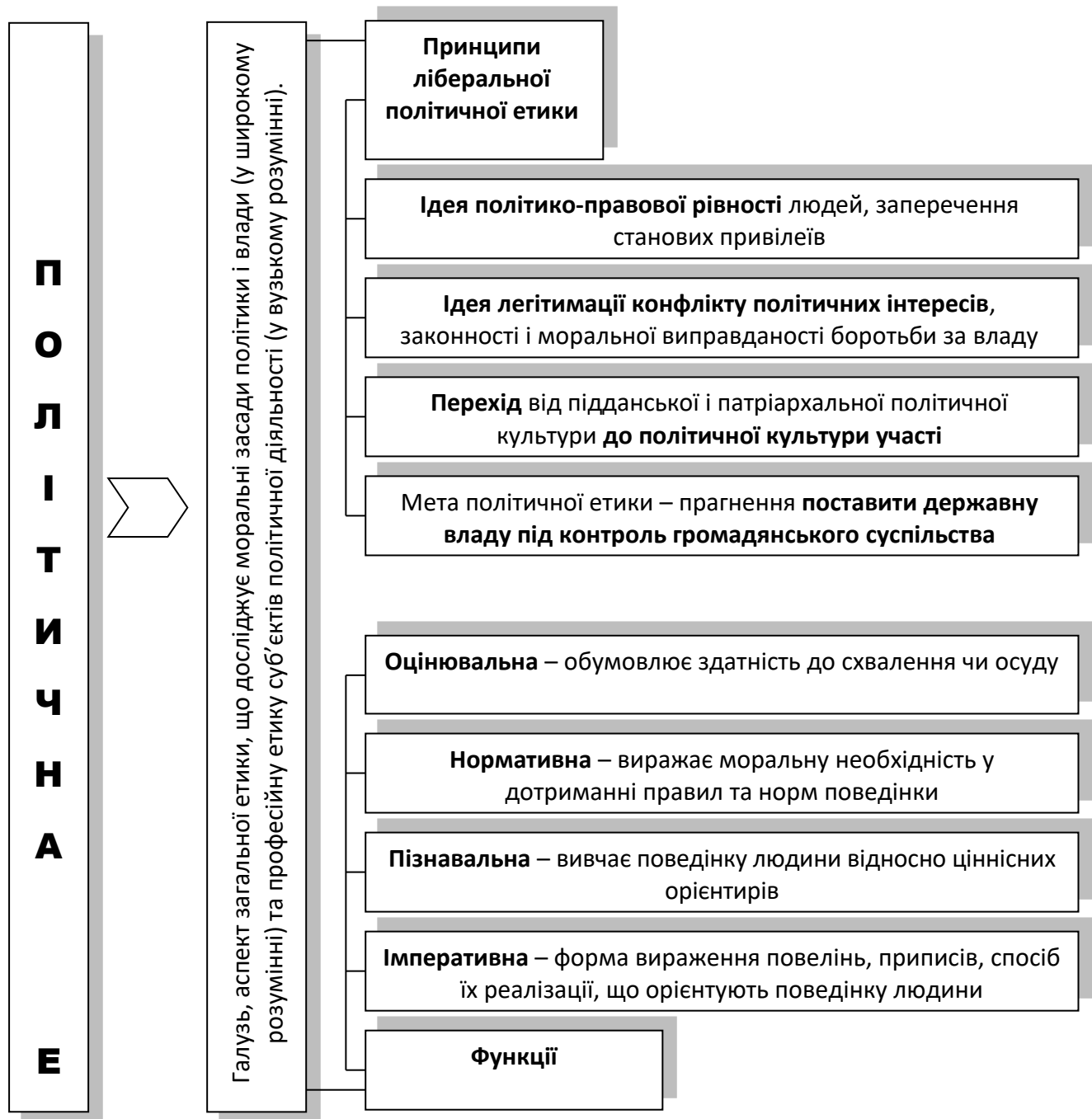
Специфіка моралі в політиці полягає в тому, що мораль є способом практично-духовного, імперативно-ціннісного освоєння діяльності. Особлива форма стосунків між соціальними суб'єктами і поведінкою людини, яка ґрунтується на глибоко особистісній суб'єктивній мотивації поведінки, свідомому і добровільному прийнятті зобов'язань слідувати вимогам моралі і підтримується тільки особистими переконаннями.

Функція політичної етики на сьогоднішній день полягає у наданні діям політиків певних правил, норм поведінки у своїх професійних діяннях. Вона займається такими нормами політики, як принципи справедливого соціального устрою, критерії легітимного правління, співвідношення прав, обов'язків

керівників і громадян, проблеми справедливості у відносинах між державами тощо.

Розробляючи власний понятійний апарат, формуючи свої принципи і нормативи, політична етика спирається на методологічну базу соціальних і

Схема 2 Функції та принципи політичної етики

гуманітарних наук про суспільство, людину, політику, мораль. Вона враховує здобутки філософської концепції особистості та її соціалізації, політичної антропології, психології та аксіології, конфліктології та консенсології.

Характерною особливістю політичної етики є орієнтація на своєчасне виявлення конфліктних ситуацій, готовність виходити гідно з будь-якого конфлікту. Політична етика – це наука і мистецтво використання засобів і прийомів компромісної технології. Поширені в минулому оцінки компромісів як чогось безпринципного поступаються місцем визнанню їх значущості як ефективної форми досягнення згоди конфронтуючих сторін.

Політична етика не розв'язує проблему зла як таку. Політик не може ігнорувати те, що вчинки на користь одного, як правило, пов'язані з певними втратами іншого. Політик діє морально, якщо добро від його вчинків перебільшує зло. А взагалі не творити зла він просто не може, доводиться жертвувати одними частинами добра заради інших, як зауважує теоретик політики О. Денисов. Ця далеко не безсумнівна думка містить у собі раціональне зерно: політична діяльність, в основі якої моральні критерії, має враховувати і негативні моменти, які супроводжують політичне рішення; якщо вона неспроможна розв'язати проблему зла, то принаймні зобов'язана **передбачити небажані наслідки, мінімізувати їх, компенсувати людям втрати від них.**

Важливими в політичній етиці є **засоби розв'язання конфліктних ситуацій.** За підрахунками американського професора Д. Шарпа, існує до двохсот методів ненасильницького розв'язання політичних проблем – ненасильницький протест і переконання, відмова від соціального, економічного, політичного співробітництва, ненасильницьке втручання та ін. [32].

Сучасний політик має володіти всім арсеналом «політичної технології» бути здатним гнучко й оперативно використовувати його в практичній діяльності, враховуючи нові реалії суспільного життя, незвичні проблеми, що потребують нового концептуального мислення. Саме такі, інноваційні, підходи пропонують сучасні теоретики політичного життя: положення про «реальний прагматизм» (Д. Белл, Ф.-У. Франкен), «справедливу нерівність» (Дж. Роулз), «легітимну державу» (Х. Карраседо); «справедливу державу», згідно з якою етичні вимоги, які передують політичному життю, мають «абсолютний характер».

Політика є не просто еквівалентом утилітарного, раціоналізованого підкорення світу, а різновидом удосконалення етосу, важливим механізмом моральної рефлексії суспільства.

До політичної етики суспільства відносять переважно загальнокультурні правила поведінки людей і всю сукупність добродесних і шляхетних цінностей: моральні відносини і свідомість, добро і порядність, справедливість і обов'язок, честь, совість, гідність тощо. На думку Ж. Мере, саме етика держави оберігає людину від насильницької смерті і зміцнює принципи суверенітету нації. Внаслідок цього відбувається перехід до універсального. Змусити індивіда

прийняти універсальне як своє власне добро, змусити його бажати загального, а не лише часткового, котре було причиною його природного нещастя, – ось у чому полягає роль етичної основи держави. Політика є вихованням універсального. Такий універсальний проект етичної держави, де й монополію на примус витісняють моральні цінності, слід брати на озброєння суспільствам, що прагнуть утвердити демократичну модель розвитку [25].

Основні критерії, що забезпечують стабільне функціонування політичної системи суспільства, це – збалансована влада, ефективне управління, раціональна організація виробництва і контролю. Успішна реалізація цих пріоритетів значною мірою залежить від того, наскільки державні інститути і політична система в цілому є надійними, тобто відповідають панівним у суспільстві морально-духовним та культурним ідеалам і цінностям, які визначають політичну етику націй.

Істотною рисою сучасної етико-політичної культури політика є відмова від монологічного стилю спілкування на користь діалогічного та політологічного (політичний та моральний плюралізм). Політична етика вимагає розглядати всіх суб'єктів суспільно-політичного життя, в тому числі нових, незвичних, як рівноправних, визнає правочинність їхніх систем моральних цінностей. І при цьому – враховувати істотну розбіжність інтересів різних соціальних груп, неминучість, в силу цього, їхньої певної конфронтації. Саме тому є вкрай актуальним завданням, щоб політичні лідери, суспільство в цілому оволоділи культурою діалогічного спілкування. Така культура, її внутрішній етос, притаманні їй «правила гри», такі, як визнання цінності не лише «свого», але й «чужого», відмова від претензії на монополієне володіння істиною, розуміння того, що з першого заходу, як правило, не домовитися, найефективніше забезпечують досягнення «згоди незгодних», **встановлення і збереження суспільного миру і злагоди** [18].

Оволодіння етикою, методологією і «технологією» діалогового спілкування – не лише шлях, що веде до розв'язання соціальних конфліктів, але й ефективний **засіб розвитку особистості політика**. Участь у діалозі передбачає не тільки толерантне сприйняття аргументів «іншої сторони», але й вміння протиставити їм власні, не менш доказові. У взаємозвинуваченнях, чварах, стихійних суперечках гору беруть, головним чином, нестримувані емоції та кулаки. А у діалозі, дискусії – інтелект, ерудиція, раціональне мислення, сила логіки і переконання. Як влучно зауважено вченими, «немає кращого примусу, окрім примусу вагомішого аргументу». Якщо стихійна повинь мітингування задовольняється ватажками популістського кшталту, то діалогова культура пошуку конструктивного розв'язання політичної і соціальної проблеми потребує лідерів демократичного типу.

Характерною особливістю політичної етики є її орієнтація на своєчасне **виявлення конфліктних ситуацій**, з'ясування політичних і моральних мотивів дії конфронтуючих сторін, їхнього бажання, здатності, готовності до укладання угоди, керуючись правилом: з будь-якого конфлікту виходити гідно. М. Михальченко вказує, що багато українських авторів приділяють достатньо уваги з'ясуванню глибинних коренів тих політичних сутичок, які відбуваються

на рівні опозиційних груп. При цьому справедливо наголошується на тій загрозі, яку являють «егоїстичні інтереси наживи, бажання використати владні важелі для незаконних привілеїв», що спонукає частину представників інститутів влади і опозиції чинити тиск на державу за допомогою напівкримінальних і кримінальних структур [26].

Політична етика – це наука і мистецтво використання засобів та прийомів компромісної «технології». У сучасній громадській свідомості спостерігаються істотні зрушення в розумінні компромісу. Розповсюджені в недалекому минулому оцінки компромісів як чогось безпринципного поступаються місцем визнанню значущості компромісу як ефективної форми досягнення згоди конфронтуючих сторін. Звичайно, компроміс, хоч би яким він не був «радикальним», не здатний забезпечити повної узгодженості його учасників, створити ситуацію, коли «ніхто не програє, а хтось ще й виграє». «Спілкування і переговори потребують моральних, смислових і світоглядних передумов. Вони передбачають наявність у суспільстві фактора вільного розуміння, не заангажованого ні расовою, ні соціальною позицією, розуміння, яке здатне розпізнавати соціальні сили й до певної міри керувати ними» [30].

Політична етика – відкрита система положень, аргументів, поглядів, її притаманна теоретична та «інструменталістська» гнучкість, здатність до творчого оновлення власних норм, що визначає її продуктивну силу.

Висновки

- Об'єктивним джерелом та основою політичної етики слугує політична моральність. Політична етика формується внаслідок нормативної артикуляції та інституційної структуризації цієї моральності.
- Політична етика – це галузь загальної етики, що досліджує моральні засади політики і влади (у широкому розумінні), професійну етику суб'єктів політичної діяльності (у вузькому розумінні).
- Суб'єктами політичної етики є учасники політичного процесу (партії, рухи, особистості).
- Виділяють три рівні політичної етики: рівень індивідуальних чеснот (індивідуальна політична етика); рівень

корпоративно-груповий (професійна етика політиків, державних службовців, однопартійців, політичних активістів, політтехнологів, а також професійних груп діяльність яких дотична до політичної, зокрема, працівників ЗМІ); рівень загальнонаціональний (загальнонаціональна політична етика).

- Теорія політичної етики бере свій початок з трактатів стародавніх мислителів (Конфуцій, Лао Цзи, Геракліт, Демокрит, Платон, Аристотель та ін.). Саме вони поставили на порядок денний проблему співвідношення політики та моралі, яка й сьогодні відзначається своєю суперечливістю.

- Самостійного ж значення політична етика як наука та вузівська дисципліна набула у західних країнах у 1970-х рр.

- Політична етика виконує такі найважливіші функції: імперативність, нормативність, оцінюваність.

- Основні принципи ліберальної політичної етики можна звести до наступного: ідея політико-правової рівності людей, ідея легітимації конфлікту політичних інтересів, перехід від підданської і патріархальної політичної культури до політичної культури участі, прагнення поставити державну владу під контроль громадянського суспільства як головна мета політичної етики.

Тема 1. Основні засади та методологія деонтології соціальної роботи

План лекції:

1. Культура та цивілізація: основні аспекти взаємодії.
2. Громадянська культура особистості.
3. Взаємодія культури та освіти. Професійна соціалізація.

Короткий зміст лекції:

Слово «культура» сходить до латинського *cultura* — оброблення, виховання, утвір, розвиток, шанування. *Культура* — це історично певний рівень розвитку людства. Культура виражається у формах організації життя людей та створюваних ними духовних і матеріальних цінностях.

Слово «культура» (в перекладі з латини — вирощування, виховання, освіта, розвиток, шанування) означає історично визначений рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини. Кожна епоха розвитку людини характеризується певним типом культури. Так само характеризується кожна сфера життя та діяльності людини. **Культура** — це складна цілісність, яка

включає в себе знання, вірування, мистецтво, мораль, закони, звичаї, здібності і звички, що набуваються і досягаються людиною як членом суспільства. Таке найбільш вдале визначення цього терміна дав англійський етнограф Е. Тейлор. Великий тлумачний словник сучасної української мови розглядає культуру як сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його історії. Коли культура вказує на те, як і що ми повинні робити або не робити, говорять, що вона нормативна, тобто така, що дає зразки необхідної поведінки. Якщо якісь норми стають незручними, то люди намагаються змінити їх відповідно до нових умов життя.

Культура виступає насамперед духовним виміром цивілізації, її духом, основою та фундаментом людської історії. Під цивілізацією ж розуміється певний етап культурної еволюції людства, що являє собою якісну межу на еволюційному шляху. Таким чином, культура виступає як сукупність духовних можливостей суспільства, а цивілізація - як сукупність умов, необхідних для реалізації цих можливостей. Якщо культура визначає зміст і мету суспільного та особистісного буття, то цивілізація забезпечує форми та технічні засоби їх втілення.

Громадянська культура - це психологія суспільства (нації) у ставленні до політики або особливості сприймання суспільством політичного процесу, якому надає специфічних форм. Громадянська культура функціонує не як ізольоване явище суспільного життя, а як невід'ємна складова глобальної культури суспільства. Громадянська культура - обумовлена ціннісними уявленнями людини про політичні явища і втілена на практиці сукупність норм, правил поведінки, стилю діяльності людини як учасника політичного процесу.

Громадянська культура — типова, інтегральна характеристика індивідуального чи колективного соціального суб'єкта та соціальних інститутів, суспільства в цілому, що фіксує рівень розвитку їх громадянської свідомості, громадянської діяльності та поведінки.

Критерієм, своєрідним дзеркалом громадянської культури соціального суб'єкта є його реальна громадянська практика. Оцінюючи зміст, характер громадянської діяльності та поведінки, можна визначити якість і рівень громадянської культури, її носія (індивідуального чи колективного).

Діалектика взаємозалежності освіти і культури може бути розкрита за умови врахування таких аспектів: їхні взаємозв'язки визначаються, з одного боку, історичними перетвореннями культури як цілісного поняття, в складі якої існує й еволюціонує освіта, а з іншого (з огляду на відносну її самостійність), змінами освітньої сфери.

Становлення нового ступеня самоорганізації культури людства пов'язане саме з утворенням на культурному полі специфічної упорядкованої структури – системи освіти, яка покликана забезпечувати організовано-цілеспрямоване споживання культурно нагромадженого досвіду. Основне завдання освіти – спресувати, стиснути зосереджену в культурі інформацію, відібрати в ній головне, сутнісне, важливе, надати їй вигляду, придатного для швидкої та максимально повної міжлюдської трансляції, узгодити природно обмежені потенції конкретної особи та глобальний масив неперервно зростаючої

культури з метою забезпечення, відтворення, підтримки і розвитку соціально-культурної форми життя. Оскільки освіта є частиною культури, то повинна існувати потреба культури в освітній підсистемі. Культура – сукупний продукт творчих сил людства. Її розвиток цілком залежить від людської діяльності, яка, відповідно, формується шляхом інформаційно-культурного програмування. Отже, прогрес культури визначається тим, наскільки відтворюються творчі сили, що її породжують. Культурі одвічно притаманні риси носія інформації, яка потрібна для процесу окультурення людини, тобто «синтезу особистості», що зумовлює, «синтезує» культурну предметність.

Семінарське заняття

План:

1. Культура та цивілізація. Особливості, основні підходи до визначення, взаємодія. Поняття субкультури та суперкультури. Загальнолюдські цінності.
2. Громадянська культура: структура, особливості, типи.
3. Взаємозв'язок культури та освіти (на прикладі освіти громадян, дипломатів та спеціалістів у галузі міжнародних відносин).
4. Авторитетні навчальні заклади гуманітарного спрямування (в Україні та світі).

Методичні рекомендації для підготовки до семінарського заняття:

Розпочати розгляд даної теми варто із загальних понять «культура» та «цивілізація». Необхідно виокремити підходи до визначення цивілізації, проглянути їх становище. Важливим моментом є визначення культури особи у контексті філософського аналізу. Необхідно приділити увагу роз'ясненню особливостей культури, субкультури та суперкультури. Розглядаючи перше питання важливо розуміти аспект загальнолюдської культури та тенденції існуючих загальнолюдських цінностей (особливо з огляду на епоху світової глобалізації).

Ключовим аспектом другого питання є громадянська культура особистості. Студенти мають розповісти про її основні складові, особливості та функції. Важливо розглянути типи та моделі громадянської культури. Завдання студентів полягає у тому, щоб виявити специфіку громадянської культури сучасної України (вказати на домінуючі тенденції та фактори, які впливають на її формування). Знати загальні аспекти формування громадянської культури індивіда.

Третє та четверте питання напряму пов'язані зі взаємозумовленістю культури й освіти. Важливо розглянути особливості підготовки політологів і політиків. Додатковим завданням для групи є формулювання додаткового списку предметів, які, на їх думку, є необхідними для даної спеціальності. Проаналізувати та надати характеристику навчальних закладів політологічного та дипломатичного спрямування (в Україні та світі). Одним із аспектів даного питання є професійна соціалізація та її форми. Звернути увагу на процес професіоналізації молодих політологів, дипломатів, журналістів.

Рекомендована література:

1. Андрущенко В. Філософія політики: Підручник [Електронний ресурс] / Авт.-упоряд.: В.П. Андрущенко (кер.) та ін. — К.: Знання України. - 2003. - 400 с. – Режим доступу:
http://www.npu.edu.ua!/ebook/book/html/D/ifon_kifi_Filosofiya%20polituku/250.html#Глава
2. Гельвецій К.А., Про людину, її розумові здібності та її виховання / Пер. з фр. К., 1994.
3. Кухта Б. Основи громадянської науки: Курс лекцій / За ред. Б. Кухти. Ч.3: Громадянська свідомість і культура / Б. Кухта, Л. Климанська, А. Романюк та ін. – Львів: Кальварія, 1998. – 556 с.
4. Хламендик В. Мораль і політика: теорія відносин [Електронний ресурс] / Вікторія Хламендик // Віче. – Режим доступу:
<http://www.viche.info/journal/1860/>

Теми творчих робіт:

1. Динаміка ціннісних орієнтацій і потреб сучасної молоді.
2. Громадянська культура та цивілізаційний устрій Заходу та Сходу.
3. Сучасні субкультури.
4. Характеристика навчального закладу громадсько-політологічного спрямування (країна та ЗВО на вибір студента).

Тема 2. Предмет деонтології соціальної роботи**План лекції:**

1. Історія виникнення деонтології. Концепції І. Бентама та І. Канта як фундаментальні вчення деонтології соціальної роботи.
2. Сутність та зміст сучасних теорій деонтології соціальної роботи. Концепції О. Скакуна, С. Гусарєва, М. Ковалю та ін.
3. Співвідношення та принципи імперативів згідно вимог політичного буття.
4. Місце деонтології соціальної роботи у системі суспільно-політичних наук та її класифікації.

Короткий зміст лекції:

Зміст онтології. Історія виникнення деонтології. Вчення І. Бентама про обов'язки людини. Теорія обов'язку. Громадянська теорія І. Канта про моральний імператив.

Дослідження В. Сокурєнка про внутрішній імператив та деонтологію громадянської діяльності. Розвиток деонтологічних вчень В. Горшенєвим та І. Бенедиком. Сучасні дослідники громадсько-політологічної деонтології: О. Скакун, С. Гусарєв, М. Коваль, І. Бризгалов, О. Шмоткін та ін. Львівська та харківсько-київська «деонтологічні школи».

Співвідношення внутрішнього імперативу обов'язку із зовнішнім. Принципи внутрішнього імперативу службового обов'язку громадсько-політичного лідера. Зв'язок деонтології соціальної роботи з іншими науками соціально-гуманітарного спрямування. Класифікації деонтології соціальної роботи.

Термін “деонтологія” (від грец. *deonthos* – належний) для позначення вчення про належну поведінку, вчинки, образ дій був введений у XVIII столітті англійським філософом Й.Бентамом, який спочатку вкладав у це поняття досить вузький релігійно–моральний зміст, маючи на увазі обов'язок і повинність віруючого перед Богом, релігією, релігійною громадою, а потім вжив його для позначення теорії моральності в цілому. Незабаром поняття “деонтологія” стало використовуватися дещо в іншому змісті – як термін, що позначає належну поведінку, вчинки і дії окремої особистості чи фахівця, а не тільки віруючого, стосовно його релігійних обов'язків, а вчення – **деонтологія** – стала відрізнятися від **аксіології** – вчення про моральні цінності. З формуванням деонтології етика з моралі добродесної поведінки стала мораллю норми, оскільки норма фіксує належне, необхідне у визначених максимах, правилах. Так в історії етики був зроблений ще один крок від моралі окремих моральних якостей до моралі, що спирається на закон. Зробимо цей крок і ми, розглянувши професійну діяльність з погляду необхідного, обов'язку і, звичайно ж, норми, що фіксує належну поведінку.

Практично кожна сучасна професія формує власні уявлення про необхідне одночасно зіставляючи його із суцям. На основні уявлення про необхідне складаються вимоги до поведінки і дій, які стосовно фахівця виявляються як його професійний обов'язок. Поняття професійного обов'язку передбачає не лише функціональні обов'язки представників тієї чи іншої професії, але й відповідальність цих людей перед колегами, перед професією як такою, перед суспільством. Немає професій важливих і неважливих, потрібних і непотрібних, шкідливих для суспільства чи корисних. Сам факт їх існування свідчить про те, що вони потрібні, важливі і корисні в суспільстві. Всі існуючі професії прямо чи опосередковано врешті слугують інтересам людини і людства. Однак, існують професії, зовнішні прояви яких (тобто кінцеві результати діяльності фахівців) впливають на розвиток суспільства, його безпеку, культурний і моральний стан чи торкаються безпосередньо інтересів людини. Деонтологія є однією з основ професійної діяльності соціальних працівників, медичних працівників, учителів, психологів і

представників інших професій, об'єктом діяльності яких є людина, а професійні дії безпосередньо пов'язані і спрямовані на досягнення фізичного, психічного і соціального здоров'я і благополуччя людини, її соціального оточення і суспільства. Вчення про обов'язок є центральною ланкою системи професійної етики.

Професійна деонтологія – це вчення про обов'язок і обов'язки представника професії перед суспільством і державою, своєю професією, колегами і перед людьми, на яких спрямована діяльність.

Деонтологія соціальної роботи – це комплекс норм, постанов і розпоряджень про обов'язок і професійні вимоги, відповідальність соціального працівника (трудового колективу установи соціального захисту) перед суспільством і державою, перед соціальною роботою як професією і соціальним інститутом, перед колегами і перед клієнтом соціальної служби. Вчення про необхідне є ядром кожної професійної етичної системи. Поняття “деонтологія” істотно вужче поняття “професійна етика”. *Якщо етика розкриває сутність професійного обов'язку, то деонтологія виявляє специфіку його реалізації в конкретних видах взаємин.* Саме тому в деонтології так яскраво виражена спряженість моральних і професійних компонентів у поведінці й діях фахівця.

Категорія “професійний обов'язок” виражає моральні обов'язки фахівця по відношенню до суспільства, колег, клієнтів і їх соціального оточення і є відображенням внутрішньої, моральної необхідності дотримання виконання своїх обов'язків, необхідності дотримання певної лінії поведінки, обумовленої насамперед зовнішніми стосовно особистості фахівця інтересами.

Обов'язок – одна з найважливіших категорій як загальної, так і професійної етики, оскільки вона виражає суспільні і професійні зв'язки фахівця і являє собою сукупність його обов'язків перед державою, суспільством, колегами, професією, клієнтами, перед собою і відповідальність перед ними. Свідомість свого обов'язку визначає поведінку фахівця, вибір ним певних норм моралі, яких він дотримується у своїй повсякденній практичній діяльності. На відміну від професійних вимог, професійний обов'язок сприймається фахівцем не як щось, нав'язане ззовні, а як внутрішня моральна потреба, глибока переконаність у необхідності визначених дій.

В категорії „обов’язок” яскраво виявляється соціальний характер діяльності соціального працівника і нормативний характер професійної етики. Специфічний зміст і основні риси обов’язку соціального працівника визначаються тим, що він зайнятий конкретною специфічною соціальною діяльністю, спрямованою на вирішення проблем суспільства, соціальних груп і окремих індивідів, і впливають зі змісту його професійної діяльності. Почуття обов’язку спонукує соціального працівника співставляти, порівнювати усі свої вчинки, дії і відносини в конкретних ситуаціях з вимогами і нормами професійної моралі.

Обов’язок – це висока моральна необхідність, що стала внутріособистісним джерелом добровільного підпорядкування своєї волі завданням досягнення, збереження тих чи інших моральних цінностей. Він нерозривно пов’язаний з відповідальністю. Якщо обов’язок фахівця полягає в тому, щоб у конкретній ситуації усвідомити і практично реалізувати вимоги професійної моралі, то відповідальність визначається дотриманням, виконанням обов’язку. Відповідальність фахівця характеризує його особистість з точки зору моральних вимог, що висувуються до неї в частині професійно–кваліфікаційних і особистісних якостей та діяльності. Відповідальність без обов’язку безпредметна, вона ніколи не може бути ізольованою, особливо, якщо йдеться про відповідальність перед самим собою.

Діяльність соціального працівника поєднана з високим ступенем самостійності і моральної відповідальності, що передбачає свідоме відношення до професійного обов’язку. Відповідальність, у свою чергу, не є абстрактним поняттям, вона невіддільна від творчості й самостійності, уваги до людей, що оточують соціального працівника в його повсякденній практичній діяльності. В таких випадках поняття професійного обов’язку покладає обов’язки на фахівця бути здатним передбачати наслідки своєї діяльності, особливо негативні наслідки, – відповідно до відомого принципу “*primum non nocere*” – “насамперед, не нашкодь”, що приписують Гіпократові.

Таким чином, професійний обов’язок фахівця – це ті вимоги, що суспільство, професія, колектив, клієнти і він сам пред’являють до поведінки і дій, і те, у чому він сам відчуває потребу і за що несе

відповідальність. Обов'язок фахівця – це ряд вимог, дотримання яких стає його внутрішньою моральною потребою. Змістом професійного обов'язку соціального працівника є сукупність правових, моральних вимог, що висуває до нього його професія.

Усвідомлення соціальним працівником свого професійного обов'язку – є відображення його об'єктивних вимог в ідеях, переконаннях, почуттях, звичках, у внутрішніх мотивах професійної діяльності і втілення їх у практичній повсякденній діяльності. Таким чином, професійний обов'язок обумовлений сукупністю об'єктивних і суб'єктивних факторів, що визначають поведінку спеціаліста. Свідоме виконання свого обов'язку є умовою високоефективної діяльності як самого соціального працівника, так і всієї соціальної служби й інституту соціальної роботи в цілому.

Соціальна робота як вид професійної діяльності і соціальна інституція виникають у відповідь на об'єктивну суспільну необхідність. Відповідно, і обов'язки соціального працівника (і функції соціальної роботи) є відображенням об'єктивної соціальної реальності.

Обов'язки людини по відношенню до суспільства одночасно є й об'єктивні, і суб'єктивні. Об'єктивність означає, що ці обов'язки існують незалежно від того, визнає їх чи людина ні. Вони впливають із самого факту життя людини в суспільстві. Суб'єктивність означає, що особистість визнає наявність цих обов'язків і добровільно покладає їх на себе. Зміст професійного обов'язку, таким чином, впливає з вимог, пропонованих суспільством до діяльності і поведінки людей, що виконують від імені суспільства визначені функції і зайнятих у даній професійній сфері. Цей зміст професійного обов'язку може бути документованим більшою чи меншою мірою, але він існує об'єктивно.

За певних умов об'єктивний і професійний обов'язок стає фактично внутрішнім моральним обов'язком соціального працівника як особистості і як представника професії. Моральний обов'язок – як глибоко усвідомлена необхідність визначеної лінії поведінки, обумовленої потребами досягнення блага в системі

“людина – середовище” – для соціального працівника є продовженням професійного обов’язку і невід’ємним атрибутом професії. Для професійного соціального працівника вимоги професійного обов’язку багато в чому збігаються з його особистими інтересами, у зв’язку з чим він усвідомлює обов’язок як необхідність, внутрішню потребу, моральний обов’язок. Веління професійного обов’язку, що стали внутрішніми переконаннями соціального працівника, є визначальним духовним стимулом його діяльності. Вимоги морального обов’язку змушують соціального працівника розглядати свої обов’язки ширше, ніж цього вимагає професійний обов’язок.

Керуючись у своїй поведінці і діяльності професійним і моральним обов’язком, соціальний працівник враховує і юридичні, і професійні вимоги, установлені для нього суспільством, бере до уваги можливу реакцію з боку суспільства, професійної групи і клієнта на виконання чи невиконання ним свого обов’язку. Разом з тим він діє:

вільно, оскільки прийнята суспільством система моральних нормативів не є універсальною і з усього різноманіття норм, що мають місце в суспільстві, – від групових до суспільних – фахівець може вибирати ті, котрі найбільшою мірою відповідають його внутрішнім прагненням і уявленням про добро і благо;

свідомо, тому що рішення діяти так чи інакше прийняте ним самостійно чи в результаті консультацій з колегами і клієнтом у зв’язку з усвідомленою, ситуативно обумовленою необхідністю, шляхом вибору зі значної кількості варіантів можливих рішень;

добровільно, оскільки почуття обов’язку стало його переконанням і домінуючим мотивом діяльності, і саме ця обставина визначає поведінку і діяльність фахівця в повсякденній практиці.

Усвідомлення соціальним працівником свого професійного обов’язку означає:

високий професійно–кваліфікаційний рівень як гарант якості роботи;

чітке знання своїх професійних обов'язків, сумлінне і неухильне їх виконання;

професійну діяльність в межах нормативно–правової бази;

глибоку переконаність у необхідності виконання своїх професійних обов'язків, оскільки цього вимагають інтереси суспільства, колективу установи соціального захисту і клієнта;

свідома й активна участь у професійній діяльності з метою досягнення блага суспільства, трудового колективу і клієнта;

зацікавленість у підвищенні ефективності роботи свого колективу своєї індивідуальної роботи;

високу організованість і свідому дисципліну, звичку до належної поведінки; наявність вольових якостей, необхідних для виконання свого професійного обов'язку;

прагнення постійного удосконалення в професії, освоєння нових знань, набуття досвіду практичної діяльності.

При цьому свідомий початок, що регулює поведінку, вимоги до професійних і особистісних якостей соціального працівника і звичка до належної поведінки не суперечать один одному – навпаки, вони доповнюють одне одного.

Моральна поведінка навіть у такій гуманній і етичній діяльності, як соціальна робота, зовсім не впливає автоматично з контексту обстановки, у якій вона здійснюється, і змісту праці, хоча певною мірою визначається стандартними функціональними обов'язками. Однак, професійна діяльність ніколи не зводиться до механічного виконання функціональних обов'язків. Вимоги, що стали моральним обов'язком, професіонал виконує завдяки внутрішньому переконанню і спонуканню, діючи при цьому свідомо і творчо. Це є однією з особливостей праці соціального працівника.

Діяльність соціального працівника, основою якої є належна поведінка, завжди зорієнтована на ретельне, творче виконання професійних обов'язків і досягнення високих результатів, що

супроводжуються свідомістю особистої відповідальності за здійснені дії. Така діяльність стимулюється потребою в самоповазі, підтримці професійного авторитету й особистого достоїнства, статусу трудового колективу і професії в суспільстві. Вона не може бути орієнтована на суто зовнішні показники, на офіційно визначені і контрольовані критерії ефективності з метою одержання заохочень у будь-якій формі.

Деонтологія розкриває вимоги, які пред'являє суспільство до соціального працівника як до фахівця, громадянина і людини.

Деонтологія соціальної роботи містить у собі певні принципи:

- особистої відповідальності за доручену справу як у правовому, так і в моральному відношенні;
- компетентності фахівця;
- раціонального підходу до вирішення визначених завдань;
- відповідності повноважень і відповідальності;
- правової регламентації діяльності;
- підзвітності;
- ініціативи і творчого підходу;
- організованості і дисципліни;
- контролю і перевірки виконання;
- критичного підходу до оцінки діяльності, можливостей своїх і клієнта;
- довіри і свободи дій;
- заохочення й покарання та інші.

Умовно зміст деонтології соціальної роботи можна розглядати на основі професійних відносин між її суб'єктами і об'єктами.

Семінарське заняття

План:

1. Генеза науки деонтології. Основні поняття та концепції.
2. Течії та сучасні школи розуміння сутності та закономірностей деонтології соціальної роботи
3. Імперативи: понятті, види, взаємозв'язки між ними.
4. Характеристика класифікацій деонтології соціальної роботи.

Методичні рекомендації для підготовки до семінарського заняття:

Під час підготовки до семінарського заняття треба ознайомитись із літературою, яка містить загальну теорію деонтологічного знання, проаналізувати сутність базових категорій деонтології, проаналізувати сутність основних концепцій деонтології.

При підготовці до другого питання варто проаналізувати сучасні течії, що тлумачать зміст деонтології та дослідити основні деонтологічні школи, розглянути їхніх представників та розглянути їх ідеї. Доречно зрозуміти суть закономірностей, що складають фундамент деонтології соціальної роботи та місце політичного лідера у системі деонтологічних знань.

При підготовці третього питання треба розглянути види імперативів, охарактеризувати їх поняття, дослідити сутність взаємозв'язків між зовнішнім та внутрішнім імперативам. Розгляд четвертого питання потребує розгляду поглядів мислителів, які класифікували деонтологічну теорію. Тому треба приділити велику увагу вивченню класифікацій деонтології соціальної роботи та систематизувати знання, отримані при підготовці до семінару.

Рекомендована література:

1. Бентам И. Введение в основания нравственности и законодательства. — М., 1998.
2. Кант И. Лекции по этике. М., 2000
3. Людина і світ: Підручник / Голов. ред. Л.В. Губерський. — К., 2002.
4. Пугачев В. Введение в политологию: Учебник для студентов вузов / В.П. Пугачев, А.И. Соловьев - 4-е изд., перераб. и доп. - М.: Аспект Пресс, 2004. - 479 с.
5. Развитие политической этики: историко-философский анализ [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://viperson.ru/wind.php?ID=553772>

6. Теми творчих робіт:

1. Генеза деонтологічних вчень у контексті формування системи знань про політику.
2. Аналіз вчення Канта про внутрішній імператив: минуле і сучасність
3. Сучасні теорії деонтології соціальної роботи та їх зв'язок із суспільно-гуманітарною сферою життєдіяльності суспільства.

4. Витоки та сутність українських наукових «деонтологічних шкіл»: теоретичний і практичний виміри.

Тема 3. Принципи, функції та компоненти деонтології соціальної роботи

План лекції:

1. Принципи деонтології соціальної роботи. Визначення та формування принципів.
2. Функції деонтології та громадянської діяльності. Підходи до формування функцій деонтології соціальної роботи.
3. Компоненти деонтології соціальної роботи.
4. Свідомість, почуття та культура в громадсько-політичній діяльності

Короткий зміст лекції:

Деонтологія соціальної роботи ґрунтується на відповідних принципах — гуманності, справедливості, милосерді тощо. Вони збігаються з принципами професійної етики політика. Однак деонтологія соціальної роботи має і власні принципи.

Основними із них є: принцип нормативності; принцип самостійності; принцип індивідуальності; принцип неповторності; принцип моментальності.

Головне у професійній громадській діяльності соціального працівника— вчасно прийняти оптимальне рішення. Цьому сприяє такий принцип деонтології соціальної роботи, як своєчасність. Не підготовлене (не обґрунтоване) рішення або невелике запізнення істотно впливають на кінцевий результат або на ефективність роботи. Своєчасність забезпечується розвинутою інтуїцією, внутрішнім переконанням і навіть певним професійним ризиком.

У процесі розвитку українського суспільства та політологічної науки з'являться нові принципи, зокрема ті, які віддзеркалюватимуть національні риси, ідеї української державності. Виділятимуться, на наш погляд, такі принципи, як універсальність та демократичність.

Важливу роль відіграють джерела формування внутрішнього імперативу службового обов'язку політичного діяча або так звані джерела деонтологічних норм. Такі норми впливають з існуючої теорії професійної етики, професійно-етичних кодексів, що є результатом використання природних, моральних та правових норм.

Природні, моральні та правові норми у взаємодії становлять сутність деонтології соціальної роботи. Вони виконують певні функції. Саме у зв'язку з реальним нормативним змістом деонтології соціальної роботи виникають

Література

1. Аристотель. Политика / Мыслители Греции. От мифа к логике : Сочинения. – М. : ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс, Харьков : Изд-во Фолио, 1999. – С. 439-699.
2. Бабкіна О. Політологія : підруч. / Ред. О. Бабкіна, В. Горбатенко. – К. : ВЦ «Академія», 2003. – 528 с.
3. Бакштановский В. Прикладная этика : опыт университетского словаря / В. Бакштановский, Ю. Согомонов. – Тюмень : НИИ прикладной этики ТюмГНГУ : Центр прикладной этики, 2001. – 268 с.
4. Бакштановский В. Политическая этика : дух соперничества и сотрудничества / В. Бакштановский, Ю. Согомонов // Философские науки. – 1991. – № 12. – С. 3-15.
5. Баллестрем К. Власть и мораль (основная проблема политической этики) / К. Баллестрем // Философские науки. – 1991. – № 8. – С. 83-94.
6. Бебик В. Базові засади політології : історія, теорія, методологія, практика : [Монографія] / В. Бебик. – К. : МАУП, 2000. – 384 с.
7. Бодуен Ж. Вступ до політології : підруч. / Ж. Бодуен. – К. : Основи, 1995. – 174 с.
8. Брегеда А. Політологія : навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. / А. Брегеда. – К. : КНЕУ, 1999. – 108 с.
9. Вагіна О. Етичні засади політики та перспективи розвитку політичної етики [Електронний ресурс] / О. Вагіна. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2011_45/Gileya45/P14_doc.pdf.

10. Введение в политологию : словарь-справочник / Под ред. В. Пугачова. – М. : Аспект-Пресс, 1996. – 430 с.
11. Вебер М. Политика как призвание и профессия // Политология : хрестоматия / Сост. проф. М. Василик, доц. М. Вершинин. – М. : Гардарики, 1999. – С. 7-23.
12. Гаджиев К. Этика и политика / К. Гаджиев // МЭ и МО. – 1992. – № 3. – С. 32-45.
13. Гаєвський Б. Філософія політики : підруч. / Б. Гаєвський. – К., 1993. – 280 с.
14. Гальчинський А. Кінець тоталітарного соціалізму. А що далі? / А. Гальчинський. – К. : Українські пропілеї, 1996. – 160 с.
15. Гегель Г. Философия права [пер. с нем.] / Ред. и сост. Д. Керимов и В. Нерсеянц. – М. : Мысль, 1990. – 524 с.
16. Гелей С. Основи політології : навч. посібник / С. Гелей, С. Рутар. – К. : Знання, 1999. – 427 с.
17. Гоббс Т. Левиафан. Соч. : В 2 т. ; пер. с англ. / Т. Гоббс. – М., 1991. Т. 2. – 688 с.
18. Гордієнко М. Етико-моральні імперативи політичного процесу [Електронний ресурс] / М. Гордієнко. – Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=88&c=2198>.
19. Дубко Е. Политическая этика : учебник для вузов / Е. Дубко. – М. : Академический проект, 2005. – 719 с.
20. Кант И. Трактаты о вечном мире [пер. с нем.] / И. Кант. – М., 1963. – 543 с.
21. Капустин Б. Этика политики в условиях загнивания общества / Б. Капустин // Этика успеха. – Тюмень ; Москва, 1994. – Вып. 2. – С. 155-167.

22. Кучеренко І. Професійна етика та етизація української політики [Електронний ресурс] / І. Кучеренко. – Режим доступу : <http://www.politik.org.ua>.
23. Лозовой В. Етика : навч. посіб. / В. Лозовой, М. Панов, О. Стасевська та ін. ; За ред. проф. В. Лозового. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 224 с.
24. Макиавелли Н. Государь [пер. с итал.] / Н. Макиавелли. – М. : Планета, 1990. – 80 с.
25. Мере Ж. Принцип суверенітету. Історія та основи нової влади [перекл. з фр. Л. Кононовича] / Ж. Мере. – Львів : Кальварія, 2003. – 216 с.
26. Михальченко М. Взаємодія влади і опозиції як політологічна проблема / М. Михальченко // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К., 2002. – С. 30-41.
27. Панарин А. Политология : учебник / А. Панарин. – М. : Проспект, 2003. – 448 с.
28. Платон. Государство. Собрание сочинений в 4 т. Т. 3 / Пер. с древнегреч. ; Общ. ред. А. Лосева, В. Асмуса, А. Тахо-Годи. – М. : Мысль, 1994. – С. 79-420.
29. Политология : энциклопедический словарь. – М., 1993. – 536 с.
30. Рудакевич М. Ідейні основи та нормативні стандарти етики державних службовців країн Європейського Союзу [Електронний ресурс] / М. Рудакевич. – Режим доступу : [http://www.academy.gov.ua/ej3/txts/DERJAVNA%20SLUJBA/01RUDAKEVIC H.pdf](http://www.academy.gov.ua/ej3/txts/DERJAVNA%20SLUJBA/01RUDAKEVIC%20H.pdf).
31. Руссо Ж.-Ж. Про суспільний договір. Трактати [перекл. з фр.] / Ж.-Ж. Руссо. – М., 1998. – 416 с.
32. Сутор Б. Политическая этика / Б. Сутор // Полис. – 1993. – № 1. – С. 68-75.

33. Шарп Д. Ненасильственная борьба : лучшее средство решения острых политических и этических конфликтов? / Д. Шарп // Этическая мысль. Научно-публицистические чтения. – М., 1991. – 360 с.
34. Широкова М. Политическая этика как наука и учебная дисциплина : многообразие подходов [Электронный ресурс] / М. Широкова. – Режим доступа : <http://izvestia.asu.ru/2008/4-1/TheNewsOfASU-2008-4-1-poli-07.pdf>.

МОДУЛЬ I.

Лекція 2. Історичний огляд політико-етичних концепцій

Мета: здійснити історичний огляд політико-етичних концепцій

Вивчивши зміст лекції, студенти повинні вміти:

- охарактеризувати основні погляди на етику, етичність та зв'язок етики з політикою у вченнях відомих мислителів;
 - розподілити основні концепції політичної етики за історичними періодами;
 - розглянути етичні погляди у межах вчень про політику.
-

2.1. Стародавня політична етика як учення про доброчесності

Протягом багатьох століть різноманітні мислителі та науковці розглядали основні етичні засади у своїх вченнях. Деякі з них виробили навіть окремі етичні концепції, які й поклали в основу розвитку політичної етики як науки. Етика загалом, та політична етика зокрема, є частиною не лише нашого щоденного буття, але й запорукою вдалого функціонування та реалізації запланованих рамок дій в політичному житті того чи іншого політика.

2.1.1. Конфуціанство – етико-політичне та релігійно-філософське вчення

Конфуціанство – одна з головних ідейних течій у стародавньому Китаї. Його основи містяться у філософському трактаті *Конфуція* «Лунь юй» («Бесіди та вислови»). За своїм світорозумінням, способом пояснення світу та місця людини («цивілізованої», а не «варвара») у цьому світі конфуціанство виступає скоріше в етико-політичному, ніж у релігійному плані.

Основна мета Конфуція – гармонізувати життя держави, суспільства, родини і людини взагалі. Конфуцій не задоволений існуючим, однак його ідеали не в майбутньому, а в минулому. Майбутнє не повертає занадто багато уваги – адже час рухається по колу і усе повертається до свого початку. Кульмінація конфуціанського культу минулого – «виправлення імен» («чжен мін»). Конфуцій учив, що государ повинен бути государем, сановник – сановником, батько – батьком, а син – сином не по імені, а реально, насправді [19].

Людина цікавить Конфуція не сама по собі, а як частина ієрархії, де вона займає чітко визначене місце. Тому вчення про людину є невіддільним від вчення про керування державою. Мета конфуціанського вчення про людину – показати, як повинна поводитися людина в різних ситуаціях, тобто це вчення має яскраво виражену практичну спрямованість, а теоретичний аспект є підлеглим: обґрунтувати вічність і незмінність правил поведінки, що рекомендуються, і відносин між людьми.

Конфуцій чітко розмежовує людей, що мають різний соціальний статус, в залежності від моральних якостей, яким він приписує надлюдське, всесвітнє значення і тим самим затверджує неминучість і непорушність соціального розшарування. На його думку, небо стежить за справедливістю на землі, стоїть на сторожі соціальної нерівності [21].

Моральні якості складають 5 взаємозалежних начал, які регулюють життя людей у суспільстві: «**жень**» – гуманність, людинолюбство; «**сінь**» – щирість, прямота, довіра; «**і**» – обов'язок, справедливість; «**лі**» – ритуал, етикет; «**чжи**» – розум, знання.

Усі ці начала спираються на **знання** в конфуціанському змісті. Маються на увазі не теоретичні знання, а знання правил поведінки з обов'язковим застосуванням їх на практиці. Знати – означає знати людей. Пізнання природи його не цікавить. Його цілком задовольняє те практичне знання, яким володіють ті, хто безпосередньо спілкується з природою – хлібороби, ремісники.

Застосовуються конфуціанські знання за **правилами етикету**, без яких їхнє використання не буде «правильним», а людська поведінка виявиться нерегульованою. Задача відтворення норм покладається на саму людину. Стримувати себе для того, щоб в усьому відповідати вимогам **ритуалу**, – це і є людинолюбство. Конфуцій бере з ритуалу все краще і пристосовує його до умов класового суспільства [19].

Здійснюючи ритуалізацію політики, моральності і сімейних відносин, Конфуцій враховує ще одну силу, що сприяє успіху ритуалу – **культ предків**. Їх має кожен з живучих людей. Сімейні узи є найміцнішими та найширшими серед всіх інших відносин. Конфуцій і тут прагне здійснити ритуалізацію, знаходячи в шануванні предків, як основи політичних підвалин, так і моралі.

Природа людини містить у собі два рівні: уроджені якості і здатність до самовдосконалення. Людині мало мати деякі якості, треба ще вміти їх застосувати, сконцентрувавши волю і регулюючи свою поведінку. Тоді стає зрозумілим, як при подібності уроджених якостей люди виявляються представниками різних шарів, обумовлених моральним статусом.

Оскільки здатність людей регулювати свою поведінку визнаються різними від природи, кожному прошарку суспільства пред'являються особливі вимоги і пропонуються різні правила поведінки. Конфуцій **пов'язує суспільне становище людини** не з багатством чи знатністю, а з її моральною характеристикою.

Конфуцій дає розгорнутий образ людини, що відповідає конфуціанським моральним заповідям. Це «**цзюнь-цзі**» («**шляхетний муж**»), якому протиставляється «**ница людина**». Ница людина не має належних знань, тому її поведінка не регулюється етикетом [22].

На шляхетного мужа Конфуцій покладає відповідальність за підтримку порядку в Піднебесній. Виходячи з цього, особливе значення Конфуцій надає опису **правителя**, для якого гуманність перетворюється в уміння розбиратися в людях, відрізнити гідних від нищих і керувати ними, подаючи гарний приклад. Відповідаючи на питання про те, чи варто вбивати людей з метою поліпшення керування державою, Конфуцій сказав: «Навіщо, керуючи державою, вбивати людей? Якщо ви будете прагнути добра, то і народ буде добрим. Мораль шляхетного мужа подібна вітру; мораль низької людини подібна траві. Трава хилиться туди, куди віє вітер».

Конфуцій не пояснює, звідки береться гідний правитель. Цілком ймовірно, він вважає його таким же проявом загальної закономірності, як і будь-яку річ у природі. З контексту ясно, що подібний талант не можна сформувати, але його можна виявити, щоб людина, що володіє ним, зайняла належне місце в державі. Звідси своєрідність системи іспитів на посаду, що передбачають лише вибір найбільш гідних, але не виховання чи навчання їх.

Правитель може стати шляхетним мужем, якщо відповідає певним вимогам. При цьому Конфуцій підкреслює, що влада повинна знаходитися в руках верховного правителя, «сина Неба», а не сановників, тому що він несе відповідальність за підтримку природного ходу речей, що і забезпечує державну стабільність. **Ідеальне правління** не залежить від того, які державні заходи здійснює правитель, а від того, що представляє він собою і як він поводить: «Якщо особисте поведіння тих, (хто знаходиться на вершині), є правильним, справи йдуть, хоча і не віддають наказів. Якщо ж особисте поведіння тих, (хто знаходиться на вершині), є неправильним, то, хоча наказують, народ не кориться» [19]. В ідеалі така форма правління не пов'язана з навмисними діями. Керування здійснюється як би саме собою.

Трактуючи **гуманність** як здатність розбиратися в людях і керувати ними, Конфуцій пов'язує її прояви із соціальною ієрархією, із устроєм держави. Інтерпретуючи гуманність як вищу істину, що володіє всесвітнім значенням, він, навпаки, затверджує необхідність деякої відчуженості, відносної незалежності від суспільного становища. Тому додаючи велике значення керуванню державою, закликаючи людей до того, щоб вони зайняли своє місце в соціальній ієрархії і виконували свій обов'язок у строгій відповідності з етикетом, Конфуцій у той же час спирається на мораль, передбачаючи можливість для людини самій визначати, що добре, а що погано. Учитель сказав: «Людина не повинна засмучуватися, якщо вона не має високої посади, вона повинна лише засмучуватися про те, що вона не зміцнилася в моралі» [11].

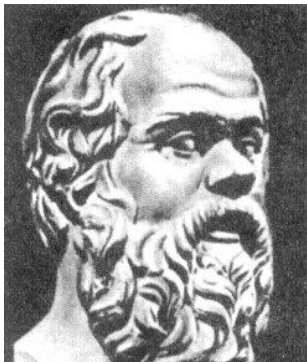
2.1.2. Антична політична етика

Антична культура є класичним зразком гармонії людини і суспільства. Саме в цей історичний етап видатні діячі античності (*Сократ, Платон, Аристотель, Демокрит, Протагор, Перікл, Лікурґ, Солон, Критій, Софокл, Есхіл*) стали стверджувати, що закони суспільного життя, закони культури встановлюються самими людьми з урахуванням їх інтересів.

В античності зароджуються і набувають широкого розповсюдження такі етичні течії:

- **евдемонізм** (від грец. *eudaimonia* – щастя, блаженство);
- **гедонізм** (від грец. *hedone* – насолода);
- **аскетизм** (від грец. *asketes* – управитель, подвижник).

Наскрізною проблемою, що становила предмет етичних розмірковувань протягом усього етапу античності, була проблема нормативності людського існування, котра розглядалася як обґрунтування специфіки людського способу життя.

Сократ

Давньогрецький мислитель *Сократ* був першим, хто обрав предметом свого розгляду саме моральне буття людини. Висловлюючи скепсис із приводу можливостей дослідження природи, «космосу» (це – «справи божественні», людині невідомі), Сократ закликає до пізнання «єства» людини, першоджерела її вчинків і дій, її способу життя та мислення.

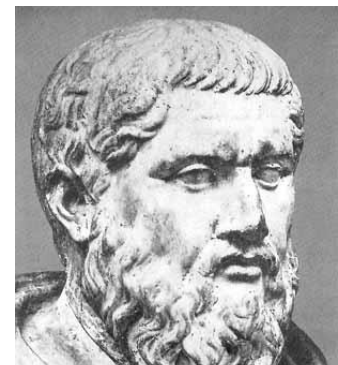
Головним предметом промов і бесід Сократа були питання етики. Сократ визнавав значення суспільного життя і держави. Будь-яке суспільство, на його думку, володіє **моральними парадоксами**. Моральна дія часто тягне за собою

аморальний результат. Вирішити цей парадокс в межах етики неможливо, оскільки тут потрібна перебудова суспільних відносин. Сократ же задовольнявся закликом до **самовдосконалення**. При цьому він вибрав односторонньо-раціоналістичне розуміння моральності. Він по суті перетворив добродієвість на знання, знання того, що таке благо. Більш того, сподіваючись на знання блага як необхідну і достатню умову добродієвості, Сократ не помічає того, що знанням-то блага він якраз і не володіє. І це свідчить про безсилля його етичного вчення. Для з'ясування того, як слід чинити, людині зовсім не обов'язково знати, як створені Всесвіт і вся природа. Вона в більшій мірі потребує пізнання самої себе і своїх дій, усвідомлення того, що є добро і зло, прекрасне і потворне, істина й омана. Лише слідування закликові дельфійського оракула «**пізнай самого себе**» робить можливим правильний вибір людиною свого місця та призначення в світі, благий спосіб життя [26].

Один із суттєвих моментів сократівської етики – **ідея про перетворення способу мислення людей і їхнього морального обличчя як вирішальних передумов перетворення соціального життя**. Поєднавши моральну досконалість людини із самовдосконаленням людської душі, Сократ підкреслив тим самим особливий статус ідеального в людській життєдіяльності. Так, мораль уперше була усвідомлена як надчуттєвий ідеальний феномен, що не зводиться до усталених звичаїв і в той же час єдиний з ними.

Історична заслуга Сократа полягає в тому, що він уперше раціоналізував обґрунтування моральності, поклавши тим самим початок етики як науки. Однак він лише поставив питання про пошук етичних визначень, не знайшовши їхніх аналогів у реальному, матеріальному, різноликотному й мінливому світі.

Сократівську лінію в розвитку політичної етики продовжив його учень *Платон*. Нову модель суспільства Платон будує в першому своєму творі «Держава». **Держава виникає** тому, що кожен з людей не в силах задовольнити свої потреби, і вимушений звертатися до допомоги інших. Захист держави від внутрішніх і зовнішніх ворогів обумовлює необхідність в стані вартівних – воїнів, а потреби управління – в тих, хто оволодів «царським мистецтвом», тобто усвідомлює ідеали справедливості та добра і здатний їх здійснювати. Це – «філософи». Для того, щоб в державі не утворилися «дві держави», багаті та бідні, у вищих станах приватна власність скасована. **Держава** – згуртована єдність безособових істот, що виконують свої соціальні функції безвідносно до своїх інтересів, запитів, потреб.

Платон

Платон акцентував увагу на ідеальному і всеохоплюючому характері держави. Хоча Платон і не виокремив етику як особливу дисципліну, не здійснив власне теоретичного дослідження моралі, проте він розробив філософські підвалини етичного вчення – обґрунтування чеснот (доброти, мужності, стриманості, врівноваженості) як утіленого в розумному, вольовому й чуттєвому началах людської душі космічного світопорядку.

Центральною фігурою морального існування стає філософ-мудрець, котрий керується у своїх вчинках істинним знанням. Однак Платон переконаний, що такі – скоріше виняток. Адже людська душа відображає протиборство духовного й матеріального начал Всесвіту. Оскільки душі притаманна одвічна напередзаданість властивостей (або духовних, або матеріальних), то з цього випливає неминучість її відхилень від істинної моральної гармонії. Запорукою її збереження може бути тільки **соціально організоване управління моральним життям** [23].

Через уповання на **державу як на засіб і гарант суспільної справедливості**, рівноваги, гармонії, а отже, й моральності людини, Платон здійснює перехід від принципу морального індивідуалізму до **соціально орієнтованої етики**, в основі якої лежить принцип безумовного збігу макросвіту держави та мікросвіту людської душі. Моральне самовдосконалення людини розчиняється в **безумовному підкоренні громадян інтересам держави**. Антропологізм попередніх етичних шукань доповнюється новою соціологічною мораллю.

Створюючи етико-політичну утопію в працях «Держава» та «Закони», Платон певною мірою залишається моралістом. У вченні про державний устрій і чесноти станів (мудреців-правителів, воїнів-стражів, селян, ремісників і рабів) він пропонує розглядати етику як **«політику»**, як **засіб перетворення людини на суспільно корисну особистість, котра дбає про благо держави** відповідно до своїх здібностей. Більш того, **ідеальна держава** в підсумку демонструє зловісний антигуманізм, що проявляється в цілковитому запереченні свободи та індивідуальності співгромадян. Так, етичний досвід Платона показує, до чого призводить абсолютизація ролі абстрактних, надсвітових, хай навіть і благих за своїм змістом, принципів.

Аристотель першим систематизував етику, позначив предмет і відмітні риси етики як науки, обґрунтував її основні принципи. Етичні уявлення Аристотеля дістали висвітлення передусім у таких працях філософа, як «Нікомахова етика», «Евдемова етика» та «Велика етика».

Етика Аристотеля складається з трьох частин:

- вчення про вище благо;
- вчення про природу добродетелі;
- вчення про конкретні добродетелі.

Аристотель досліджує добродетелі в контексті суспільного життя античного суспільства. Особливе місце займає у нього справедливість. **Справедливість** – середина між двома видами несправедливості: порушенням закону і неорієнтованим відношенням до рівних. Зіставлення справедливості із законом і рівністю приводить до помітного розподілу її на ту, що зрівнює і

розподіляє. Мета першої – сприяти відплатити рівним за рівне, другий – розподіл благ згідно гідності осіб, що вступають в суспільство.

Вчення про справедливість утворює прямий перехід до держави. У «Політиці» Аристотеля суспільство і держава по суті не розрізняються. **Держава** постає у його творі як природний і необхідний спосіб існування людей – «спілкування подібних один одному людей в цілях можливо кращого існування». У державу як рівноправні громадяни входять тільки вільні. Обмеження приватної власності спрямовані на досягнення тієї ж мети, що і у Платона – зробити так, щоб вільні не розділялися на ворогуючі табори [3].

Етика – наука про одне з первоначал – про благо. Вищого блага прагнуть заради нього самого; воно завжди є метою, але ніколи – засобом. Етика Аристотеля має справу з досяжним, здійсненим, практично реалізованим благом як діяльністю, котра прагне досконалості, діяльністю, відповідною доброчесності й тотожною з блаженством, щастям. **Етика** – це вид практичної науки, кінцевою метою якої є набуття доброчесності.

У зв'язку з таким тлумаченням доброчесності очевидна врівноважуюча, узгоджувальна роль розуму як спрямовуючого начала моральної поведінки. Доброчесність як результат підкорення потягів розумові є мірою панування людини над самою собою. Більш того, вона не дається людині від природи, а є її прижиттєвим надбанням. Устої душі, її надбані стани є результатом практичної діяльності, результатом навичок і звичок, цілеспрямованого морального вдосконалення. Правильно оцінюючи неоднозначність, складність і суперечливість людської природи, Аристотель враховує й роль соціального життя у вихованні. Отже, етична реальність являє собою життєдіяльність поліса. Належним чином організована держава через контроль за додержанням законів повинна забезпечувати формування розумних звичок і звичаїв. Для Аристотеля очевидно, що **суспільна увага до виховання виникає завдяки законам**, причому добра увага – завдяки доброчесним законам [26].

Через людину як громадянина і доброчесність особистості як оптимальний стан з точки зору громадянських цілей Аристотель **поєднує етику з політикою**. **Метою політики** постає завдання **сприяти щастю громадян** шляхом створення істинної основи (доброчесності громадян) гармонії поліса.

Етика Аристотеля є практична наука про благо і щастя людини, що живе в суспільстві, про людські здібності, які роблять її придатною для такого життя та гідною блаженства. У «Нікомаховій етиці» Аристотель визначає людину як **політичний суб'єкт** і визначає етику і політику як гармонійну єдність практичної епістемі (практичного знання) і продуктивних знань творчого походження. Згідно з його поглядами, етиці етосу відповідає політика полісу. **І етика, і політика** в Аристотеля – **це практична мудрість**, на основі якої приймаються правильні рішення в приватних і громадських справах. Сутнісний характер єдності етики й політики закріплюється розгортанням в обох головного мотиву спілкування між людьми. Власне, **політика** і розглядається грецьким мислителем передусім **як спілкування**, з притаманним йому прагненням до блага, як спілкування в його найдосконалішій формі, що дає людям можливість жити відповідно до їхніх прагнень. Відтак **весь спектр**

конкретної політичної реальності, за Арістотелем, вписується в систему критеріїв, що зберігають свій етичний характер.

2.2. Етика середньовіччя

Виникнення і розповсюдження середньовічно-християнської етики припало на період глибокої кризи античної цивілізації спаду її основних цінностей. Людина, згідно з християнським вченням, створена як носій образу та подібності Бога. Проте гріхопадіння, зроблене першими людьми, зруйнувало богоподібність людини, наклавши на неї пляму первородного гріху. Христос, прийнявши хресні муки та смерть, спокутував людей, постраждавши за весь рід людський. Тому християнство підкреслює очисну роль страждання, будь-якого обмеження людиною своїх бажань і пристрастей: «приймаючи свій хрест», людина може перемагати зло в собі самій і в навколишньому світі. Гоніння, випробувані християнством в перші століття його існування, наклали глибокий відбиток на його світогляд і дух. Ідеал мученика стає в середньовічно-християнській етиці центральним.

А. Блаженний

(354-430 рр.)

У філософському і теоретичному розвитку середньовічної етики чималу роль зіграло вчення А. Блаженного. До основних його трактатів слід віднести: «Сповідь», «Про трійцю», «Про град Божий». Трактат «Про град Божий» вважається головним твором Августина, бо розкриває його філософсько-етичні погляди. Християнській основі своєї філософії Августин надавав велике значення. Він здійснив те, що тільки позначено у його попередників: зробив Бога центром філософського мислення, його

світогляд був теоцентричним. Із принципу, що Бог первинний, витікає і його положення про **перевагу душі над тілом**, волі і відчуттів над розумом. Ця першість має як метафізичний, так і гносеологічний і етичний характер. Бог є вищою сутністю, тільки його існування витікає з власного ества, все інше з необхідністю не існує. Він єдиний, існування якого незалежно, все інше існує лише завдяки божественній волі. Бог є причиною існування всякого суцього, всіх його змін, він не тільки створив світ, але й постійно його зберігає, продовжує його творити. Августин відкидає уявлення, згідно з яким світ, будучи створеним, одного разу, розвивається далі сам [14].

Спрямованість до Бога для людини природна, і єдино через з'єднання з ним людина може досягти щастя. Філософія Августина, таким чином, відкриває простір для теології. Уся філософсько-етична думка Августина зосередилася на Богові як єдиному, досконалому, абсолютному бутті, світ же має значення як боже творіння і відблиск.

Оцінка добра і зла в світі, їх розрізнення були найбільш проблематичними в етиці Августина. З одного боку, світ як творіння Бога не може бути недобрим. З іншого боку, існування зла, поза сумнівом. Августин

виходив з того, що зло не належить природі, але є продуктом вільної творчості. Бог створив природу доброю, але отруїла її зла воля. Із цим пов'язана інша теза: зло не є чимось, що абсолютно протилежно добру, воно є лише недолік добра. **Немає абсолютного зла, лише добро абсолютне.**

Етиці Августина властиво те, що він приписував злу інше походження, ніж добру. Зло походить від людини, має земний характер, добро ж виникає від Бога, продукт божої милості. Людина відповідає за зло, але не за добро. Августин на цілу епоху заклав модель теоретичного вирішення моральних проблем. Від філософів пізньої античності він перейняв практично-етичне настановлення як головну мету філософського знання, змінивши її у відповідності з положеннями й завданнями християнства. Саме завдяки його наполегливим теологічним зусиллям **моральність здобула божественний статус** і втратила орієнтацію на можливість особистісної суверенності в ній.

Полишена сама на себе, людина безсила у своїх спробах позбутися своєї гріховності, їй необхідна божественна допомога. Але ні вимагати, ні вимолити, ні заслужити «спасіння» людина не може, оскільки приречена абсолютною волею Бога, який дарує божественну благодать небагатьом обраним. Тому людині належить тільки любити Бога, вірити йому, сподіватися на нього, усвідомлюючи своє цілковите безсилля перед ним. Таким чином, любов до Бога і є моральним завданням людини, остаточною доля якої наперед визначена незалежно від її моральних якостей і діянь. Згідно з Августином, те, що ми шукаємо в моралі, може дати тільки Бог та й то зі своєї волі [14].

Ще одним важливим моментом етичної концепції Августина є його уявлення про роль церкви в моральній життєдіяльності людини. Августин указував, що не повірив би навіть Святому письму, якби не одержав його від церкви. Підкреслюючи божественний авторитет Біблії й авторитет церкви, Августин послідовно реалізовував свою місію офіційного ідеолога.

Черговою сходинкою у збагаченні середньовічних моральних уявлень стала філософсько-теологічна діяльність *Ф. Аквінського*.

Арістотелів філософсько-етичний досвід допоміг Фомі Аквінському побачити наявність зв'язку між моральною активністю людини та її прагненням до блаженства, допустити необхідність виведення того, що має бути, з того, що є. На корінне для теологічного витлумачення моралі питання, чи є залежність між добродесною поведінкою індивіда та його спасінням, Фома дає позитивну відповідь: **моральний спосіб дій гарантує людині спасіння, досягнення найвищого блага.** Але при цьому він обов'язково обумовлює непохитність залежності людини від Бога, яка виходить за межі пізнавальних можливостей людського розуму й залишається предметом віри.

Ф. Аквінський

(1225-1274)

Аквінат актуалізує роль розуму в людській моральній життєдіяльності. Так, аналізуючи сутність блаженства, він закликає враховувати ту специфіку людської природи, котра пов'язана з розумністю. **Блаженство полягає в**

пізнанні Бога, притому не в опосередкованому пізнанні, яке досягається через знання про світ, а в прямому й безпосередньому його спогляданні. В такій спрямованості на Бога ми маємо справу з діяльністю розуму в чистому вигляді.

Продовжуючи традицію августиніанства, Ф. Аквінський виходить із добродетельності вчинків як обов'язковості реалізації в них волі діючого індивіда. Однак він підкреслює, що власне людський рівень свободи у вчинках починається тоді, коли в їх детермінації вирішальної ролі набуває розум. Мало, щоб учинки приводилися в рух вольовим началом, треба ще, щоб вони були свідомими, розумно обґрунтованими. Отже, людина стає здатною до морального способу дій у міру того, яке правильне судження вона робить передумовою й основою бажань [12].

Фома Аквінський як вірний син свого часу, звичайно ж, **обмежує розум вірою**. Розум людини має пріоритет лише в доступних йому межах. Для неї незбагненим лишається ряд істин божественного розуму, який тільки і є гарантом справжньої й орієнтованої на добро поведінки. Для добродетельного, гідного способу життя людині потрібна божественна допомога. Репрезентована в благодаті як обов'язковій умові чесноти, божественна участь у моральному житті людини виявляється конкретною і всепроникною. Благодать підключає до розуму віру як передумову і зміст моральної діяльності, доповнює слабкість людського розуму, слабкість людини взагалі. В той же час у певних межах добродетельність є й функцією розуму.

Виконуючи замовлення феодалізованого суспільства на реабілітацію розуму, земних цінностей, мирських діяльних зусиль, Ф. Аквінський знайшов **компроміс між божественним приреченням і свободою волі людини**, потойбічною націленістю людини та її потягом до земного щастя. Та чого не зміг Аквінат, так це органічно поєднати мораль і релігію. Щоб відкрити простір Богові, він змушений був обмежити моральні можливості людини. Фома вважав, що все те, чого не може вирішити мораль, знаходить своє вирішення в релігії. Суперечливістю своєї етичної позиції Аквінат продемонстрував граничні можливості використання логіки теоцентризму в обґрунтуванні моралі.

Таким чином, в середні століття, не дивлячись на ідеологічне панування одного світогляду – релігійного, етичні дослідження були достатньо багатобічними, насиченими, інтенсивними. Саме в середні століття були сформульовані основні компоненти сучасної моральної культури.

Н. Макіавеллі

(1469-1527)

Арістотелівська доктрина єдності етики і політики визначала політичну діяльність в Європі до епохи Відродження, доки італійський мислитель *Н. Макіавеллі* не відокремив політику від моралі, довівши, що політика має свої специфічні закони і правила і що їй властивий особливий тип відносин з мораллю. Відомий трактат Н. Макіавеллі «Державець» демонструє нам зовсім інший тип теоретичного осмислення політики і етики, що передбачає їх граничне розмежування.

У свідомість європейців глибоко увійшов образ хитрого, підступного Н. Макіавеллі, майже демона. Тим часом саме його доводиться визнати «хрещеним батьком» політики Нового часу, людиною, яка з'ясувала практичну самотність політичної сфери і, відповідно, прерогативи того способу людського діяння, який спрямований на досягнення «політичного успіху всередині реального стану речей». Характерно, що й імморалізм, і прагматизм Н. Макіавеллі збігаються в утвердженні абсолютної дистанції між внутрішніми цілями політичної діяльності і приписами та цінностями людської моралі, що їх макіавеллівський державець сприймає не інакше як засіб, корисний в одному випадку, байдужий в другому і шкідливий в третьому. Суттєво, зрештою, не те, що Н. Макіавеллі віддає перевагу «злому» перед «добрим» – для нього і те, і те – по суті, лише інструмент, яким досвідчений політик повинен вміти спритно і вчасно користуватися. Як зазначає Н. Макіавеллі, державцеві, щоб утриматися, необхідно **навчитися бути недоброчесним** і користуватися чи не користуватися цим, виходячи з потреби». Взагалі-то «володареві зовсім не обов'язково мати всі чесноти, але обов'язково треба поводитися так, ніби він їх має». Словом «володар повинен здаватися милосердним, вірним, людяним, щирим, побожним, але йому треба так опанувати себе, щоб у разі потреби він міг стати зовсім іншим і робити все навпаки» [20].

Кривди слід завдавати одразу, бо тоді менше відчуваєш їх окремо, і тому вони менше озлоблюють, навпаки, благодіяння треба робити помалу, щоб їх краще затямили. Політичну діяльність Ч. Борджіа, феноменального лиходія, Макіавеллі вважає за гідну «подиву й наслідування»; чи не тому, що, як переказували, не було злочину, якого б він не вчинив? Ні, просто, за переконанням Макіавеллі, поведінка Чезаре як політика була оптимально розрахованою, енергійною й ефективною.

У творі «Державець» Н. Макіавеллі висловив ряд міркувань з приводу політики та моралі, що згодом в акумульованому вигляді увійшли в політичну науку як поняття «макіавеллізм», зафіксувалися в формулі: «**мета виправдує засоби**». Спираючись на спостереження розуму та свідчення досвіду бурхливого політичного життя італійських міст, Н. Макіавеллі стверджував, що в політиці заради перемоги допустимо переступити закони моралі, «добре, що жорстокості, які застосовуються» не тільки неминучі, але й виправдані міркуваннями доцільності. Проникливий мислитель, який добре знав «куліси й задні дворища» політики, прийшов до висновку, що політик не може дозволити собі бути безпутною особистістю, керуючись міркуваннями моралі, неминуче зазнає поразки. «Хто хотів би творити одне тільки добро, неминуче загине серед стількох чужих добру». Але навряд чи хто з політиків насмілиться прилюдно і відкрито назвати себе людиною, яка не дотримується законів моралі. Ось чому слід «бути великим вигадником та лицеміром», не соромитися у виборі засобів – «змушувати народ вірити силою». Правителю, «государю» Макіавеллі радить: «Брудні справи доручай візирю, як можна частіше змінюй близьких, провокуй зіткнення та суперечки між ними, щоб краще дізнатися їх справжні наміри» [20]. Влучність зауважень італійського політолога можна проілюструвати безліччю прикладів з сучасного політичного життя. Основні

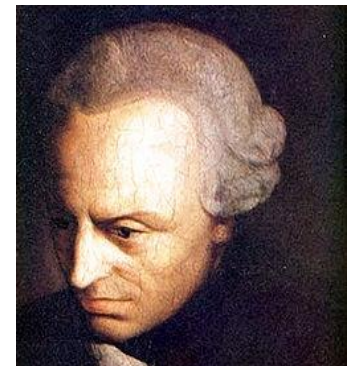
аргументи на користь песимістичного тлумачення відносин політики та моралі підхоплені та поглиблені прихильниками концепції Н. Макіавеллі.

Макіавеллізм став номінальним виразом, синонімом безпринципності, ознакою та доказом аморалізму політики. Н. Макіавеллі, і в цьому його історична заслуга, показав, який має вигляд зв'язок моралі та політики в тих обставинах суспільно-політичного життя, безпосереднім свідком і учасником якого виступає. Виходячи в аналізі співвідношення політики та моралі з дійсного стану політичного життя, а не з поняття належного, Н. Макіавеллі зовсім не зводив у принцип жорстокість політики, не заперечував, що в ідеалі допустимо збіг політичної мети та моральних засобів, говорив про необхідність навчати молодь добру.

2.3. Політична етика Нового Часу

2.3.1. Політико-етичні ідеї у теорії І. Канта

І. Кант – родоначальник німецької класичної філософії. Важливе місце в його теоретичній спадщині посідають праці із соціально-політичних, історичних, етичних, правових проблем: «Ідея загальної історії у всесвітньо-громадському плані», «Відповідь на запитання: що таке Просвітництво?», «До вічного миру», «Метафізика звичаїв» та ін. Політико-етичні ідеї найповніше виявляються у ставленні мислителя до моделей державного устрою та співжиття громадян.

І. Кант

І. Кант проголосив, що **найважливішою проблемою для людського роду**, розв'язати яку змушує сама природа, є **досягнення загального правового громадянського суспільства**. Він підкреслював, що громадський устрій у кожній державі мусить бути республіканським, розуміючи під цим устрій, який встановлюється, по-перше, відповідно до принципів свободи членів суспільства (як людей), по-друге, відповідно до вихідного положення про залежність усіх (як підлеглих) від одного загального законодавства і, по-третє, відповідно до закону рівності всіх (як громадян держави). Побудову правової держави І. Кант вбачав не у революційних діях через насилля, а в **поступальних реформах**, які б перетворювали деспотичне управління в правову громадську державу.

Важливе місце у вченнях І. Канта посідали проблеми **війни і миру**. За І. Кантом **вічний мир** – це таке ж першочергове завдання всесвітньо-історичного прогресу, як і встановлення всезагального правового громадянського стану. Право він трактував як вияв практичного розуму [18].

Важливою ланкою в ланцюгу вчення І. Канта є **визначення переваги моралі над політикою**. Отже І. Кант ішов у тому самому напрямку що і П. Гольбах, який сформулював ідеал політики, заснованої на моралі. І. Кант

виділив такі **головні причини, що завжди призводять до аморальності політики:**

- захоплення чужих територій і пошук виправдань для такої політики;
- заперечення своєї провини у скоєних злочинах, дія за принципом «розділяй і володарюй» [17].

I. Кант усебічно обґрунтував політичну доктрину лібералізму. Проблему держави і права досліджував через призму погляду на людину як істоти розумної, внутрішньо вільної, яка в своїх вчинках керується винятково законами моралі і совісті. Ідея Канта – верховенство яке тісно пов'язане з республіканською формою правління.

2.4. Етичні погляди українських мислителів

2.4.1. Політико-етичні погляди українських мислителів

Політико-етичні погляди українських мислителів тісно пов'язані з буттям українського народу, з його історичною долею. **Її характерною особливістю є ідеї свободи й справедливості, добра і правди.** І це цілком зрозуміло - голодний думає про шматок хліба, а поневолений - про свободу.

3.1.1.1. Політико-етична думка Київської Русі

Київське князівство, що виникло у середній течії Дніпра на межі VIII—IX ст., стало політичним осередком величезної імперії - Руської (Київської) держави східних слов'ян, пращурів українства. У IX—XII ст. у Київській Русі відбулося формування феодального суспільства. Стали розвиватися держава і право, політичні погляди, наука, література, філософія тощо.

Важливу роль у цьому процесі відіграло християнство, яке сприяло розвитку духовного життя, економічних і культурних зв'язків Київської Русі з Візантією та іншими європейськими країнами. **Теоретична думка спрямовувалась на розв'язання питань у сфері політики, релігії і моралі.** У X—XII ст. з'явилися перші літературні твори - "слова", "повчання", "проповіді".

Ярослав Мудрий
(981 - 1054 pp.)

Один із найдавніших документів руської писемності, в якому зроблено спробу обґрунтувати ідеї об'єднання удільних князівств навколо престолу великого Київського князя, - "Слово про закон і благодать" (XI ст.) київського митрополита Іларіона. Автор цього твору виступив проти рабського стану суспільства, за мир і злагоду між народами, які всі рівні між собою, за політичну самостійність Київської Русі і закликав підпорядковуватись благодаті, тобто євангельським істинам, що скасовують рабство, возвеличують свободу людини, роблять церкву вірною служницею держави та релігії.

Володимир Мономах
(1053 - 1125 pp.)

Суспільно-політичними ідеями були пройняті й літописи. У "Повісті временних літ" (XII ст.) літописця Нестора подаються відомості про діяльність князів, про боротьбу із зовнішніми ворогами, про народні повстання у Київській Русі.

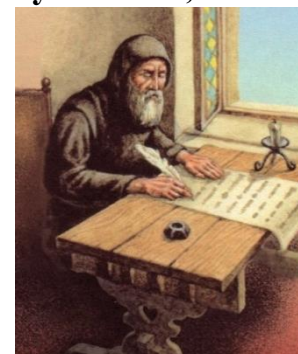
Велику цінність становить "Руська правда" Ярослава Мудрого - перший вітчизняний збір законів, який служив становленню й дотриманню відповідного порядку в суспільстві.

Іларіон I
(990 — 1088 pp.)

Талановитим світським письменником у Київській Русі був князь Володимир Мономах, який залишив нащадкам один із найвизначніших літературних творів - "Повчання дітям" (XII ст.). Автор закликав своїх синів-князів не тільки не чинити самим, а й заборонити "служивим" творити беззаконня. Князь, як державний муж, є носієм закону й законності. На цьому ґрунтується його діяльність, у цьому сила його князівської влади. Мономах повчав, що князь має бути для своїх підлеглих не тільки справедливим, згідно із законом, а й гуманним, милосердним, а тому мусить зобов'язати і своїх "служивих отроків" дотримуватися закону, вимог милосердя, щоб вони не чинили лиха, не кривдили людей, бо це підриває авторитет держави, князя й самих "служивих", інакше на них чекає прокляття народу й небесне покарання. Автор "Повчання" підкреслював, що князь як воєначальник мусить володіти військовою ситуацією, добре знати військову справу. Великий князь закликає своїх синів бути мужніми в усіх випадках життя, не боятися смерті, якщо йдеться про правду і справе-

рдним, а тому мусить зобов'язати і своїх "служивих отроків" дотримуватися закону, вимог милосердя, щоб вони не чинили лиха, не кривдили людей, бо це підриває авторитет держави, князя й самих "служивих", інакше на них чекає прокляття народу й небесне покарання. Автор "Повчання" підкреслював, що князь як воєначальник мусить володіти військовою ситуацією, добре знати військову справу. Великий князь закликає своїх синів бути мужніми в усіх випадках життя, не боятися смерті, якщо йдеться про правду і справе-

Нестор
(1056 - 1114 pp.)

Х. Філалет
(2-га пол. XVI – поч. XVII ст.)

дливість. Політичний зміст твору Мономаха полягає в ідеї єднання Руської землі.

Важливе значення у розвитку державно-політичної думки у Київській Русі мало "Слово о полку Ігоревім" (XII ст.). Зокрема, тут проводиться ідея політичного об'єднання руських земель і припинення міжусобної боротьби. Ці мотиви визначали ідейну спрямованість Слова". Того часу Київська Русь зазнавала щоразу відчутніших нападів половців, татар, німців-хрестоносців, які її істотно ослаблювали. В процесі усвідомлення великої небезпеки зовнішньої навали і необхідності об'єднання усіх сил для боротьби з нею сформувалась ідея єдності руських земель.

3.1.1.2. Ідеї політико-етичного і національного розвитку України наприкінці XV I-на початку X VII ст.

Історія суспільно-політичної думки в Україні періоду кінця XVI - початку XVII ст., характеризувалася розвитком ідейно-політичного руху та визвольною боротьбою українського народу проти польських магнатів.

І. Вишенський
(1545(50 - 1620 рр.)

Серед літературних пам'яток того часу вирізняється "Апокрисис" (від грецького - відповідь) **Христофора Філалета**, людини світської, дрібного шляхтича. Його твір проіннятий **ідеями суспільного договору і природних прав, обмеження влади монарха законом, визначення прав і свобод підданих, заснованих на вимогах права Божого і природного.** Влада монарха не є абсолютною. Дотримання монархом закону, поважання прав і свобод підданих, є джерелом сили та могутності держави. **Ідеї "Апокрисиса" були спрямовані проти соціального і релігійного гноблення українського народу, як іноземними - польсько-шляхетськими, так і власними магнатам .**

Визначне місце у розвитку суспільно-політичної думки в Україні наприкінці XVI - на початку XVII ст. посідав **Іван Вишенський (1545(50- 1620) -** визначний мислитель, гуманіст і демократ, український письменник, високоосвічена людина свого часу. Народився І. Вишенський у містечку Садова Вишня (Львів), жив у Луцьку, а потім - у Греції понад 40 років. Серед його творів найвідоміший - "Обличеніє діавола миродержца". Він висунув концепцію соборності правління християнською церквою, **яка заснована на ідеї рівності всіх людей.** Усі церкви рівні між собою, будують свої відносини й управляю-

ться соборно, а верховним владикою над ними є лише Христос. Г. Вишенський відкидав як безпідставну теорію абсолютного централізму, зокрема духовної та світської влади Папи Римського. У контексті концепції соборності І. Вишенський піддав критиці світську владу, далеку від ідеалу раннього християнства. **Бог дав владу, як вважав І. Вишенський, не для того, щоб чинити сваволю, насильство, а для того, щоб утверджувати закон, справедливість.** Оскільки володарі залежні від Бога, то вони не можуть бути абсолютними можновладцями й діяти незалежно від волі Божої. Навпаки, вони **мусять виконувати цю волю, суть якої полягає у праці, справедливості.** І. Вишенський звернув увагу на роль правосуддя в житті суспільства: **суд повинен охороняти закон і справедливість, утверджувати та захищати громадянські права і свободи.**

Вагомий внесок у формування світосприйняття, розуміння та осмислення суспільного життя зробила Києво-Могилянська Академія - перший вищий навчальний заклад і видатний просвітницький та культурний центр України.

Засновник Академії (1632 р.) митрополит Київський і Галицький **Петро Могила** відстоював ідею верховенства влади православної церкви, силу якої в умовах польсько-шляхетського панування можна було протиставити польському королеві. П. Могила **стверджував, що** цар, який повинен

С. Яворський
(1658 - 1722 рр.)

бути вірний православ'ю, вірі в Бога, від якого одержав владу і перед яким звітується. Відповідно до того, що в Росії верховенство церкви ніколи не було реальним, П. Могила **рекомендував цареві радитися з мудрими духовними радниками, а церкві відводив роль радника, а не верховного правителя.** Погляди П. Могили на співвідношення церкви та держави по-різному сприймали й розвивали діячі Києво-Могилянської Академії, зокрема **Семен (Стефан) Яворський (1658-1722),** письменник, філософ, церковно-політичний діяч. Підтримуючи державницькі реформи Петра і щодо розвитку армії, флоту, економіки, освіти, С.Яворський був незадоволений церковною реформою, захищав інтереси церкви, її владу в духовному житті суспільства, виступав проти підпорядкування церковних справ світській владі. Церковні справи - компетенція церкви, світські - царської влади.

Ф. Прокопович
(1681—1736 рр.)

Зрештою С. Яворський проводив думку про те, що церква підноситься над державою і повинна володіти не лише церковною, а й світською владою.

Проблеми держави й абсолютної монархії, співвідношення світської і церковної влади посідали значне місце у творчості **Феофана Прокоповича (1681—1736).** Філософ, учений, письменник, професор і ректор Києво-Могилянської Академії, сподвижник Петра I у його реформаторській діяльності, Ф.

Прокопович. Крім філософії, зосереджував увагу на теорії держави і права. Йому належить **створення теорії освіченого абсолютизму, суть якої полягала в підпорядкуванні церкви державі**. Абсолютний монарх як верховний носій державної влади ставився над усіма громадянськими законами, усі його дії, спрямовані на загальнонародну користь, виправдовувались. **Верховним носієм державної влади міг бути лише освічений володар - "філософ на троні"**.

Освіта і розвиток науки розглядалися як основа історичного процесу, сила держави і добробуту. Тільки освічена монархія може забезпечити розвиток науки, мистецтва, ремесел, мануфактур. Теорія абсолютизму тісно пов'язувалася з тогочасною соціально-політичною боротьбою за владу та майнові інтереси світської аристократії і церковної ієрархії. І в цій боротьбі Ф. Прокопович займав відмінні від С. Яворського, але подібні до П. Могили, позиції. Тут зіткнулися різні концепції теорії держави і права, пов'язані з різними панівними силами тогочасної Росії.

Б. Хмельницький
(1595 – 1657 рр.)

3.1.1.3. Українська політична думка козацько-гетьманської доби (друга половина X VII - кінець X VIII ст.). Конституція П. Орлика як втілення української державницької ідеї

У другій половині XVII ст. на політичній карті Європи з'явилась Українська козацька республіка з яскраво вираженими демократичними рисами політичного устрою та соціально-економічних відносин.

Її поява пов'язана з ім'ям видатного політичного й державного діяча **Богдана Хмельницького (27.12.1595-27.07.1657)**. Він не лише висунув завдання створення незалежної держави, до складу якої мали ввійти всі етнічні українські землі, а й зробив усе можливе для його розв'язання. У Гетьманській державі існували елементи республіканської форми правління: гетьман обирався безпосередньо народом, свої дії мав погоджувати з генеральною старшиною. **Найвища влада в державі поєднувала риси монархії (гетьман), аристократії (рада старшин) і демократії (генеральна рада)**. Найяскравішим виявом демократичних традицій залишалася виборність посадових осіб. За Б. Хмельницького влада тяжіла до монархії. За інших гетьманів - до аристократії чи станової демократії. У 1648-1649 рр. Б. Хмельницький висунув ідею самовизначення України в межах Давньоруської держави на чолі з єдиновладним, самодержавним гетьманом - монархом. У конкретних історичних умовах середини XVI ст. Б. Хмельницький пішов на Переяславську угоду (1654 р.), обрав найоптимальніший варіант з усіх можливих: угода передбачала входження Української держави до складу Росії на конфедеративних засадах. Це давало змогу зберегти основні завоювання українського народу в роки Визвольної війни, а також відкривало можливість включення до козацької республіки західноукраїнських зе-

мель. Богдан Хмельницький був полководцем європейського масштабу. Саме він створив одну з найсильніших армій у тодішній Європі, зумів належним чином озброїти її. Не програвши жодної битви, гетьман завдав Речі Посполитій найважчих поразок за всю її історію. Не можна не відзначити й виняткові дипломатичні здібності Богдана Хмельницького. За короткий час він зумів налагодити дипломатичну службу, яка уважно стежила за подіями у Східній та Південно-Східній Європі. До столиці Гетьманської держави Чигирина, який став визнаним центром міжнародного життя середини XVII ст., прибували посольства з Польщі, Росії, Криму, Порту, Молдавії, Швеції, Австрії, Бранденбурга. Натомість до цих країн виїжджали українські місії та посольства. Безперечно. Богдан Хмельницький був однією з найвидатніших постатей в українській історії. **Викликають повагу висока освіченість гетьмана, його глибокі знання життя й культури рідного народу.** Разом з тим, нині, з висоти XX ст., можна бачити непослідовність і половинчастість дій гетьмана, часом нелогічність його вчинків, відсутність окремих ціннісних орієнтирів, зокрема, це проявилось в непослідовності ставлення до селян. Але все це треба узгоджувати з контекстом тогочасної епохи.

Вся історія українського народу є виявом його демократизму. Своє перше юридичне осмислення, оформлення й втілення цей Ідеал знайшов у "Пактах і Конституціях законів та вольностей Війська Запорозького", укладених 16 квітня 1710 р. між гетьманом Пилипом Орликом та старшиною і запорожцями, очолюваними кошовим К. Гордієнком. Пилип Орлик (1672-1742) - представник старшинського роду, генеральний писар. Його Конституція має велике значення як документ, який вперше в історії України на юридичному ґрунті фіксує принципи, що покладаються в

основу державно-політичного устрою. Характерним для Конституції 1710 р. було те, що в ній йшлося фактично про продовження традиції Запорозької Січі - козацької республіки. Автори Конституції виклали на папері те, що склалося на практиці та пройшло багаторічне випробування. Проте трагедія П. Орлика та його соратників полягає в тому, що їх погляди відображали інтереси виключно козацької старшини, до того ж не всієї, а лише невеликої її частини з числа прихильників І. Мазепи, які були зорієнтовані на протекторат шведського і польського королів, турецького султана і кримського хана. В результаті абсолютна більшість козаків, як і український народ в цілому, ідеї П. Орлика не сприйняли.

П. Орлик
(1672 – 1742 рр.)

4. Політико-етичні ідеї членів Кирило-Мефодіївського товариства.

Кирило-Мефодіївське
товариство
(1845 – 1847 рр.)

Наприкінці 1845 - на початку 1846 рр. в Україні виникла таємна політична організація - Кирило-Мефодіївське товариство.

М. Костомаров, М. Гулак, В. Білозерський, П. Куліш, О. Маркевич, Т. Шевченко До нього належали М. Костомаров, М. Гулак, В. Білозерський, П. Куліш, О. Маркевич, Т. Шевченко. З Товариством підтримували зв'язок діячі визвольного руху Білорусії, Росії, Польщі, Болгарії, Чехії, Сербії, Хорватії.

Кирило-Мефодіївське товариство ставило за мету об'єднання всіх слов'янських народів у федерацію. Його політична програма викладена у "**Книзі буття українського народу**" і "**Статуті Слов'янського товариства св. Кирила і Мефодія**". Основними завданнями члени товариства вважали: **ліквідацію самодержавства, скасування станів і кріпосного права; визволення й об'єднання слов'янських народів у федеративну республіку з парламентським ладом, наданням кожному народові автономії; запровадження загальної освіти народів** тощо. Програмні положення розвивали республіканські традиції декабристів. Члени товариства прагнули розкрити політичний ідеал, здійснення якого принесло б передусім свободу Україні. Для цього необхідно добре усвідомити минуле та сучасне.

Знесилена у постійній боротьбі з Польщею, втративши всіляку надію на добросусідські відносини з нею, Україна "пристала до Московщини і з'єдналась із нею як один нарід слов'янський з іншим народом слов'янським". У системі відносин Україна - Польща - Московщина усі народи поневолені царем і панами, але народом-рабом був український, бо він терпів гніт у найжорстокіших формах. Це становище визначало **його долю як найголовнішого поборника свободи, рівності, братерства, а Україна виступала будителем усієї Слов'янщини до боротьби за ідеали**. У майбутній федеративній парламентській республіці кожен народ матиме права і широку політичну автономію. Здійснити союз слов'янських демократичних держав-республік на засадах федеративності передбачалося шляхом реформ, пропаганди, виховання молоді, літературної діяльності.

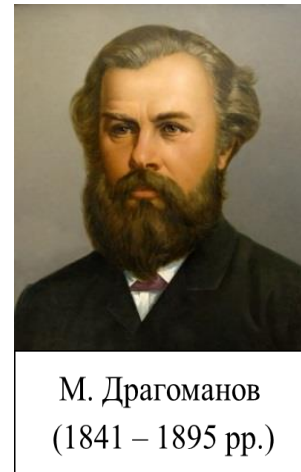
Водночас Кирило-Мефодіївське товариство, його революційно-демократичне крило (М. Гулак, О. Новроцький. І. Посяда, їх ідейний наставник Т. Ше-

вченко) своїм головним завданням **вважало знищення самодержавства, ліквідацію кріпосного права, відміну станів**. Особливо перепадало московським царям. Так, Петро I "поклав сотні тисяч у каналах і на кістках їх збудував собі столицю". Не менш критично характеризувалася Катерина II. "А німкеня Катерина, розпусниця всесвітня, безбожниця, мужовбивця знищила козацтво і свободу".

Найбільш рішучу й безкомпромісну позицію у Кирило-Мефодіївському товаристві займав **Тарас Шевченко**. Поет відстоював **ідеї народного повстання, кінцевою метою якого мало бути встановлення демократичної республіки**. За доносом Кирило-Мефодіївське товариство в кінці березня 1847 року було розгромлене, члени його заарештовані. Товариство проіснувало лише 15 місяців, проте відіграло значну роль у розвитку суспільно-політичної думки і визвольної боротьби в Україні. Його діяльність знайшла широкий відгук у пресі країн Європи та світу.

5. Політико-етична думка в Україні наприкінці XIX - на початку XX ст.

Визначне місце в історії суспільно-політичної думки в Україні в другій половині XIX ст. посідав **Михайло Драгоманов (1841- 1895)** - український публіцист, історик, літературознавець, етнограф, фольклорист, основоположник політичної науки в Україні й вітчизняного конституціоналізму. Основу суспільно-політичних поглядів М. Драгоманова становила автономно-федералістична концепція. Унітарна жорстко централізована держава — це втілення деспотизму, диктатури небагатьох. Федеративна держава базується на громадському та місцевому самоврядуванні, гарантіях природних прав і свобод людини, суворому обмеженні центральної влади. Виступаючи за автономно-федеративний лад, на ґрунті якого можуть бути розв'язані соціально-економічні, державно-політичні та національні питання, М. Драгоманов підкреслював: "Огляд історії і теперішньої практики європейських народів показує, що автономія політична і національна можлива і без державної відрубності. От через те і я, не бачачи ґрунту для державного сепаратизму українського, бачу повну можливість політичної і національної автономії Української на ґрунті земської автономії".

М. Драгоманов
(1841 – 1895 рр.)

Людина для мислителя - основа соціального устрою, найвища цінність, гарантіями прав якої може бути лише вільна самоврядна організація (громада), конфедерація типу швейцарської або федерація за зразком США чи Англії. Головна ідея конституційного проекту, розробленого М. Драгомановим, перетворення російської імперії на централізовану федерацію, де

українці створюють громаду "Вільна спілка". Основними завданнями останньої є забезпечення політичних свобод: права людини і громадянина; "недоторканість тіла для ганебних покарань і смертної кари"; недоторканість помешкання "для поліції без судової ухвали"; негайна передача заарештованого до рук судової влади; недоторканість приватних листів і телеграм: свобода вибору місця мешкання й занять: свобода совісті та відокремлення церкви від держави, держави від церкви; свобода слова, друку, навчання; свобода зібрань, мітингів і процесів; свобода звернень до владних структур. У державно-правовій концепції М. Драгоманова передбачалися три гілки влади: законодавча, виконавча і судова. Законодавча належала двом думам - державній і союзній. Зміни до основних законів мали вноситися в разі згоди третини членів двох дум і затверджуватися Державним собором, що обирався зі складу двох дум, а також делегатами від обласних зборів. Главою держави міг бути імператор з успадкованою владою чи обраний голова Всеросійського державного союзу. Він призначав міністрів, відповідальних перед обома думами. Разом із державною владою на місцевому рівні передбачалося самоврядування: громадське (в містах і селах), волосне, повітове та обласне, репрезентоване сходами і зборами, яким були підзвітні всі посадові особи, крім суддів. На рівні міст, волостей, повітів та областей обиралися думи, а з їхнього складу управи. До третьої гілки влади - судової, окрім Верховного суду, входили судові палати обласних, повітових і міських дум. Статус суддів визначався законом. Члени Верховного суду призначалися довічно главою держави, їм належало мати вищу юридичну освіту й практику роботи в судових палатах. **Найкраща форма політичного життя - асоціація гармонійно розвинених особистостей в Україні "громадівський соціалізм", громадівська праця які "мусять мати українську одягу". Самоврядування є основою основ руху до повної справедливості, до соціалізму, до найголовнішої мети — "повернення української нації до сім'ї націй культурних".**

Не відкидаючи революційних методів боротьби із самодержавством переходу до нового суспільного устрою, М. Драгоманов віддавав перевагу еволюційному розвитку суспільства. Здійснення соціалістичного ідеалу "можливе тільки у певній поступовості та за високого розвитку мас, а тому і досягнуте буде більше з допомогою розумової пропаганди, чим кривавих повстань".

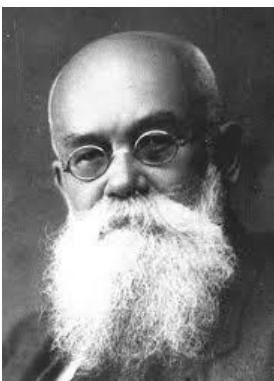
Значний внесок у розвиток політичної думки в Україні в другій половині ст. зробив **Сергій Подолинський (1850—1891)**. Ідеал Подолинського — суспільство, в якому народ сам управлятиме всіма економічними та культурними справами, організовуватиме виборчу адміністрацію повітів, волостей, керівні федеральні органи, створюватиме народні суди, "громадське козацтво" (поліцію), до якого буде причет-

ний кожний громадянин, придатний до військової служби.

Політичні погляди **Івана Франка (1856 - 1916)** — видатного українського письменника, публіциста, мислителя, слід аналізувати в контексті тогочасної історичної обстановки та ідейно-політичної боротьби. На початку громадсько-політичної діяльності І. Франко захоплювався марксизмом. Із цих позицій він аналізував тогочасний капіталізм (у статтях "Хто є робітник?", "На кого працюємо?", "Про соціалізм" та ін.). **Проте І. Франко негативно ставився до ідей диктатури пролетаріату, "державного соціалізму", жорсткої централізації усього суспільного життя.** Він був твердо переконаний у закономірності й невідворотності заміни капіталістичного ладу соціалістичним. Щодо соціалізму, то його ознаками, за І. Франком, мають бути: співдружність людей праці; відсутність держави як сили примусу, тиску згори на народ. Майбутнє суспільство — це справжнє народовладдя, а не формальна демократія. Не відкидаючи радикальних методів докорінної перебудови суспільства, він схилився до думки, що ідеали робітників слід здійснювати за принципом "без насильства і кривавих потрясінь". Що ж замінить державу за соціалізму? На думку І. Франка, держава у звичному значенні слова у цей час зникне. Державу і політику замінить діяльність самих громад. "Там держави в нинішньому розумінні не буде, бо над народом не буде управи згори, але сам народ здолу (т.є. від громад) управляє сам собою, працює сам на себе, сам образується і сам обороняється". Відносини між громадянами, об'єднаннями і народами визначатиме громадівсько-федеративний принцип, який своїм змістом передбачає федерацію при збереженні автономії особи, громади, народу. **Для І. Франка майбутня Україна — це розвинена, висококультурна нація Європи.** Він відстоював ідею об'єднання слов'янських націй у єдину федерацію і навіть оформлення всесвітньої федерації. Розглядаючи в широкому плані прогрес людства, мислитель писав: **"Поступ цілої людськості — се величезна і дуже складна машина. Як у цілій природі, так і в розвої людства керму держать два могутні кондуктори... голод і любов. Голод — се значить матеріальні і духовні потреби людини, а любов — се чуття, що зроджує людину з іншими людьми"**. Усе своє життя І. Франко, говорячи його словами, віддавав праці "для досягнення великого ідеалу — соціальної справедливості на ґрунті гуманного чуття".

І. Франко
(1856 – 1916 рр.)

М. Грушевський
(1866 -1934 рр.)

Визначне місце в Історії української науки та культури кінця ХІХ — першої третини ХХ ст. посідав **Михайло Грушевський (1866—1934)**. історик, громадський і політич-

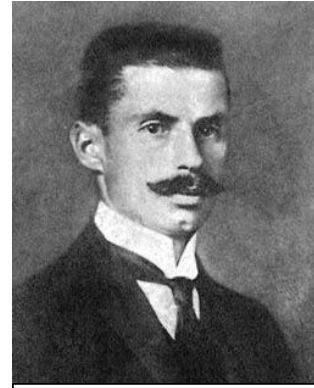
ний діяч. М. С. Грушевський досить детально окреслив основні риси того ладу, ДО якого мають прагнути українці. Голова Української Центральної Ради, М. С. Грушевський, як і більшість українських соціалістів, дивився на Україну як на країну насамперед селянську. Для нього поняття "українства" і "селянства" були майже синонімами. Він вважав, що в Україні інша база соціальної революції, ніж в Росії чи на Заході. д отже, соціальна й політична роль селянства буде визначальною в Україні дуже довго, а може і завжди.

М. Грушевський вважав, що треба все робити для розвитку різних культур в Україні, не загострювати відносини гвалтівною українізацією, але й не поступатися принципом української державності та становищем української мови, як мови державної. Визначаючи модель майбутнього суспільно-політичного устрою, вчений виходив із конституційних положень М. Драгоманова і кирило-мефодіївців, але значно збагатив їх з урахуванням нових досягнень вітчизняної, російської і світової культури. **Головними конституційними ідеями вченого є: децентралізація держави, широка національна чи територіальна автономія** ("Ми відкидаємо поліційно-бюрократичний устрій і хочемо оперти наше правління на широких основах самоврядування, залишаючи адміністрації міністерській тільки функції загального контролю, координування і заповнювання тих прогалів, які можуть виявитися в діяльності органів самоврядування"); парламентське правління; поділ влади не лише по горизонталі, а й по вертикалі; чітке визначення державного характеру національних окраїн, їх територій, прав та свобод людини і громадянина. М.Грушевський вважав, що "в конфліктах народу і влади вина лежить на боці влади, **бо інтерес трудового народу — се найвищий закон всякої громадської організації**, і коли в державі трудовому народові недобре, се його право обрахуватися з нею". М.Грушевський вважав себе переконаним федералістом, рішуче відкидав будь-які звинувачення в сепаратизмі й націоналізмі, проте підкреслював, що майбутня Українська держава має будуватися на основі домінуючого українського національного елементу. Велику увагу він виділяв територіальному устрою України. На його думку, існуючий поділ на повіти та губернії не придатний для демократичного самоврядування. Оптимальним варіантом може бути утворення округів з населенням до 1 млн. чоловік, спроможних організувати "справу санітарну і шляхів, і сільськогосподарську, і земельну, і промислову, і культурну". В історії України-Руси М. С. Грушевський виклав своє бачення політичної історії України, яку виводив з Київської Русі. **Саме українські племена, на думку вченого, започаткували Київську державу.** Історія ж великоруська, за його схемою, починається з Володимиро-Московського князівства.

3.1.1.6. Українська політико-етична думка 20—30-х років ХХ ст.

У 20-ті роки розвиток політико-етичної думки в Україні пов'язувався насамперед з іменами В. Липинського, Д. Донцова, В. Винниченка.

Творення національної української державності було змістом життя та найвищою політичною цінністю для видатного українського мислителя **Вячеслава Липинського (1882—1931)**.

В. Липинський
(1882—1931 рр.)

У класичному політологічному творі "Листи до братів-хліборобів" кристалізовані досвід і філософія історії України-Руси протягом її тисячолітнього періоду існування, запропоновані логічна схема й теорія державності. В той час, коли усі політичні діячі були федералістами та соціалістами, В. Липинський виступив як самостійник та монархіст. Він гостро переживав невідповідність свого світогляду модним на той час політичним ідеям. Двічі за життя В. Липинський дещо змінював погляди: один раз — у бік демократії (перед Першою світовою війною), другий раз — до конституційної монархії (наприкінці життя). **Політична концепція В. Липинського побудована на аналізі державного досвіду гетьмансько-козацьких часів і високої етнічної культури хліборобської спільноти.** Оптимальною формою державності він вважав спадкову монархію - гетьманат. Початки української державності Липинський вбачав у діяльності Богдана Хмельницького. Сильна влада має зосереджуватися в руках однієї особи, яка очолювала б державну оборону і через Кабінет Міністрів - державну адміністрацію. Її влада обмежується двома законодавчими палатами: нижча - з'їзд Рад окремих земель, яка представляє інтереси територій, вища - трудова Рада, державна - інтереси праці. В. Липинський виступав за встановлення правової монархії у традиційній формі гетьманату. Такий державний устрій докорінно відрізняється від московської централізації, яка спирається на необмежену владу монарха і терор, і від польської монархії, де король завжди був маріонеткою шляхти. В. Липинський наголошував, що географічне положення України, спільне історичне минуле, спільні економічні інтереси вимагають, щоб суверенна Українська національна держава разом з Росією та Білорусією утворили тісний мілітарний та економічний союз і спільно з ними шукали собі союзників у Європі. Одне з основних положень концепції В. Липинського полягає в тому, що державу можна будувати за ініціативою провідної верстви, або аристократії, що ідентичне поняттю "еліта", яким дослідник не користувався. Саме ця верства здатна повести за собою пасивну більшість. "Без теоретичного і практичного розв'язання цієї проблеми навіть найкращі орієнтації не допоможуть нам стати нацією і державою". А для цього провідники мусять мати матеріальну силу більшу, ніж будь-яка інша група в нації. А оскільки "на багнети можна спертись, але не можна сісти", то другою необхідною умовою успішної діяльності еліти - **моральний авторитет та законна підстава існування в очах своєї нації**". В. Липинський стверджував, що **тільки власна держава, збудована українською нацією на своїй етнографічній території, врятує її**

від економічного розпаду та кривавої анархії. І будувати її треба самим українцям: "Ніхто нам не збудує держави, коли собі самі не збудуємо, і ніхто за нас не зробить нації, коли ми самі нацією не хочемо бути".

На відміну від В. Липинського в центрі уваги Дмитра Донцова (1883-1973) була нація. Створення української нації як самосвідомої, суспільної, культурної і політичної одиниці є передумовою для створення власної держави.

Д. Донцов
(1883 -1973 рр.)

Квінтесенцією теоретичних розробок Д. Донцова став його твір "Націоналізм" (1926 р.), де визначено основні вимоги націоналізму: воля до життя, до влади, до експансії; романтизм і догматизм. Романтизм - це захоплення катастрофою, що принесе нове, а догматизм "з'явиться в супроводі категоричного наказу, безоглядного послуху". "Коли Україна хоче вийти із стану провінції, - стверджує Д. Донцов, - мусить витворити в собі, крім волі до влади, ту велику, всеобіймаючу ідею. ідею опанування духовного, економічного і політичного нації". Ініціативна меншість має підпорядкувати собі власний народ та змусити його до агресії проти інших. Узагальнюючий висновок:

життя - це боротьба, в якій панує закон соціального дарвінізму. Це стосується й цілих націй - сильніші нації мають перемогти слабших і нав'язати їм свій спосіб життя. Невід'ємною частиною ідеології Д. Донцова було поняття "творчого насильства" (підкорення натовпу елітарній меншості), яке ця ініціативна меншість має застосувати до несвідомих. **Д. Донцов намагався ідеологічно обґрунтувати українську самостійницьку політику: внутрішню (виховання на засадах західної культури) і зовнішню (повна сепарація від Росії). Він вважав, що політичний сепаратизм можливий, відповідає українському народові й має бути спрямований проти російської державності. Слід відірватися від Росії, позбутися злуки з нею.**

У праці "Заповіт борцям за визволення", написаній наприкінці життя, 1949 року, інший політичний діяч, вчений, письменник, публіцист **В. Винниченко** висловив однозначно негативне ставлення до націоналізму Д. Донцова, оцінюючи його ідеологію як фашистську, ворожу українському народові, як особливий різновид тоталітаризму. Отже, на початку нинішнього століття були спроби розв'язати проблеми національного відродження на шляху монархізму й націоналізму. Поряд з цим помітні й намагання розв'язати проблему на ґрунті соціалістичних перетворень. До цього періоду розвитку політичної думки в Україні відноситься політична концепція Володимира Винниченка (1880-1951) давно-минулого, зв'язати їх, одкинути неважне і дати суспільний образ цих і радісних, і болючих часів нашої нещасної історії". Ідеал української демократії В. Винниченко вбачав у "федерації Російської республіки і участі в ній України як рівного з іншими державного тіла". Він писав: "Певно не

можемо відказати історично-культурного зв'язку, котрий по волі й не по волі за 300 літ перебування України в складі Російської держави вріс у наше життя духовне і матеріальне... З другого боку... Україна не має таких сил, щоби відірватись від Росії, не впасти в обійми якоїсь сильної імперіалістичної держави". Проте під впливом подій у добу національно-визвольних змагань відбулася еволюція поглядів В. Винниченка. Чуття панівної національності, пише він, створене століттями злочинного соціального панівного устрою в Росії в душі навіть робітника-великороса не може зникнути за один-два роки. А тому **найкращою формою розвитку революції кожної нації є повна державна незалежність у добровільному тісному союзі з усіма соціалістичними державами проти, всесвітньої" буржуазії**. Винниченко вважав, що українська державність в Україні існує. Її створив народ, вся українська нація в процесі великого перевороту життя в Росії. - Так, вона не самостійна, не незалежна, вона опанована Росією. Але суть її, Держави, є, вона живе, вона зберігає в собі сили, які не дозволяють ворогам знищити її, які невиразно тримають у собі ідею самостійності, які в слушний час вибухнуть, щоб здійснити її. В. Винниченко стверджував, що **головна політична істина, яку він пізнав протягом свого життя — це "наша правда, наша сила — на орієнтацію в нашому народі"**.

Висновки

- Протягом багатьох століть різноманітні мислителі та науковці розглядали основні етичні засади у своїх вченнях. Деякі з них виробили навіть окремі етичні концепції, які й поклали в основу розвитку політичної етики як науки.
- Конфуціанство – одна з головних ідейних течій у стародавньому Китаї. Його основи містяться у філософському трактаті Конфуція «Лунь юй» («Бесіди та вислови»). За своїм світорозумінням, способом пояснення світу та місця людини («цивілізованої», а не «варвара») у цьому світі конфуціанство виступає скоріше в етико-політичному, ніж у релігійному плані.
- Основна мета Конфуція – гармонізувати життя держави, суспільства, родини і людини взагалі.
- Давньогрецький мислитель Сократ був першим, хто обрав предметом свого розгляду саме моральне буття людини. Висловлюючи скепсис із приводу можливостей дослідження

природи, «космосу» (це – «справи божественні», людині невідомі), Сократ закликає до пізнання «єства» людини, першоджерела її вчинків і дій, її способу життя та мислення.

- Сократівську лінію в розвитку політичної етики продовжив його учень Платон. Нову модель суспільства Платон будує в першому своєму творі «Держава». Держава виникає тому, що кожен з людей не в силах задовольнити свої потреби, і вимушений звертатися до допомоги інших. Захист держави від внутрішніх і зовнішніх ворогів обумовлює необхідність в стані вартових – воїнів, а потреби управління – в тих, хто оволодів «царським мистецтвом», тобто усвідомлює ідеали справедливості та добра і здатний їх здійснювати. Це – «філософи».

- Аристотель першим систематизував етику, позначив предмет і відмітні риси етики як науки, обґрунтував її основні принципи. Етичні уявлення Аристотеля дістали висвітлення передусім у таких працях філософа, як «Нікомахова етика», «Евдемова етика» та «Велика етика».

- Виникнення і розповсюдження середньовічно-християнської етики припало на період глибокої кризи античної цивілізації спаду її основних цінностей. Людина, згідно з християнським вченням, створена як носій образу та подібності Бога. Проте гріхопадіння, зроблене першими людьми, зруйнувало богоподібність людини, наклавши на неї пляму первородного гріху. Ідеал мученика стає в середньовічно-християнській етиці центральним.

- Політико-етична проблематика посідає важливе місце в теоретичній спадщині мислителів Нового часу (І. Кант, Г. Гегель, Л. Фейєрбах та ін.) Політико-етичні ідеї найповніше виявляються у ставленні мислителів до моделей державного устрою, права, історії, співжиття цілих держав та окремих громадян.

Тема 4. Співвідношення деонтології соціальної роботи з професійною культурою та політичною етикою

План лекції:

1. Поняття професійної культури соціального працівника. Принципи та функції.

2. Професійна етика соціального працівника: зміст та різновиди.
3. Морально – етичні норми у громадсько- політичному управлінні.

Короткий зміст лекції:

Професійна культура невіддільна від культури особи, яку характеризує насамперед праця, діяльність, виконання службових обов'язків. Тільки працею, її якістю людина перетворює світ і матеріалізує свої сили та здібності. Крім цього, культура особи — це філософська категорія, що відображає рівень соціалізації людини, її придатність до того чи іншого виду професійної діяльності.

Професійна культура соціального працівника формується поетапно:

1 – усвідомлення свого призначення, коли відбувається певна адаптація, ознайомлення зі службовими й функціональними обов'язками та специфікою роботи. Це фактично перші службові дії під контролем наставника.

2 – формування соціального працівника як професіонала характеризується повною самостійністю у службовій діяльності, набуттям окремих навичок, виробленням власного стилю і культури праці та ін.

3 – досягнення вершин майстерності, становлення соціального працівника як професіонала настає після багатьох років (для кожного індивідуально) праці або взагалі не настає.

Методологічними основами формування професійної культури соціального працівника як його властивості виступають філософія права, культурологія політики та громадянська етика.

До спеціальних принципів професійної культури соціального працівника належать: дозволяється те, що дозволяє закон; уміння користуватися владними повноваженнями; самосвідомість соціального працівника ; оптимальність й ефективність громадської діяльності; гуманізація громадської роботи.

Професійна культура соціального працівника покликана визначати межі поширення моральних норм на службову діяльність; утверджувати загальнолюдські цінності, українські національні традиції та звичаї, теоретично обґрунтувати їхню необхідність, сутність та специфіку вияву на практиці, відображати норми службової поведінки працівників, піддавати її критично-ціннісному аналізу, сприяти доцільному вибору тих чи інших правил взаємовідносин та принципів професійної моралі. Професійна культура, об'єднуючи певні елементи різних видів культури особи соціального працівника, є субкультурою стосовно професійної культури взагалі. Тобто професійна культура соціального працівника — це лише один вид субкультури всіх можливих професій.

Методологічну основу професійної культури соціального працівника становить громадянська етика, предметом дослідження якої є мораль — реальне явище, що виправдовує своє призначення тоді, коли чогось вимагає від людини, дає певний ідеальний взірець.

Професійна культура соціального працівника ґрунтується на морально-етичних та політичних нормах. Виходячи з теорії права, розглядає співвідношення між нормами права і нормами моралі з позицій єдності,

відмінності, взаємодії, протидії. Звичайно, ці позиції актуальні у тому випадку, коли за основу норм права беруться норми природного права. Між нормами природного права і нормами моралі суттєвих відмінностей немає. Тут похибка виражає суб'єктивне розуміння природних норм і вироблення на цій основі власної норми, яка поступово сприймається суспільством. Є різниця між чинними природними діючими законами людського суспільства і законами штучними — юридичними та моральними, що мають конвенційний характер, хоча і неоднаковий в праві і моралі.

Правнича етика виробляє основу для моральної нормотворчості соціального працівника, його нормативного мислення у сфері моралі, стандартизує її, знімає з людини тягар індивідуального вибору, а значить, і відповідальність за цей вибір.

У дослідженні морально-етичних норм важливу роль відіграє філософія права і політики. Політично-правові системи визначають основне питання філософії політики: дослідження вищих основ політичних установок, які впливають із природи людини та суспільства. Іншими словами, громадянська етика, керуючись здобутками філософії політики, виробляє такі морально-етичні норми, які б удосконалювали, наближали діяльність соціального працівника до моральних норм службової поведінки.

Морально-етичні норми професійної культури соціального працівника пов'язані з людською психологією, яка сформувалася внаслідок громадянської соціалізації. Ці норми характеризуються значною індивідуальністю залежно від ступеня соціалізації. Для професійної культури соціально-етичні норми цінні тим, що вони або позбавлені альтернативності взагалі, або вибір громадським діячем альтернативної норми однаково спричиниться до позитивної оцінки його дій.

З огляду на громадянську етику найбільший інтерес становить професійна мораль соціального працівника, основою якої є громадянська мораль.

Громадянська етика обґрунтовує ефективність реалізації соціального працівника норм професійного управління.

Громадянська етика властива не лише спеціалістам у суспільній галузі, а й тим особам, які перебувають у певних громадсько-політичних відносинах.

Семінарське заняття

План:

1. Професійна культура соціального працівника. Зв'язок професійної культури соціального працівника з державним управлінням.
2. Етика як основа соціального працівника. Морально – етичні норми в управлінні громадою. Правила поведінки соціального працівника
3. Деонтологія соціальної роботи у зв'язку з професійною культурою та етикою політика.

Методичні рекомендації для підготовки до семінарського заняття:

Поняття професійної культури соціального працівника. Компоненти професійної культури. Принципи та функції професійної культури як об'єднуючі принципи і функції етики та деонтології соціальної роботи.

Етика як наука про мораль. Професійна мораль соціального працівника. Зміст громадянської етики та її різновиди. Етика громадсько - політичної сфери. Духовно-етичний вибір професійної діяльності соціального працівника. Громадянська етика і державне управління соціального працівника .

Морально-етичні норми в управлінні громадою. Моральний діалог між існуючими моральними нормами і формуючим національним правом. Морально-етичні норми і людська психологія.

Рекомендована література:

1. Гусейнов А., Іррлітц Г. Короткий нарис історії етики. М., 1987.
2. Етика ділового спілкування. — К., 1999.
3. Ирхин Ю. Взаимосвязь политики, морали и права [Електронний ресурс] / Ю.В. Ирхин // Вестник РУДН. Серия Политология. – 1999. - №1. – Режим доступу до журналу: <http://stepanov01.narod.ru/library/journal01/content.htm>

4. Теми творчих робіт:

1. Основні правила поведінки політика.
2. Співвідношення деонтології соціальної роботи та професійної культури соціального працівника

Тема 5. Деонтологічна громадянська свідомість та обов'язки соціального працівника**План лекції:**

1. Громадянська свідомість – сутність, класифікація та функції.
2. Генезис поняття «громадянська свідомість» в деонтологічному вимірі від античності до сьогодення.
3. Поняття «політичні обов'язки», «громадянська відповідальність», «політичний етикет» - дефініції, протиріччя та практичний аспект застосування.
4. Етизація та моральність професії «соціальний працівник».

Короткий зміст лекції:

Громадянська свідомість - це усвідомлення сфери політики соціальними суб'єктами (індивідами, групами, спільнотами та ін.). У структуру громадянської свідомості включаються політичні норми і цінності, політичні переконання і уявлення, теоретичні і емпіричні знання. Громадянська свідомість формується в процесі громадянської соціалізації. Громадянська свідомість взаємозв'язана і взаємодіє з іншою форою суспільної свідомості: економічними переконаннями, правовими теоріями і нормами, філософськими

навчаннями, етичними концепціями, естетичними цінностями, художніми поглядами.

Функції громадянської свідомості: пізнавально-інформаційна, оцінна, регулятивна, мобілізуюча.

Громадянська свідомість - системна освіта, що має різні рівні: теоретичний, емпіричний, буденний.

Історія етичних поглядів бере свій початок в античності. Розвиток античної етики визначається переходом від проголошення влади загального над людиною до ідеї єдності індивіда і держави. Видатними античними мислителями, котрі зробили величезний внесок у розробку проблеми моралі й моральної свідомості, були Сократ, Платон, Аристотель, Епікур.

В епоху середньовіччя основою інтерпретації моральності виступала релігійна віра. На перший план вийшла ідея Бога як морального абсолюту. Етична концепція ґрунтувалася на любові до Бога і любові до ближнього (Блаженний Августин, Абеляр П., Аквінський Фома). Етична думка Нового часу являла собою пошук гармонії між об'єктивними і суб'єктивними основами моралі. Розум виступав як універсальний засіб утвердження суверенності морального суб'єкта. Для етичних шукань Р. Декарта, Т. Гоббса, Б. Спінози було характерно прагнення додати етики статус суворої наукової теорії на засадах фізики та математичних методів. Мислителі Нового часу виводили мораль із природи, що частково оберталось зведенням її до природничо-знання.

Моральна філософія І. Канта знаменувала собою перехід від спроб опису, пояснення моралі, здійснюваних переважно на емпіричному фундаменті, до теоретичного аналізу моральності як особливого специфічного явища. Г. Гегель вводить в етику принцип історизму. Він обґрунтовує розрізнення понять моралі і моральності. Мораль корпоративна - це принципи поведінки тієї чи іншої спільності.

Психологічні теорії моральної свідомості. У своїх роботах проблемам моралі приділяли увагу зарубіжні та вітчизняні дослідники, представники психодинамічного напрямку, біхевіоризму, когнітивного підходу та діяльнісного підходу.

У рамках психодинамічного напрямку відомі ідеї таких мислителів, як З. Фрейд, А. Адлер, К. Хорні, К. Юнг, А. Фрейд та ін. Основне обмеження психодинамічного підходу ми бачимо в тому, що він зводить моральний розвиток до процесу адаптації вроджених потягів до вимог суспільства, до подолання біологічно обумовлених інстинктів і залишає мало можливостей для морального вдосконалення особистості, припускаючи, що основні риси людини, що склалися в дитинстві, залишаються незмінними в зрілості. Проте безперечною гідністю психодинамічного підходу є аналіз мотиваційних процесів морального розвитку, позначення внутрішніх

факторів, що впливають на моральне становлення особистості. Широке дослідження структури, генезису і детермінант моральної свідомості особистості було зроблено А. Хвостовим. Він емпірично вивчив різні елементи, складові моральної свідомості: моральні цінності і принципи, моральні дилеми, категорії аретології (чесноти і пороки), сенсу життя, норми тактовності та ін.

Обов'язок — парна категорія з правом, тому що обов'язок служить засобом забезпечення прав. Права людини і соціального працівника, якими б великими вони не були, усе ж не є безмежними, абсолютними, оскільки їхнє використання не повинно завдавати шкоди іншим людям, суспільству в цілому.

Політичні обов'язки — додержуватися конституції і законів, захищати батьківщину та ін. В умовах демократично організованого суспільства визначальну роль у системі відповідальності за здійснення державної влади посідає громадянська відповідальність.

У спеціальній літературі немає однозначного розуміння сутності, особливостей і забезпечення громадянської відповідальності як форми соціальної відповідальності. Наприклад, є визначення громадянської відповідальності як відносин «між суспільством в цілому чи його політичним утворенням та членом цього суспільства, які тягнуть несприятливі наслідки для особи, щодо якої вони застосовуються». Окрім того, громадянська відповідальність у нашому розумінні є не стільки індивідуальною, скільки колективною; не стільки ретроспективною (такою, що передбачає настання негативних наслідків у разі вчинення певних дій, прийняття рішень або бездіяльності), скільки позитивною, спрямованою на формування свідомого ставлення до використання влади як вияв публічної довіри.

Політичний етикет належить до найбільш регламентованим елементам міжособистісної комунікації в громадсько-політичному житті. У етикеті можна виділити різні компоненти: соціальний, ідеологічний, культурно-національний. Національний компонент етикету одна із аспектів вивчення сучасної лінгвокультурології. Поняття такту, ввічливості нерідко стають важливими характеристиками тієї чи іншої нації, дипломатичного представництва.

Професійна етика соціального працівника. Фундаментальні відмінності між відповідальністю бюрократа і політичного лідера. Проблема прийняття рішень в громадсько-політичній діяльності. Привабливість моралі в громадсько-політичному маркетингу. Етичні уявлення про ідеального лідера в масовій свідомості. Методики конструювання етично привабливого іміджу.

Пострадянська модель українського суспільства. Етика стабільності, етика оновлення, етика виживання. Політико-етичні погляди сучасної української молоді. Особливості соціокультурного підходу до вивчення суспільства. Етичний вимір громадсько-політичного життя і соціального працівника. Етичний кодекс соціального працівника.

Семінарське заняття

План:

1. Моральні аспекти громадянської свідомості.
2. Деонтологія поведінки та обов'язків соціального працівника.
3. Онтологія та деонтологія громадянської відповідальності.
4. Службовий етикет соціального працівника в різних ситуаціях.

Методичні рекомендації для підготовки до семінарського заняття:

Вчення З. Фрейда про свідомість. Самосвідомість, психоаналіз. Зміст громадянської свідомості. Обґрунтування деонтологічної громадянської свідомості як результату загальної свідомості. Принципи та функції деонтологічної громадянської свідомості.

Поняття громадянської поведінки – морально-етичний аспект. Види обов'язків у громадсько-політичній діяльності. Основні групи обов'язків: соціально-державного, професійно-політичного, духовно-морального характеру. Проблема службового обов'язку соціального працівника.

Поняття громадянської відповідальності. Типологія та складові. Юридичний та правовий аспект відповідальності. Морально-етичний та деонтологічний аспекти відповідальності політики перед суспільством та собою.

Професійний етикет соціального працівника. Характеристики морального та аморального змісту життя соціального працівника. Зв'язок соціального працівника з населенням. Громадянська соціалізація.

Рекомендована література:

1. Вебер М. Политика как призвание и профессия [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nir.ru/socio/articles/weber_politika.htm
2. Етика: Навч. посіб. / За ред. В.О. Лозового. — К., 2002.
3. Йодль Ф. Історія етики в Новій філософії: У 2 т. М., 1896.
4. Рудакевич М.І. Ідейні основи та нормативні стандарти етики державних службовців країн Європейського Союзу // <http://www.academy.gov.ua/ej3/txts/DERJAVNA%20SLUJBA/01-RUDAKEVICH.pdf>.

5. Теми творчих робіт:

1. Деонтологія громадянської поведінки: Платон та Арістотель.
 2. Аморальність політика як необхідність (за роботами Н. Макіавеллі).
 3. Моральне спрямування як людиновимірний зміст громадсько-політичної діяльності.
-

1. Алексеев В. Китайская литература / В. Алексеев. – М., 1978. – 205 с.
2. Антропов В. Этика и религия в философии Людвиг Фейербаха / В. Антропов // Вестник Московского университета. – Серия 7. Философия. – 2004. – № 1. – С. 98-117.
3. Аристотель. Политика / Мыслители Греции. От мифа к логике : Сочинения. – М. : ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс, Харьков : Изд-во Фолио, 1999. – С. 439-699.
4. Бруно Дж. О героическом энтузиазме [пер. с итал.] / Дж. Бруно. – К., 1996. – 352 с.
5. Валла Л. О действительном и ошибочном благе. О свободе воли [пер. с итал.] / Л. Валла. – М., 1989. – 252 с.
6. Васильев Л. История древнего востока / Л. Васильев. – М., 1953. – 495 с.
7. Виноградов Н. Философия Давида Юма / Н. Виноградов. – М., 1911. – 372 с.
8. Гегель Г. Философия права [пер. с нем.] / Ред. и сост. Д. Керимов и В. Нерсесянц. – М. : Мысль, 1990. – 524 с.
9. Гоббс Т. Левиафан. Соч. : В 2 т. ; пер. с англ. / Т. Гоббс. – М., 1991. Т. 2. – 688 с.
10. Гусейнов А. Краткая история этики / А. Гусейнов, И. Ирлиц. – М., 1987. – 589 с.
11. Древнекитайская философия. – М., 1972. – Т. 1. – 363 с.
12. Дробницкий В. Моральная философия : Избранные сочинения / В. Дробницкий. – М., 2002. – 523 с.

13. Жильсон Э. Томизм. Введение в философию св. Хомы Аквинского : Избранное / Э. Жильсон. – М. ; Спб., 1999. – 461 с.
14. Історія світової культури. – К., 1997. – 540 с.
15. Йодль Ф. История этики в Новой философии : В 2-х т. Т. 1. / Ф. Йодль. – М., 1896. – 630 с.
16. Калінін Ю. Релігієзнавство : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Ю. Калінін, Є. Харківченко. – К., 1997. – 352 с.
17. Кант И. Лекции по этике [пер. с нем.] / И. Кант. – М., 2000. – 431 с.
18. Кант И. Трактаты о вечном мире [пер. с нем.] / И. Кант. – М., 1963. – 543 с.
19. Конфуций. Изречения / Конфуций. – М., 1992. – 128 с.
20. Макиавелли Н. Государь [пер. с итал.] / Н. Макиавелли. – М. : Планета, 1990. – 80 с.
21. Панфилова Т. Человек в мировоззрении Востока / Т. Панфилова. – М., 1991. – 64 с.
22. Переломов Л. Конфуций : жизнь, учение, судьба / Л. Переломов. – М., 1989. – 440 с.
23. Платон. Государство. Собрание сочинений в 4 т. Т. 3 / Пер. с древнегреч. ; Общ. ред. А. Лосева, В. Асмуса, А. Тахо-Годи. – М. : Мысль, 1994. – С. 79-420.
24. Спиноза Б. Этика : Избр. произв. В 3-х т. Т. 1. / Б. Спиноза. – М., 1957. – 610 с.
25. Философия зарубежного Востока о социальной сущности человека / Сб. научных трудов. – М., 1986. – 341 с.

26. Чанышев Е. Курс лекцій по древней философии / Е. Чанышев. – М., 1981. – 374 с.

Семінарські заняття за темами 1 і 2 модуля I
A. Письмова робота (15 хв.)

Дайте відповідь на одне із поданих запитань:

1. Коли і за яких обставин виникла політична етика як окрема дисципліна?
2. Які існують визначення і типи політичної етики?
3. Які визначення політики ви можете назвати?
4. Обґрунтуйте тезу про аморальність політики.
5. Наведіть аргументи на користь єдності моралі і політики.
6. Дайте визначення поняття моралі і обґрунтуйте його правильність.
7. Проаналізуйте феномен буденного зла.
8. Чому в політиці часто зустрічається апологія зла? Охарактеризуйте античну політичну етику як вчення про добродетель.
9. Обґрунтуйте статус моральних норм в середньовічних політичних процесах
10. Визначіть основні надбання Середньовіччя у рамках етики.
11. Назвіть головні політико-етичні надбання Нового часу.
12. Охарактеризуйте сучасні теорії політичної етики.

Б. Дискусія із тем:

1. Співвідношення етики і політики за вченням Аристотеля.
2. Концепція справедливості Аристотеля і сучасність.
3. Автономна мораль в етиці І. Канта.
4. Вчення І. Канта про свободу волі.
5. Головні етапи історичного розвитку етичної думки.
6. Походження та історичні типи моралі.

**МОДУЛЬ 2. ЕТИКА СУСПІЛЬНОГО ПРОГРЕСУ Лекція 3.
Політична аксіологія**

Мета: дослідити структуру, функції, особливості політичної аксіології.

Вивчивши зміст лекції, студенти повинні вміти:

- сформуванати цілісне уявлення про політичну аксіологію як самостійну науково-практичну дисципліну;
- освоїти проблематику цінностей у структурі особистості як предмет

аксіології;

- розкрити основні поняття політичної аксіології;
 - визначити основні функції гуманізму як політичної цінності у межах політичної етики як науки.
-
-

3.1. Цінності у структурі особистості як предмет аксіології

Проблема людських цінностей є актуальною для будь-якої науки, це обумовлюється насамперед тим, що цінності є інтегративною основою як для окремого індивіда, так і для будь-якої малої чи великої соціальної групи, культури, нації, для людства в цілому. Цінності – це породження соціуму. Отже, всі вони за походженням є соціальними. Філософські напрямки ХХ ст. висунули проблему цінностей на перший план. Феноменологи, герменевтики, аналітики, постмодерністи сперечалися між собою насамперед про цінності. На

Г. Ленк

думку німецького філософа *Г. Ленка*, цінності виступають своєрідним інтерпретаційним конструктом. Цінність – це інтерпретація, у якій суб'єкт виражає свої переваги. Відзначимо ще раз, характер самої інтерпретації визначається тією філософією, що використовує суб'єкт. Феноменолог використовує феноменологічну інтерпретацію, герменевтик – герменевтичну і т.д. Цінності немає тільки там, де людина відноситься до чогось байдуже, не цікавиться розходженнями між істиною й оманомою, прекрасним і потворним, добрим і злим [21].

Поняття «**цінність**» є центральним в аксіології (теорія цінностей), воно поклато початок спеціальній сфері філософської науки, що досліджує природу цінностей, їхнє місце в реальності, структуру ціннісного світу, розглядає взаємозв'язки різних цінностей між собою, їхнє відображення у структурі особистості. Загальновідомо, що термін «**аксіологія**» у 1902 р. введений у науковий обіг *П. Лані* й став активно використовуватися у філософії, соціології та психології [18]. Розробка проблеми цінності довгий час залишалася свого роду монополією закордонної філософії. Вона сформувалася на початку нашого століття як визначений напрямок на основі неокантіанських вчень (*В. Віндельбанд, Г. Ріккерт*), а потім одержала широке поширення у працях деяких німецьких та американських вчених (*М. Шелер, Н. Гартман, Д. Д'юї, Р. Перрі, К. Поппер*). Лише в 60-ті рр. ХХ ст. у вітчизняній науці були визначені місце і роль теорії цінностей у марксизмі, її значення для розвитку комплексу наук про людину і суспільство, позначилися перспективи її розвитку в єдності

гносеологічного, соціологічного та педагогічного аспектів. У дослідженнях філософів *С. Анісімова, Л. Буєвої, М. Кагана, Л. Фоміна* й інших оформився категоріальний апарат, що включає поняття «цінність», «ціннісне відношення», «оцінка», «ціннісні орієнтації» [5].

Філософи стверджують, що наукова необхідність цієї категорії виникає тоді, коли постає питання про особистість та оточуючі її матеріальну та духовну сфери, а ширше – про співвідношення діяльності суб'єкта (чи то особистість, чи група, клас, нація) у тих об'єктивних умовах, у яких він діє. Вирішуючи проблему «суб'єкт – об'єкт», можна йти від другого до першого і, навпаки, від першого до другого. Якщо аналіз ведеться на основі діалектичної методології, то рух від об'єкта до суб'єкта означає розгляд суб'єктивного як відображення об'єктивного, а як критерій правильності цього відображення виступає ступінь його відповідності відбитому. **Це науковий підхід.** При русі ж від суб'єкта до об'єкта, в основу кута ставиться вже не саме відображення, а реакція суб'єкта на відбите й, отже, ступінь відповідності об'єкта потребам і цілям суб'єкта. **Це ціннісний підхід.** Зміст поняття «цінність» більшість вчених характеризує через виділення характеристик, що властиві так чи інакше формам суспільної свідомості: значущість, нормативність, корисність, необхідність, доцільність [18].

Стверджується, що виникнення цінності пов'язане, з одного боку, із **предметами, явищами, їхніми властивостями, способами задоволення визначених потреб суспільства, людини.** З іншого боку – **цінність виступає як судження, пов'язане з оцінкою існуючого предмета, явища людиною, суспільством.** Підкреслюється, що цінність – це форма прояву визначеного роду відносин між суб'єктом і об'єктом. Кожній сфері буття людини відповідають певні цінності. До цінностей відносять передусім усе те, що природа надала в користування людині – чисте повітря, воду, корисні копалини, родючі ґрунти, ліси, багаті на рибу ріки і моря. Це – природні цінності. Негативними природними цінностями є брудне повітря, землетруси, вулкани, смерчі та інші природні явища, які завдають шкоди господарській діяльності.

Цінністю є здоровий стан організму (біологічні, вітальні цінності), а її антиподом – хвороба. Цінностями є певні душевні стани (психічні цінності) – відчуття комфорту, піднесеності, закоханості, радості, щастя та ін. Протилежними їм є переживання смутку, нещастя, горя. Соціальними цінностями є зайнятість населення, злагода в суспільстві, порядок, мир, демократія, їм протистоять безробіття, соціальні катаклізми, антагонізми, війни. До сфери духовних цінностей належать найвищі ідеали людства (добро, прекрасне, істина, свобода, справедливість, святість) і предмети культури, в яких вони об'єктивувались (художні твори, релігійні, моральні і юридичні системи, наукові теорії). їх антиподами є зло, неістинна, потворне, несправедливість, гріховність і явища, в яких вони втілились. Всі вони спрямовані на благо людини, на її утвердження в житті. Саме в цьому і полягає основна особливість цінності [21].

Цінність – феномен, який об'єктивно, за своєю природою є благом для людини, спрямованим на утвердженні її в бутті, реалізації її творчих

можливостей. Однак таке визначення розкриває лише один аспект цінностей – об'єктивістський. Воно не бере до уваги суб'єкта, його свідомість. За цим визначенням, чисте повітря, здоров'я є цінностями, незалежно від того, усвідомлює це людина чи ні. У суб'єктивістському аспекті цінність залежить від свідомості суб'єкта, оскільки нею вважають лише те, що суб'єкт цінує, чому надає значення. Справді, можна вважати, що корисні копалини, здоров'я, відповідні душевні стани і феномени культури є цінностями, оскільки люди (суб'єкти) надають їм такого значення, вільно їх вибирають з-поміж інших з огляду на конкретні їх переваги. Тому з суб'єктивістської позиції, цінністю є все, що люди вибирають, чому свідомо надають перевагу. Відмінність між обома підходами не така вже й суттєва, оскільки корисні копалини, чисте повітря, душевний комфорт, мир, моральні ідеали є цінностями для них обох. Однак об'єктивістська позиція передбачає, що цінності існують об'єктивно, незалежно від свідомості суб'єкта, а він може лише правильно чи неправильно оцінювати, використовувати їх. Суб'єктивістську позицію характеризує визнання того, що цінності конституюють (створять) суб'єкти [15].

Для виведення найбільш узагальненого та змістовного визначення, важливо проаналізувати (за принципом наукового плюралізму) декілька з визначень цінностей, розроблених науковцями-аксіологами. У залежності від принципу, покладеного в основу виведення визначення, можна виділити декілька груп визначень. Наведемо деякі з них [14].

1. Предметний підхід. На думку *А. Івіна*, під цінністю можна розуміти будь-який предмет будь-якого інтересу, бажання, прагнення тощо. Схожу думку ми бачимо і в *Н. Алексєєвої*, яка стверджує, що соціальною цінністю може бути будь-який об'єкт (матеріальний або ідеальний) у випадку, коли він слугує фокусом прагнень, бажань окремих осіб, розглядається ними як важлива умова існування. Отже, як цінності можуть виступати будь-які предмети, речі (як матеріальні, так й ідеальні).

А. Івін

2. Ототожнення цінностей з цілями. Так, *В. Супрун* вважає, що цінності – це стійкі переконання в тому, що певний тип поведінки (дії) більш бажаний у відповідному типу культури або культурному континуумі. Цінності існують у соціальній свідомості. Класик соціології та політології *Т. Парсонс* вбачає у цінностях складові соціальної структури. Його прийняті уявлення про бажаний тип поведінки (дії) є цінностями. На думку *М. Лапіна* цінності – це узагальнені цілі і засоби їх досягнення, що виконують роль фундаментальних норм. Вони забезпечують інтеграцію суспільства і

допомагають індивідам здійснювати соціально узгоджений вибір своєї поведінки у життєво важливих ситуаціях. Таким чином, в межах цього підходу цінності розглядаються як явища внутрішнього світу людини, факти людської психіки: погляди, уявлення, переконання, емоції тощо. Речей, предметів у колі цінностей немає.

Д. Леонт'єв

3. Комплексний підхід. Цінності розглядаються як явища особливої реальності, що не можуть зводитися лише до фізичного, матеріального буття або лише до абстрактних понять. Серед предметів, що оточують людину, цінність виділяється своєрідним онтологічним статусом. *А. Богомол* розглядає цінність як елемент суспільних відносин, у формі соціальних інститутів. Практично солідарний з ним *Д. Леонт'єв*, який зазначає, що система цінностей являє собою предметне втілення системи дій та суспільних відносин, що виражають сутність життєдіяльності певної спільноти, її конкретно-історичного способу життя.

Отже, інтегруючи наведені підходи, можна вивести найбільш **узагальнене поняття цінностей** як всіх об'єктів, явищ, ідей, цілей та процесів життя та їх властивостей, до яких людина ставиться як до задовольняючих її соціальних потреб; інтереси, які вона залучає до сфери своєї життєдіяльності.

Необхідно відрізнити цінності та інтереси. Цінність, як корисна цінність, є об'єктом інтересу. Тому вищі цінності охоплюють максимальну кількість інтересів. Об'єкт інтересу являє собою систему очікувань, тобто певну рушійну силу: без інтересу цінності не мають ніякого практичного змісту. Тобто цінності повинні містити інтерес, цікавити. Але цінності володіють значно більшою стійкістю, визначеністю, ніж інтереси, які можуть змінюватися у доволі широких діапазонах залежно від ситуації. Цінності стабільні, в той час як інтереси ситуативні [18].

Цінності не тотожні й ідеології. Ідеологія – форма свідомості, що захищає конкретні цінності певного класу, спільноти. Поняття цінностей є ширшим, воно не замикається колом ідеологічних конструкцій.

Існують такі варіанти обґрунтування цінностей (схема 3) [21]:

1. Натуралістичний. При цьому підході цінності виводяться, насамперед, із природи людини. Тут звертаються до потреб людини. Але подібний підхід не дає остаточного вирішення проблеми, бо потреби людей мінливі, суперечливі, вони самі потребують обґрунтування і виправдання. До натуралістичного варіанту відноситься і обґрунтування цінностей, що виходить з потреб функціонування суспільства, але останні, як і потреби людини, піддаються різному тлумаченню.

2. Інституційний. Тут цінності обґрунтовуються шляхом освячення якимось безумовним авторитетом, раніше це був авторитет релігії, зараз це, перш за все, авторитет науки. Проте на ті або інші положення релігії, священних книг – Біблії, Корану та ін. – посилаються, розглядаючи різні цінності, часто протилежні. Наука також неоднозначна у своїх висновках, і вчені теоретично «оформлюють» правомірність, істинність далеко не співпадаючих цінностей.

3. Інтуїтивний, або нонкогнітивний. Тут має місце відмова від будь-якого раціонального обґрунтування цінностей; завдання науки вбачається лише в описі вже наявного змісту цінностей.

4. Діалоговий. Зміст цінностей виявляється шляхом постійної дискусії між різними зацікавленими суб'єктами, через взаємне з'ясування і узгодження позицій.

Усі ці підходи різною мірою мають як позитивні, так і негативні сторони. Але в науковій і політичній практиці плюралістичного суспільства найбільше розповсюдження має діалоговий підхід до обґрунтування цінностей. Виходячи з об'єднання визначень у окремі групи, можна вивести певні форми цінностей, в основу яких покладено відповідні принципи.

Форма 1. Суспільні ідеали. Вихідна, первинна форма існування цінностей – у вигляді суспільних ідеалів, тобто вироблених суспільною свідомістю та присутніх в ній узагальнених уявлень про досконале у різних сферах суспільного життя. У цьому аспекті цінності належать до категорії «соціальних уявлень». Разом із тим, вони не зводяться до суб'єктивних уявлень, продукту якогось суспільного договору. Навпаки, вони вкорінені насамперед в об'єктивному устрої суспільного буття конкретного соціуму та віддзеркалюють практичний досвід його життєдіяльності. Але тут необхідно відрізнити реальні цінності соціуму та ідеали у вигляді ідеологічних конструкцій.

Будь-яка соціальна спільнота – від родини і до людства в цілому – може виступати суб'єктом системи специфічних цінностей цієї спільноти. Ціннісна єдність є основою для виникнення неформальних соціальних груп; у випадку формальних, інституціоналізованих груп та спільностей (родина, організація, нація) її наявність є запорукою згуртованості та успішного функціонування групи. Важливим є той факт, що будь-який індивід одночасно включений у значну кількість соціальних спільнот різного масштабу: родини, вікової та статевої груп, нації, культури, мовної спільноти тощо. Ціннісні системи всіх цих груп не співпадають. Вони можуть і не заперечувати одна одну у головних, істотних орієнтаціях. Проте часто такі протиріччя існують, трансформуючись у внутрішній особистісний ціннісний конфлікт. Умови його виникнення та шляхи подолання залежать насамперед від соціальної ідентичності індивіда – членом

якої або яких спільнот він себе в першу чергу відчуває. Залежно від цього для нього будуть важливі насамперед або загальнолюдські, вічні цінності (істина, краса, справедливість), або конкретно-історичні цінності великих соціальних груп (рівність, демократія, державність), або цінності малих референтних груп (успіх, багатство, майстерність, самовдосконалення тощо) [15].

Форма 2. Предметно втілені цінності. Соціальні ціннісні уявлення (ідеали), при всій своїй важливості, не можуть бути пізнані безпосередньо.

Більш прямим і адекватним вираженням ціннісних ідеалів є зафіксовані в культурі їх предметні втілення. Ціннісні ідеали імперативно прагнуть своєї реалізації, втілення в життя. Ціннісні ідеали реалізуються лише через людську діяльність, причому втіленням їх може бути як сам процес діяльності – дія, – так і об’єктивний продукт діяльності – результат. Сукупністю таких результатів виступає матеріальна і духовна культура людства. Саме культура є реалізована, здійснена, втілена цінність, а не сама цінність як така. Жоден із предметів матеріальної і духовної культури, що втілює суспільний ідеал, не є цінністю сам по собі. Його «ціннісна предметність» є системною якістю, що виявляється лише в процесі функціонування цього предмету в системі суспільних відносин. Проте цінність не закріплюється за конкретним витвором або дією, в якому вона знайшла своє виявлення, відносний характер втілених цінностей витікає з конкретно-історичного характеру тих суспільних відносин, вираженням яких виступають і ціннісні ідеали і предметно втілені цінності [14].

Зі зміною суспільних відносин відбувається й переоцінка цінностей: багато з того, що вважалося абсолютним, переоцінюється, нове суспільне буття породжує нові цінності.

Форма 3. Особистісні цінності. Буття цінностей у структурі особистості індивіда є не тільки очевидністю, але й логічною умовою існування предметно втілених цінностей – адже предметне втілення здійснюється лише через цілеспрямовану діяльність людей, орієнтованих на ці цінності. Мотивація цієї діяльності виходить не з абстрактних соціальних цінностей, а з особистісних цінностей індивідів; лише набувши форму особистісної цінності, ціннісний ідеал може знайти шлях до предметної реалізації. Особистісні цінності складають внутрішній світ особистості, є виразниками стабільного, абсолютного, незмінного.

Особистісні цінності відображають не стільки динамічні аспекти самого індивідуального досвіду, скільки інваріантні аспекти соціального та загальнолюдського досвіду, що засвоюється індивідом. Тут постає питання про схожі й відмінні риси особистих цінностей і потреб, мотивів діяльності людини. Потреби є динамічними, їх ієрархія постійно перебудовується протягом життя індивіда. А особисті цінності виражають внутрішній світ індивіда, є виразником стабільного, абсолютного, незмінного. Особистісні цінності, як і цінності соціальні, існують у вигляді ідеалів, тобто моделей належного. При цьому, на відміну від соціальних цінностей, які усвідомлюються суб’єктом як суспільні ідеали, і можуть не здійснювати ніякого впливу на його діяльність, особистісні цінності – це ідеали, що задають кінцеві орієнтири індивідуальної діяльності даного конкретного суб’єкта. І хоча вони, як правило, відрізняються

високою усвідомленістю, проте вона не є необхідною ознакою особистісної цінності [17].

Дослідники *А. Попов, Л. Зуєва* також називають три форми існування цінностей, які майже збігаються з попередньою теорією: цінності як ідеал або мрія (уявлення про належне і благо); цінності як витвори матеріальної і духовної культури, а також як людські дії та суспільні рухи щодо втілення в життя певних ціннісних ідеалів; соціальні цінності у вигляді персоніфікованих, індивідуальних цінностей як мотивація поведінки індивідів.

Існують три можливі варіанти співвідношення між соціальними і особистими цінностями:

- **відносини тотожності** – індивід ототожнює свої власні цілі та цінності суспільства;

- **відносини відмінності** – цілі особистості мають певні відмінності від цінностей суспільства;

- **відносини конфлікту** – цінності особистості та цінності суспільства протиставляються як ворожі одні одним.

Цінності виконують низку специфічних функцій, в яких розкривається зміст їх застосування в суспільстві (схема 3) [21].

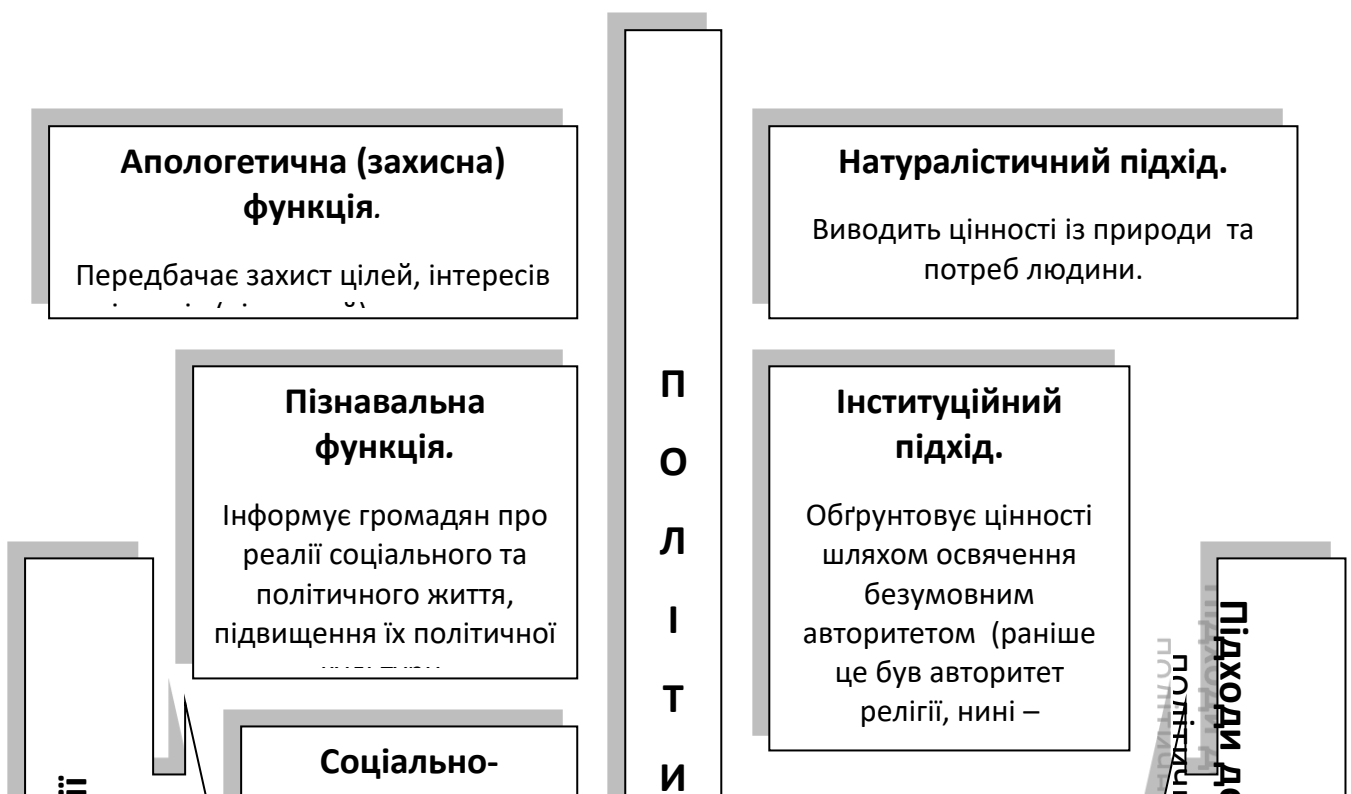
1. Апологетична (захисна) функція. Передбачає захист цілей, інтересів та ідеалів (цінностей) класу групи. У ній осмислюються і формулюються становище та потреби цих спільнот, що сприяє втіленню їхніх інтересів у життя, вироблення відповідних типів мислення, програм діяльності. Цінності у формі ідеології можуть бути офіційно закріплені на державному рівні, зазвичай це цінності політично та економічно пануючого класу, хоча сьогодні такий статус ідеології значно послаблюється у демократичних країнах. Це означає, що на сучасному етапі цивілізації все більше формуються загальнолюдські цінності та інтереси. Сучасне суспільство вимагає світоглядної терпимості. Тобто відбувається процес деідеологізації свідомості, яка не є відмовою від ідеології взагалі (кожний має право сповідувати свої ідеї). Захищаючи інтереси, цінності окремих груп, слід не забувати про сучасний принцип плюралізму і толерантності щодо різних світоглядних ціннісних позицій.

2. Пізнавальна функція. Її сутність – інформування громадян про реалії соціального та політичного життя,

підвищення їх культури взагалі та політичної культури зокрема. Проте цінності на ідеологічному рівні часто бувають не зовсім адекватними реальності, навіть упередженими. Вони дбають про захист інтересів та ідеалів окремих класів, певних режимів. Тому дуже важливим є формування культури громадян на основі загальнолюдських, гуманних принципів.

3. Соціально-регулююча функція. Цінності сприяють формуванню і координуванню відносин між соціальними спільнотами за певними принципами, впливають на реалізацію соціально-економічних, політичних та інших програм розвитку суспільства, на політичну активність і соціальний вибір громадян. Завдяки цьому вони стають засобом згуртування певної групи та її прихильників, чинником налагодження чи руйнування стосунків між об'єднаннями людей. Ця функція є основною, адже цінності – це, насамперед, регулятори людської поведінки у будь-якій системі – політичній, економічній чи соціальній. Цінності регулюють всі основні сфери суспільного життя. А такі специфічні цінності, як моральні норми, регулюють відносини не тільки на рівні суспільства як системи, а й на більш низьких рівнях, навіть у міжособистих стосунках. Проте цінності різняться за способом регулювання. Моральні цінності, спираючись на особливості моралі як соціального феномену, виступають регуляторами діяльності людей, базуючись лише на їх внутрішній переконаності і силі громадської думки. А такі цінності, як наприклад політичні, засновані на іншому механізмі контролю і підтримки –

Схема 3
Політичні цінності: обґрунтування та функції

політичному. Саме тому деякі дослідники вважають появу політики наслідком неспроможності моралі повністю забезпечити регуляцію соціальних відносин, починаючи з певної стадії розвитку цивілізації.

4. Теоретико-концептуальна функція формує головні положення, які розкривають інтереси та ідеали класу, верстви, нації.

5. Програмово-політична функція переводить соціально-філософські принципи та ідеали в програми діяльності, вимоги суспільства до влади.

Таким чином, можна побачити, що більшість функцій цінностей суспільства збігаються із функціями ідеології. Проте без монополізації та нав'язування останньої.

Важливим питанням є **типологія або класифікація цінностей** (схема 4). Сучасна наука пропонує різні критерії для класифікації цінностей. Оскільки цінності впливають на поведінку людей у всіх сферах їх життєдіяльності, то найпростішим обґрунтуванням їх типології є **конкретний предметний зміст цінностей**. За цим критерієм розрізняють цінності соціальні, культурні, економічні, політичні, духовні тощо. Спеціалісти нараховують десятки, навіть сотні таких цінностей.

20-40 базових цінностей формуються у період так званої первинної соціалізації індивіда, до 18-20 років, а потім залишаються остаточно стабільними, істотно трансформуючись лише за умов кризи в житті людини або в її соціальному середовищі. Зміни торкаються не стільки складу, скільки структури цінностей, тобто їх ієрархічного співвідношення одна з одною в індивідуальній, груповій та суспільній свідомості: одні цінності отримують більш високий статус або ранг, інші становляться менш важливими. У цьому виражається зміна їх соціокультурного змісту для індивідів та інших соціальних суб'єктів.

Із точки зору **соціокультурного змісту цінностей** найбільш фундаментальним критерієм для їх типології є поділ цінностей на:

- **термінальні** (цільові) – узагальнено виражають найважливіші цілі, ідеали, самоцінний зміст життя людей – такі як цінність людського життя, родини, міжособистих відносин, свободи, праці та аналогічні їм. Їх, у свою чергу, розділяють на особисті та соціальні.

- **інструментальні** – фіксують ухвалені в даному суспільстві або спільноті способи досягнення цілей. З одного боку, це моральні норми поведінки, а з іншого – якості, здібності людей (такі як незалежність, ініціативність, авторитетність та ін.) [21].

Іншим критерієм типології цінностей може слугувати їх співвідношення з відповідними потребами індивідів:

- **вітальні** – найпростіші або первинні потреби, важливі для збереження та продовження життя (добробут, комфорт, безпека);

- **інтеграційні** – більш складні потреби у спілкуванні, взаємодії з іншими людьми;

- **соціалізаційні** – ще складніші потреби у засвоєнні цінностей, норм, зразків поведінки, які схвалюються у даному етносі, суспільстві, культурі;

- **життєвозмістовні** – найвищі за складністю і функціям потреби у наповненні своєї діяльності загальним змістом, важливим для всього життя [18].

Важливим соціокультурним критерієм типології цінностей є співвідношення їх з певним типом цивілізації, де виникла дана цінність. Під цим культурно-генетичним кутом зору розрізняють:

- **традиційні цінності** або цінності суспільств традиційного типу, орієнтованих на збереження та відтворення цілей та норм життя, які склалися вже давно;

- **сучасні цінності**, або цінності суспільств типу modernity, орієнтованих на інновації та прогрес у досягненні раціональних цілей;

- **загальнолюдські цінності**, властиві як традиційним, так і сучасним суспільствам, хоча більшість з них виникла в традиційних суспільствах як більш ранніх історично.

За **функціональним критерієм**, тобто за роллю цінностей для функціонування та розвитку суспільства як цілісної системи важливо бачити різницю між цінностями, що переважно:

- інтегрують;
- переважно диференціюють [21].

Але такий розподіл не може бути апіорним. За визначенням, всі цінності **позитивні (негативні анти-цінності)** та інтегрують ту або іншу частину індивідів. Інтенсивність здійснення цієї функції залежить від масштабів розповсюдження конкретної цінності серед членів даного суспільства на певному етапі його розвитку: якщо цінність схвалює більшість членів суспільства, то вона інтегрує; якщо її схвалює меншість, то вона диференціює. Із розвитком суспільства функціональна роль конкретних цінностей може змінюватися: цінності, що інтегрують, можуть диференціювати, і навпаки. Також за функціональним критерієм можна розрізняти **цінності, які схвалюються**, та **цінності, які заперечуються**. Цінності, що схвалюються – ті, які підтримують більше членів суспільства, ніж заперечують. Відповідно, цінності, що заперечуються – ті, які більшість заперечує, ніж підтримує.

Диференціація цінностей на схвалювані та заперечувані не має нічого спільного з їх розподілом на «погані-добрі». Мова йде про інше: різні люди по-різному ставляться до одних самих цінностей, будують різну їх ієрархію у своїй свідомості. Для прикладних цілей доречно використовувати типологію цінностей за їх місцем у статусно-ієрархічній структурі ціннісної свідомості членів суспільства, запропоновану *М. Лапіним*:

- **цінності вищого статусу**, «ядро» ціннісної структури;
- **цінності середнього статусу**, які можуть переміщатися до складу ядра або на периферію, тому їх можна представити як «структурний резерв»;
- **цінності нижче середнього, але не найнижчого статусу**, або «периферію» – вони також рухливі і можуть переміщатися до «резерву або до «хвоста»;
- **цінності найнижчого статусу**, або «хвіст» ціннісної структури, склад якого майже не рухається [11].

Більш спрощену класифікацію цінностей запропонувала *І. Кардашова*. На її думку, цінності **за способом свого існування** можуть класифікуватися як:

- об'єктивні і суб'єктивні;

- природні і соціальні;
- вічні і тимчасові;
- індивідуальні і групові;
- суспільно-політичні і державні.

Л. Мамут розробив власну класифікацію цінностей, виводячи поняття цінностей з процесу оцінювання індивідом реальності. Цінності – це оцінки індивіда, адже аналізуючи об’єктивну дійсність, яка йому небайдужа, він не може не оцінювати її, не робити упереджених, суб’єктивних ціннісних суджень. Він розділяє цінності-оцінки на дві категорії:

- **загальні оцінки** – виражаються в словах «добре-погане», «краще-гірше» та відповідних синонімах. Вони містять в собі оцінку об’єкту в цілому;

- **конкретні оцінки** – торкаються окремих рис, боків, ознак об’єкту, взятого в одному ракурсі [18].

Якщо перша група цінностей-оцінок невелика, то друга є доволі великою і різноманітною. Оцінки «добре-погано» даються відносно стійкій соціокультурній нормі і лише при співставленні з нею мають сенс. Причому «добре» – це відповідність нормі (іноді перебільшення її). «Погано» – відхилення від норми (або звуження діапазону її дії). Вважається, що поняття норми відображає певну ідеалізовану картину дійсності. Із нормативних уявлень про світ за негласною умовою виключено все негативне, чому можна запобігти.

Група конкретних оцінок доволі велика і розділяється на три категорії:

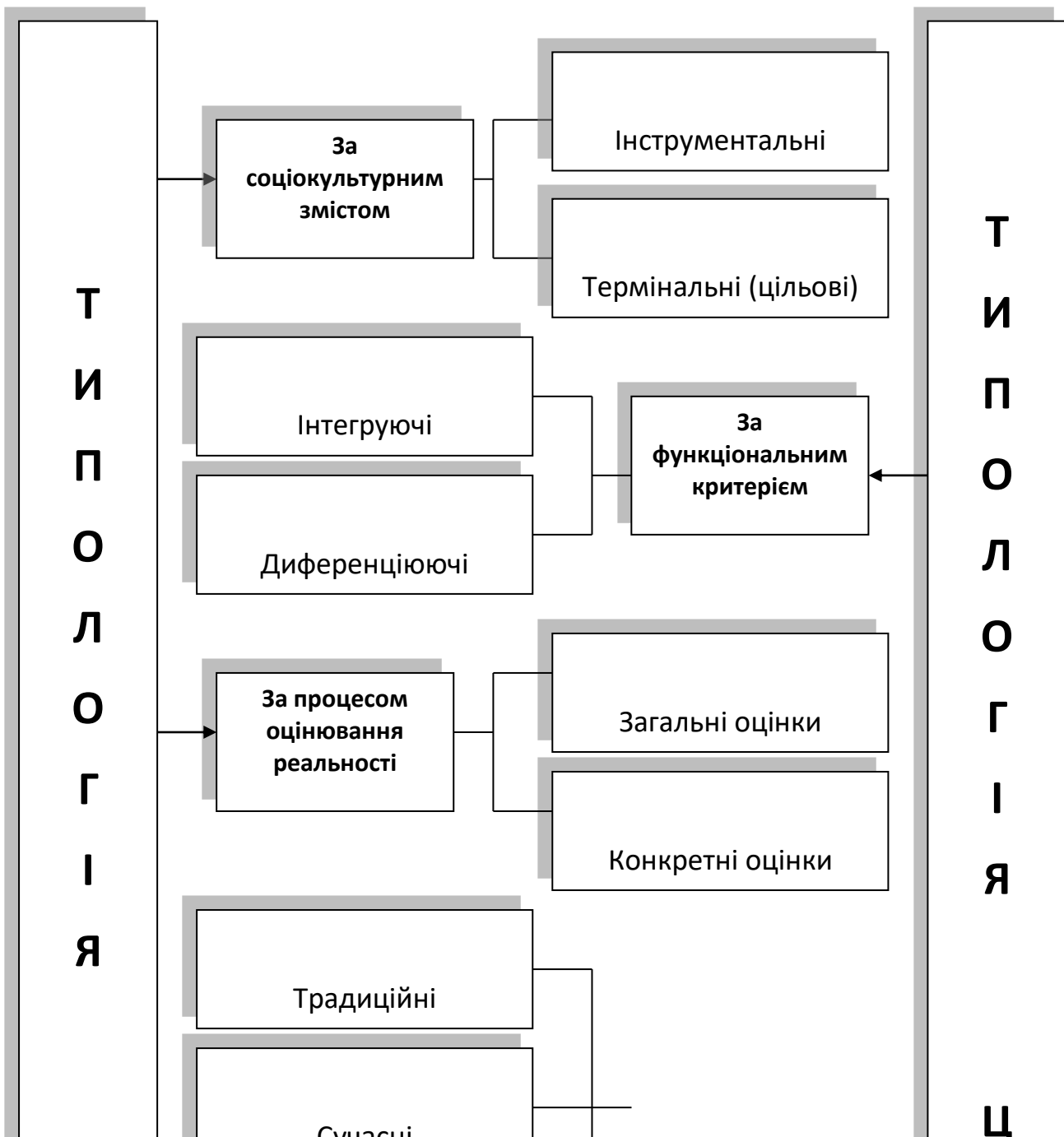
- **Сенсорні оцінки.** Вони діляться на два види – сенсорно-смакові або гедоністичні («те, що подобається» і «те, що не подобається») та психологічні. Психологічні, в свою чергу, поділяються на інтелектуальні («розумний-дурний», «цікавий-банальний») і емоційні («радісний», «бажаний», «бридкий»).

- **Оцінки сублімовані або абсолютні.** Тут також маємо два види: оцінки естетичні та етичні. Естетичні засновані на синтезі сенсорних та психологічних оцінок («гарний-потворний»). Етичні

передбачають наявність норми, якою є гуманність у стосунках між людьми, повага честі і гідності особи («добро-зло», «гідний-хибний» тощо).

- **Раціоналістичні оцінки.** Виникають і формулюються вони в процесі і під впливом практичної діяльності людини: у зв'язку з отриманням вигоди, досягненням певної мети, виконанням конкретних функцій та ін. До оцінок такого виду зараховують утилітарні («корисний-шкідливий», «сприятливий-несприятливий»), нормативні («правильний-неправильний», «здоровий-хворий»), телеологічні («вдалий-невдалий», «ефективний-неефективний») [5].

Схема 4
Типологія політичних цінностей

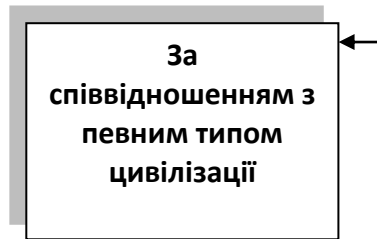
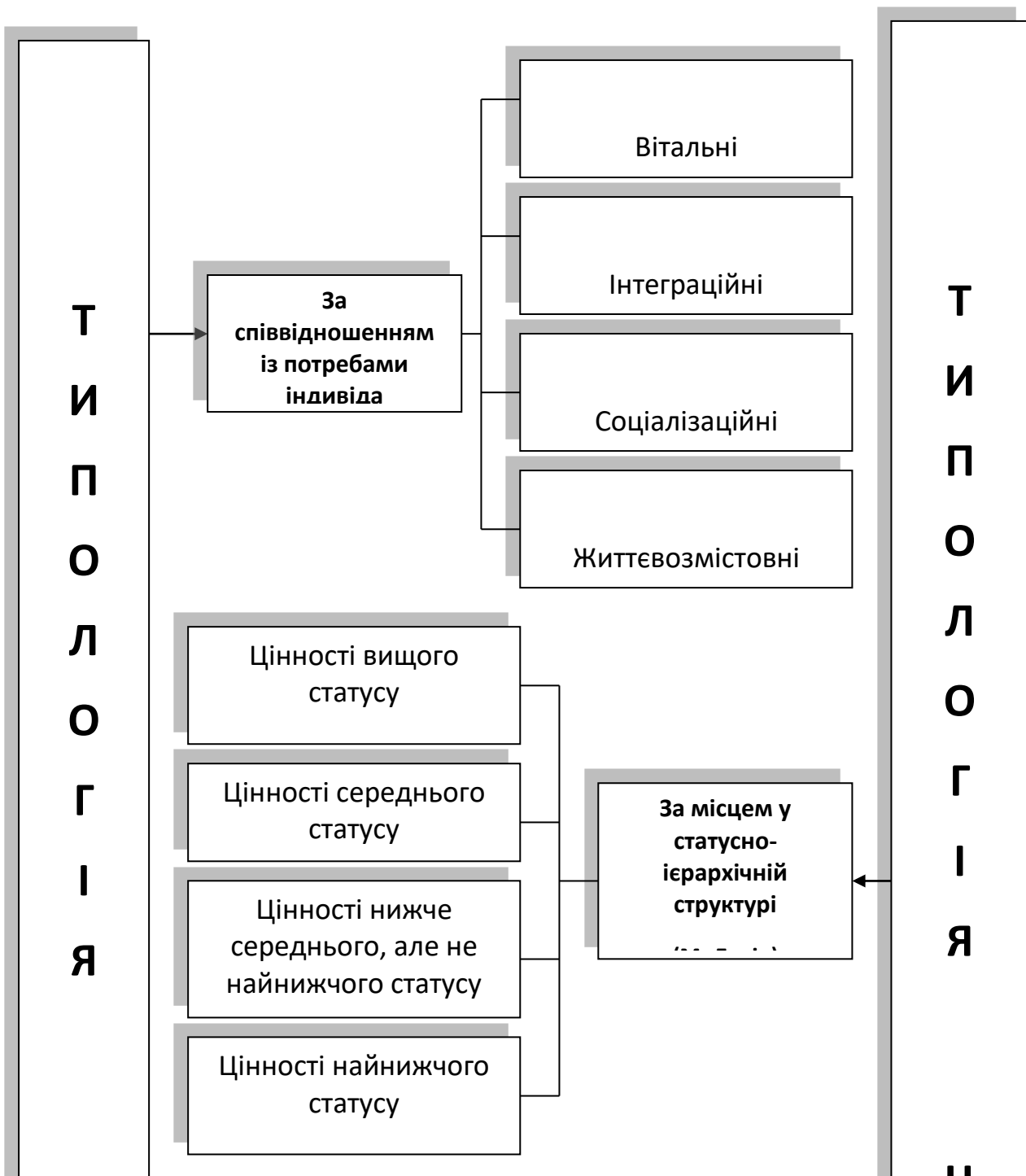

Схема 4
Типологія цінностей (продовження)

Ще один підхід для опису ціннісної проблематики, запропонований *О. Дробницьким*, який виділяє дві групи цінностей:

- **наочні** – всі предмети і явища матеріального світу, значущі для якого-небудь суб'єкта (індивіда, групи, класу, суспільства, людства);

• **суб'єктні** – критерії оцінки, тобто феномени нормативної сторони свідомості, що виступають орієнтирами людської діяльності [9].

Виділення наочних і суб'єктних цінностей дозволяє подолати певну складність (наявність чогось значущого для суб'єкта, що не знає нічого про це), посиляючись на те, що наочні цінності можуть існувати і без суб'єктних і, навпаки, за суб'єктною цінністю може не бути об'єктивної реальності.

3.2. Поняття політичної аксіології

Політична аксіологія є частиною філософії політики разом з політичною онтологією і політичною епістемологією. Вона тісно взаємодіє із суспільними науками, об'єктом яких є політична сфера суспільного життя, перш за все з політологією, політичною психологією, політичною соціологією. Важливість вивчення політичної аксіології визначається тим, що вона допомагає майбутнім фахівцям краще зрозуміти суть політичних процесів, перспективи розвитку суспільства, зайняти активну громадянську позицію, розвинути навички нормативно-ціннісних відносин з іншими членами суспільства та з державою.

Політична аксіологія є наукою про політичні цінності, під якими розуміються найбільш загальні орієнтири політичної практики. Політичні цінності – це політично значущі явища, процеси, предмети, основи, сторони політичного життя, феномени політичної свідомості. До них відносяться гуманізм, солідарність, безпека, добробут, свобода, гідність людини,

усесторонній розвиток людини, праця, колективізм, демократія, незалежна державність, рівність, справедливість, соціальний прогрес, добробут, стабільність. Політична аксіологія розкриває зміст цих цінностей, їх роль в сучасній політичній практиці, перш за все, в реальному політичному процесі сучасних країн [18].

Теорія цінностей має достатньо критеріїв для класифікації такого соціального феномену як цінності, а їх різноманітність спричиняє наявність великої кількості класифікацій, що відповідає науковому принципу плюралізму. Особливого значення для дослідження у сфері аксіології набуває розуміння та формування політичних цінностей. Порівнюючи християнську традицію з основними філософськими концепціями, слід наголосити на практичних аспектах існування цінностей у політичній сфері.

Одним з важливих кроків на шляху до розв'язання кризових, ентропійних процесів у суспільстві є своєрідна ревізія системи цінностей. Політична система завжди, незалежно від офіційної позиції щодо неї з боку пануючої в країні ідеології (для прикладу СРСР), виконувала надзвичайно відповідальну функцію у процесі реформування суспільства, пошуку виходів з кризових ситуацій, будучи своєрідним центром прийняття рішень на загальнодержавному рівні. Якщо розглядати проблеми політичних цінностей в історичній ретроспективі, можна з'ясувати, що ж таке політичні цінності, що стало причиною їх виокремлення в певний вид цінностей, яким чином йшов процес осмислення політичних цінностей в історії становлення політичної науки, в який період часу і завдяки кому вони остаточно зайняли звичне, в сучасному розумінні, місце в ціннісній ієрархії людини, суспільства. Важливо зосередити свою увагу на цінностях як на явищі трансцендентного характеру, що притаманне перш за все внутрішньому світові людини, і виявляється через прояв її психіки: погляди, уявлення, переконання, емоції і т. д. [19].

Розглянемо процес формування уявлення про цінності в історичній ретроспективі. У працях *Платона* та *Аристотеля*, найвищою цінністю проголошуються знання. Держава розглядається як щось органічне, те що є невід'ємною частиною буття людини. Політична цінність не виокремлюється серед інших цінностей. Звідси і вислів Аристотеля, що людина є твариною політичною. Ані Платон, ані Аристотель не ставили під сумнів існування держави як такої, ними оцінювались лише форми правління. Для них держава ніколи не стане злом, антиціллю.

Важливим етапом у становленні політичних цінностей, як окремого феномену свідомості людини, стало активне поширення християнства, яке поставило під сумнів існуючий до цього погляд на державу, як найвище суспільне благо. «Кесареві віддай кесарево, а Богові Боже». Фактично, християнство створило прецедент появи феномену політичних цінностей, вказавши на межі політичного поля буття в житті людини. Мислителі епохи Середньовіччя поки що не розділяють поняття держава, суспільство і т. д. Однак вони вже активно намагаються розібратись в їх природі, з'ясовують місце і роль держави в житті людини, вони починають їх оцінювати з очки зору абсолюту, себто Бога. Показовими в такому випадку є праці *Августина*. Основа його

роздумів про сутність держави – це порівняння між «градом земним» і «градом Божим». Відношення управління і підпорядкування в «граді земному», відображають панування людини над людиною. Похить влади тут в такій же мірі оволодіває правителями, в якій і підвладним їм народами. Однак серед громадян «граду земного» є ще громадяни «граду небесного». Вони хоч і належать формально до «граду земного», однак живуть за Богом, а не за людиною. Вимоги часу, а саме розвиток гуманітарних і природних наук, еволюція політичних систем на Європейському континенті, зародження в містах нового виду економічних відносин зумовили потребу в більш детальному розгляді й оцінці владних відносин на суспільному рівні [18].

Новий час вважається періодом появи політичних цінностей у сучасному їх розумінні. *Н. Макіавеллі* відкинув ідею існування якихось внутрішніх, сталих цінностей, на які може орієнтуватись політик. Людина стає актором політичної драми, де основною є гра, гра за будь-яких обставин. Основною цінністю є мета, мета в досягненні і утриманні влади, на це спрямовано усю її енергію, засоби. Хоч які б засоби для цього використовувались, їх завжди сприймуть як гідні і схвалять, а тому, хто прямує шляхом відваги, важко завоювати владу, бо «Володар, якщо він хоче зберегти владу, мусить навчитись відступати від добра» і «не повинен звинувачуватися у жорстокості» [12]. Причина того, що влада стає однією з переважаючих цінностей в бутті людини, криється в тому, що лише влада дає можливість індивіду максимально реалізуватись у цьому світі. На думку деяких дослідників, зокрема, *В. Денисенка*, можна стверджувати, що з макіавеллівського «Володаря» розпочинається політична теорія, що досліджує проблеми управління, керівництва, влади як професійно-рольової дії.

Якісно новим етапом у підході до проблеми політичних цінностей, став етап започаткований роботами *Ф. Бекона*. Він спробував відділити політичні цінності на основі принципу «воля-закон». Саме за допомогою цього принципу політичні цінності отримують своє функціональне визначення в політичних відносинах. Основною причиною кардинальної зміни уявлень про політичні цінності в історії політичної думки є бурхливий розвиток буржуазних відносин. Формувалось суспільство товаровиробників, яке в подальшому почало вимагати певної рівності, рівності в можливостях, це і мав забезпечити закон. «І коли, хтось чинить несправедливість заради власної вигоди, інші вбачають у цьому небезпеку для всіх, об'єднуються і приймають закони для захисту від несправедливості». Цікавим є також той факт, що принцип, який став першим поштовхом для формування окремого виду цінностей, а саме – політичних цінностей, *Ф. Бекон* замінює вже триединою формою: «Богові віддай боже, Цезарю – цезарево, а підлеглим – те, що їм належить» [1]. Це є свідченням того, що політичні цінності остаточно виокремлюються, знаходячи своє функціональне визначення, як у відносинах король – піддані, так і у відносинах піддані – король. Фактично, починаючи з *Ф. Бекона*, цінності набувають тих ознак, які є звичними для нас в

Ф. Бекон

сучасному світі. Таким чином, можна констатувати, що саме з Ф. Бекона бере початок новоєвропейська раціоналістична лінія політичної думки, в якій людський розум (а не воля, а якщо і воля, то тільки така, що спирається на розум) стає відліком системи цінностей, основою пізнання буття.

Р. Декарт

Р. Декарт дещо по-новому змусив подивитися на місце людини в сучасному світі, суспільстві, політичній системі загалом, зробивши наголос, перш за все, на формуванні і зміні внутрішнього світу індивіда, а не зовнішніх обставин. Починаючи з себе, ми можемо змінити оточуюче суспільство на краще: «Завжди намагатися перемогти себе, а не долю (fortune), змінювати свої бажання, а не порядок світу, і взагалі звикнути до думки, що у нашій цілковитій владі перебувають тільки наші думки, і лише тоді, коли ми зробимо все можливе з оточуючими нас предметами, те, що нам не вдалося, треба розглядати як таке, що є абсолютно неможливим». Відомо, що перші кроки є водночас найважчими, часом дещо незрозумілими і смішними з точки зору тих, хто вже міцно стоїть на ногах, однак тією ж мірою вони є чи не найголовнішими з огляду на подальший рух [18].

Одним із таких кроків в історії формування політичної теорії здійснив Т. Гоббс, ідеї якого розпочали якісно новий відлік в історії формування західноєвропейської політичної думки. Т. Гоббс чи не вперше спробував раціонально обґрунтувати необхідність появи політичних цінностей. Продовжуючи вже розпочату до нього роботу над проблемою людини, як основної детермінанти суспільних відносин, він дійшов висновку, що саме егоїстичний стан буття людини, як «війни всіх проти всіх» призвів до укладання суспільного договору й створення держави. Т. Гоббс раціонально обґрунтував появу певних політичних цінностей, адже його правитель залишається як за межами угоди, так і за межами громадянських законів. Він уособлює іншу систему цінностей, відмінну від тієї, якою намагаються керуватись громадяни для збереження мирного співіснування. Образ його правителя доходить навіть до певного парадоксу, адже якщо на початку створення системи політичних цінностей мало суто раціоналістичне начало, то в подальшому після завершення процесу творення влади йде втрата будь-яких моральних принципів, правових регуляторів, на яких повинні бути вибудовані відносини, основним стає лише принцип примусу [7].

Ш.-Л. Монтеск'є досліджував, за яких умов політична система забезпечує необхідний мінімум людських свобод, при цьому декларуючи як найвищу цінність в політиці – справедливість. Втрата цієї цінності в політиці спричиняє втрату людини, як цінності, втрачається політичне поле буття як щось окреме, визначене. Цим пояснюється та особлива сила, яку у цих державах звичайно отримує релігія – вона замінює безперервно діючі охоронні інституції; інколи ж місце

Ш.-Л. Монтеск'є

релігії посідають звичаї, які там панують замість законів. Звідси і визначення Ш.-Л. Монтеск'є форм правління через міру моральності, яку несе в собі політична діяльність. Наприклад, монархії притаманна домінація такого морального принципу як честь, республіці – добродійність, деспотичним формам правління – страх. Ще один аргумент до підтвердження визначального статусу політичних цінностей в суспільстві філософ наводить, обґрунтовуючи чому закони одного народу в більшості випадків не «переносяться» в систему, створену іншим народом. Закони мусять перебувати у такій тісній відповідності особливостям народу, для якого вони встановлюються, що тільки в окремих випадках закони одного народу можуть видатися придатними для іншого народу [13].

Однією з центральних категорій у політичній доктрині *І. Канта* є категоричний імператив, суть якого за словами німецького філософа зводиться до формули: «Чини так, щоб максима твоєї волі могла в той же час мати силу принципу всезагального законодавства». Чи не основна заслуга його (категоричного імперативу) полягає в тому, що він допоміг *І. Канту* вибудувати логічну систему: мораль – право – держава – громадянське суспільство. Людина в *І. Канта* виступає як найвища цінність, суть якої полягає в тому що «людина і будь-яка розумна істота існує як мета, а не лише як засіб для будь-якого використання з боку тої чи іншої волі» [10]. На практиці, на думку філософа, це має виглядати так: «завжди ставитись до людства і в своїй особі і в особі будь-якого іншого так само як до мети, і ніколи не стався до іншого тільки як до засобу». Такий аксіологічний підхід до людини дає можливість створити не тільки логічний зв'язок з правом, а й по новому подивитись на роль держави. У даному випадку у системі, вибудованій *І. Кантом*, вона стає тією інституцією, яка покликана втримувати в цілісній системі право і мораль. Адже саме держава має змогу забезпечувати можливість праву виконувати свою повноцінну функцію з огляду на те, що вона здатна перетворювати право в загальнообов'язкове, що має примусову силу. Звідси і розуміння політичних цінностей як тих, які покликані забезпечити дотримання в суспільстві основного принципу – людина як цінність – перш за все. На основі цього і вибудовується вся система політичних цінностей. Адже такий підхід не дає можливості державі переміститись в ранг найвищої цінності. Держава може бути тільки необхідним засобом організації людського життя, але якщо вона стає основною метою, це означає, що індивід елементарно обдурений щодо свого призначення.

Щодо поглядів *Г. Гегеля*, то держава у нього постає як щось тотальне, надприродне, адже вона є вершиною еволюції (а отже і цінністю) абсолютного Духа в цьому світі. «Богові відай Боже, а кесареві кесареве» вдало замінюється «Кесареві відай все, адже він є втіленням Бога». І не дивно, що *Г. Гегель* так ревно виступає проти християнства, адже воно назавжди розділяє поняття земного і небесного в ціннісній ієрархії людини. Його ж система вибудовується на підміні «земного і небесного». Візьмемо для прикладу ідею християнства про те, що людина зможе себе повноцінно реалізувати тільки через ціле, уособленням якого є Господь Бог. Він, а не хто інший, повинен займати

найвище місце в ціннісній ієрархії людини, єднання з ним повинно відбутись не тільки на небесах, а й на землі – саме цього повинна прагнути людина, через здійснення його волі. Г. Гегель цю ідею вдало повертає на користь своєї системи – тільки через ціле, а саме державу, людина зможе себе реалізувати. Так само як кожна душа є частинкою Творця, так само і людина стає одним з невід’ємних елементів державного механізму [6]. Їй індивід повинен віддатись цілком, так як вона є його органічним продовженням. Г. Гегеля не задовольняє, що мораль, яка була встановлена Христом є першочергово націлена на людину, на її внутрішній світ. Адже це дає можливість поставити особисті цінності вище політичних, що в свою чергу не дозволяє людині прийти до усвідомлення своєї єдності з цілим, себто з державою. У політичній же системі Г. Гегеля політичні цінності стають абсолютними відносно інших цінностей індивіда, адже вони є вершиною еволюції, а отже найвищим і найдосконалішим творінням світу цього.

Людина завжди буде залишатись основною цінністю в суспільстві, адже їй дана велика свобода обирати принципи, за якими вона буде влаштовувати собі життя. От і зараз, на сучасному етапі розвитку нашої держави, ми повинні усвідомити той факт, що саме ми, а не хто інший є безпосередніми творцями нашої політичної системи і саме від нас залежить її розвиток чи деградація. Однак наша воля, енергія повинні бути спрямовані не на зовнішні прояви, такі як державні інститути, а перш за все на самого себе, на реформу свого внутрішнього світу, свого відношення до оточуючих. Адже саме на такому мікрорівні, де суть влади у володінні перш за все собою, своїми емоціями, думками – формується влада на макрорівні – на рівні держави, її інститутів. Тільки тоді політична система, суспільство будуть такими, якими ми хочемо їх бачити.

3.3. Гуманізм як політична цінність. Поняття і суть гуманізму

Л. Бруні

Термін «гуманізм» походить від лат. *humanus* – людський, людяний, ці два слова відрізняються між собою: людський – характеризує те, що належить кожній людській істоті, а людяний – вважається вищим стилем поведінки людини. Гуманне – це щось шляхетне, гідне чесної людини. Видатний італійський гуманіст Л. Бруні визначав гуманізм як пізнання тих речей, які стосуються життя і звичаїв і які вдосконалюють та прикрашають людину. Головною є здатність людини робити вибір між добром і злом, і слідувати добру [1].

Гуманізм – це філософський і етико-соціологічний принцип відношення до людини як до вищої цінності. Як духовно-культурне явище гуманізм є головним змістом цивілізаційного процесу, в ході якого він проявляється у різноманітних якостях:

- етична норма;
- соціальний ідеал;
- духовна цінність;
- свобода волі;
- взаємодопомога і співробітництво;
- повага до прав і достоїнств особистості;
- рівність і рівноправність;
- справедливість;
- захист від зла і насилля.

Гуманізація політики – надання політиці гуманістичних напрямлень, тобто орієнтацій на реалізацію людських інтересів та цінностей.

Термін «гуманізм» ввів у науковий обіг німецький педагог *Ф. Нітхаммер* 1808 р., який вкладав в це слово вищу, самодостатню і самопізнавальну значимість людини і характеризував антилюдським все, що сприяє відчуженню людини і її самовідчуженню.

Гуманізм розглядається сучасними науковцями як одна з фундаментальних характеристик суспільного буття та свідомості, певний напрямок мислення та діяльності, що орієнтується на благо всіх людей як найвищу цінність та вищий зміст життя при безумовній повазі до свободи кожної особистості [1].

Під гуманізм необхідно розуміти кардинальну зміну в саморозвитку суспільних відносин, пов'язаних з тим, що підставою для визначення дійсності стає не зовнішній світ (природа або Бог), а розвинений суспільний суб'єкт (індивід і суспільство). Гуманізм, визначають також як систему поглядів на людину як на найвищу цінність, що склалася історично, яка вважає благо людини критерієм суспільної оцінки, а принцип людяності – необхідною нормою відносин між людьми. У його основі – сукупність моральних цінностей і норм поведінки, що стверджує ставлення до людини як до «міри всіх речей».

Гуманізм як світогляд – це мистецтво рівноваги між публічними та приватними інтересами на основі тріади демократії, ринку морально-правових

імперативів. **Гуманізм у вузькому розумінні** – це світогляд, що визнає достоїнство кожної людини вищою цінністю всього людства [1]. Це визначення припускає усвідомлене уявлення про гуманізм, яке доступне тому, хто схильний відчувати і мислити відповідним чином. **Гуманізм у широкому контексті** – це феномен культури, що стимулює загальний прогрес світової цивілізації. Синтез двох уявлень спричиняє розуміння гуманізму як відкритої системи, що динамічно розвивається:

- поглядів, уявлень, моральних принципів, що заперечують всі види нерівності між індивідом та суспільством;

- практичних дій, що реалізують цей принцип в економічній, політичній і юридичній сферах буття.

При цьому одне положення в цій системі залишається незмінним – визнання людського достоїнства вищою цінністю світу [2]. Російський культуролог *Т. Панфілова* характеризує поняття гуманізму як «історично обумовлену систему поглядів, що визнає людину самодостатньою цінністю, розглядає її як свідомий об'єкт своїх дій, розвиток якого за законами власної діяльності є необхідною умовою розвитку суспільства».

У **широкому розумінні** під гуманізмом дослідники розуміють прагнення до людяності. На конференції, присвяченій створенню Гуманістичного Інтернаціоналу, секретар із міжнародних зв'язків цієї організації *Г. Уіндборо* звернув увагу на такі аспекти гуманізму як гуманітарна турбота про щастя окремих людей, народів або сукупне позначення гуманітарних і суспільних дисциплін. Наведені дефініції гуманізму дають можливість визначити основні характеристики зазначеного явища задля їх дослідження як в історичному розрізі, так і в різних проявах суспільного життя на сучасному етапі [8].

Кожний тип цивілізації відрізнявся від попереднього певним комплексом уявлень про гуманізм, відповідними засобами і механізмами реалізації гуманних відносин у соціальному житті. Зародження гуманізму, пов'язане з поняттями рівності, справедливості, честі, достоїнства та іншими, відбулося ще у первісному суспільстві. У Стародавніх Індії, Єгипті, Китаї, Греції, Римі виникають різні форми духовної культури, що розвиваються на професійній основі, у філософії формуються вчення про людину і її духовні якості, що і стало головним змістом гуманістичної ідеології і цивілізаційного процесу. Важливою є тодішня ідея гуманізму – уявлення про людину як найвищу цінність, суб'єкта всіх основ людського життя, творця культури. У цих умовах перед людиною, яка вийшла з родоплемінних відносин, де вона усвідомлювала себе частиною цілісного родового колективу, постала проблема осмислення свого індивідуального «Я» [2].

Суспільство – складна система, яка перебуває в постійному русі. Важливим елементом, що регулює відносини, є політична система, яка

регламентує через державну владу норми політичного життя громадян. Якщо основою для формування свідомості слугує ідея гуманізму, то взаємовідносини між індивідом, суспільством і державою будуть розвиватися гармонійно і конструктивно, бо «гуманізм» – це поняття інтегруюче [4]. Процес практичної реалізації гуманістичних ідеалів і формування громадянського суспільства надзвичайно складний і має багатотисячлітню історію. Гуманізація людського буття була і залишається однією з докорінних проблем у всі часи існування суспільства. У сучасній Україні формування демократії – це складний процес зі своєрідними особливостями, тому гуманістичне спрямування соціально-політичних перебудов має бути гарантом ствердження демократичних цінностей у суспільстві [3].

Гуманізм – це не тільки критерій або оцінка, але і цінність, фундаментальна основа діяльності. Гуманізм – це початок людського буття, людської історії, заданої як людський вимір дійсності. Гуманізм набуває чинності як політична цінність або виступає моральним регулятором політичного життя суспільства з моменту юридичного забезпечення у законі (Загальна декларація прав людини 1948 р., Конституція України 1996 р.). Процес ствердження теорії прав людини набував перемоги і кожна перемога була закріплена величезною напругою інтелекту, свідомості та логічним існуванням людства. Поняття свободи поступово відокремилося від статусу і почало розглядатися не як пільга, а як право всіх людей. Формування основних прав виникло з потреби захистити людину від тиранічного використання влади [3]. Специфічна природа прав людини як суттєвої передумови розвитку людства впливає як на відносини між людиною та державою, так і на відносини між самими людьми – «вертикальний та горизонтальний ефект» прав людини. Це означає, що уряд не тільки зобов'язаний утримуватися від порушень прав людини, а й мусить захищати людину від порушень її прав іншими людьми. Права людини набули визнання загального принципу: вони опрацьовані Генеральною асамблеєю ООН 1948 р. та прийняті як Загальна декларація прав людини.

Гуманізм – це більше, ніж етична доктрина, оскільки прагне усвідомити всі сфери і форми прояву людяності людини в їх специфіці та єдності. Це означає, що завданням гуманізму є інтегрувати і культивувати на рівні світогляду і стилю життя моральні, юридичні, громадянські політичні, соціальні, національні і транснаціональні, філософські, естетичні, наукові, екологічні та інші людські цінності. Аналізуючи поняття гуманізму, його визначення, бачимо, що воно належить до плюралістичних, є неоднозначним. Його можна розглядати як на особистісному, так і на суспільному, планетарному рівнях; без нього немислимий розвиток не лише окремого індивіда, а й цивілізації та розвитку суспільних процесів, які відбуваються у світі. Саме динаміка змін зазначеного явища і цікавить нас як у історичному розрізі, так і в умовах нашого суперечливого сьогодення. Зокрема, зростання значення людської діяльності в епоху високого рівня НТР, засобів виробництва по-новому ставить проблему відносин людини і суспільства, до навколишнього середовища, техніки, переводить проблему глобальних відносин на рівень

невідкладних практичних вимог. У нових, невідомих раніше сферах і масштабах перед людством постають комплексні завдання, які вимагають відповідних підходів до їх вирішення.

Таким чином, з одного боку, гуманізм – такий світогляд, який досить простий і самоочевидний у своїх принципах і ідеалах, а з іншого – ним передбачаються складні, осмислені процедури і принципи відношення між гуманізмом та особистістю, яка є господарем цього світорозуміння. Дедалі більша кількість людей усвідомлює крах всієї традиційної системи цінностей, особливо на рубежі тисячоліть, а це підкреслює глибинне відчуття власної приниженості, несправедливості соціальних відносин, суспільства, в якому вони живуть. Тому сьогодні як ніколи раніше людство зосереджено вдивляється в самого себе і немов би по-новому відкриває себе – Людину [4].

Сучасний гуманізм вступає в суперечність з попередньою системою цінностей: руйнується обмежений, але звичний світ попередніх відносин і формується новий, який несе в собі великі можливості. Існування об'єктивних передумов дає змогу теоретичній свідомості фіксувати необмежені можливості розвитку особистості, однак для їх практичної реалізації необхідне глибоке соціальне перетворення. Та нова система відносин не гарантує ані реалізації можливостей людей, ані захисту від конфронтуючих гуманізму тенденцій.

Історія гуманізму – це історія ідеї, яка отримала найрізноманітніші форми вираження в різних теоретиків. Але різні світоглядні вчення по-різному реалізують свій інтерес до людини. У рамках кожного світогляду виробляються власні уявлення про те, що таке благо людини. Та чи обов'язково воно

М. Гайдеггер

узгоджується з принципами рівності і справедливості; передбачає право людини на щастя і т.д.? І чи є привід вважати гуманістичним будь-яке вчення, що «визнає цінність людини як особистості»? Якщо традиційне тлумачення гуманізму полягає в тому, що це сукупність поглядів, які виражають гідність і цінність людини, її право на вільний розвиток, який стверджує людяність у відносинах між людьми, то новий гуманізм базується на певному розумінні майбутнього людини і людства. Свого часу *М. Гайдеггер* у «Листі про гуманізм» зазначав, що повернути гуманізму сенс можна лише за однієї умови: визначити зміст цього слова по-новому. Та тут були як позитивні, так і зовсім протилежні явища.

Адже боротьба людської свободи з силою об'єктивного світу, з необхідністю закінчувалась поразкою, водночас людяність уперше була продумана і поставлена як мета ще в епоху римської республіки. «Людська людина» протиставляє себе «варварській людині», саме тут має місце «перший гуманізм». *Ж. Сартр* спробував роз'яснити позитивну сутність екзистенціалістських міркувань. Нас звинувачують у тому, зауважував він у праці «Екзистенціалізм – це гуманізм», що ми закликаємо зануритись у квієтизм відчаю, і в тому, що ми скрізь

підкреслюємо людську сутність, демонструємо темне, неприємне єство сучасного існування, відвертаючись від світлого боку людської природи. Нам роблять закид, що ми забули про солідарність людей, розглядаємо людину як ізольовану істоту, що ми, ліквідуючи божественні заповіді та вічні цінності, не залишаємо нічого, крім свавілля. Проте це далеко не так. Ж. Сартр узяв на себе відповідальність щодо правильності розуміння сутності всього екзистенціалістського напрямку сучасної йому філософії і зазначив, що основним принципом екзистенціалізму є «передування існування сутності». З його суджень людина має деяку людську природу. Ця «людська» природа, яка є водночас людським поняттям, належить кожній людині [8].

Кантіанська моральність переконує, на думку Ж. Сартра, ніколи не розглядати інших людей як засіб, а лише як мету. Однак у ситуації дуже часто трапляється так, що, осмислюючи на індивіда, який змушений вбачати або ставитись до певних осіб як до «мети», водночас перетворювати інших людей, що реально присутні, реально значущі для нього, у даній ситуації на засіб для власного використання.

Якщо цінності в даному випадку не можна справедливо визначити, якщо вони надто «об'ємні» для конкретного випадку, нам залишається покласти на інстинкти, зазначав французький філософ. З цієї конкретної ситуації Ж. Сартр і створив феномен всезагальної істини, феномен, супроти якого сам раніше «бунтував». Така позиція характерна для багатьох людей особливо для тих, які не здатні приймати рішення самостійно й прагнуть завжди поклатися на загальноприйняті, готові моральні штампи, стандарти поведінки, багато в чому просто не можуть перенести власну неспроможність [8].

Але, з іншого боку, зауважував він, потрібно, щоб люди зрозуміли: в розрахунок їхньої власної значущості йде тільки реальність, а мрії, надії, дають можливість визначити індивіда тільки як оманливе сновидіння, як даремні сподівання. Екзистенціалізм визначає людину за її справами.

Сучасна людина залишається віч-на-віч із ситуацією, що постійно змінюється, і її вибір завжди залишається вибором у певній ситуації. Тому Ж. Сартр і заявляв, що надто абстрактні моральні принципи потерпають за умов визначення певної дії або ж вибору індивіда. Саме тому й цінність була визначена в його концепції як певний сенс, який кожний окремих індивіда сам обирає у своєму житті. Тому і в понятті «гуманізм» Ж. Сартр виокремив два сенси: один, що створюється завдяки розумінню людської істоти як «мети й найвищої цінності», й другий – власне екзистенціалістський, в інтерпретації Ж. Сартра, який «ніколи не розглядає індивіда як мету, оскільки він завжди є незавершеним» [8].

Реалізувати себе по-людськи індивіда, як у цьому був переконаний Ж. Сартр, може не шляхом заглиблення в самого себе, а в пошуках звільнення свого «Я», або ж за якогось іншого варіанта самоздійснення. Гуманізм являє собою певну суму загальнолюдських цінностей, звичайних моральних, правових та інших форм поведінки, які проявляються в чуйності, спілкуванні, справедливості, відповідальності. Стрижнем у визначенні гуманізму дійсно має бути визнання людини самодостатньою цінністю, ствердження права

особистості на унікальність і як наслідок – її вільний розвиток на основі внутрішньої необхідності. Усі інші моменти у визначенні набувають гуманістичного характеру лише в тому випадку, коли характеризують буття особистості, яке розвивається за власними внутрішніми законами. Досить часто становлення гуманістичних поглядів знаменує собою історичну перебудову системи суспільних відносин, в ході яких створюється ставлення до людини як до самодостатньої цінності, що в свою чергу передбачає універсалізацію людських здатностей як необхідну умову суспільного руху і як наслідок – зняття жорстких соціальних обмежень з людини.

Звідси чітко зрозуміло, що теоретичне осмислення гуманізму нерозривно пов'язане з практичним становленням гуманістичної орієнтації в суспільному житті. Складніше з характеристиками основ гуманізму як світогляду і явища суспільного та культурного життя. У них повинна фіксуватися сутність людини, її взаємозв'язок з суспільством і природою, місцем і специфікою гуманізму щодо інших світоглядних систем, соціальних практик та інститутів. Головним у даному випадку є не перерахування основних принципів гуманізму і оцінка ним основних явищ особистого і суспільного життя, висвітлення характеру самого цього світогляду і відношень між людиною і її власними гуманістичними поглядами (таке завдання зазвичай не помічається і здається або ж безглуздим, або ж суто теоретичним). Сьогодні, за наявності в суспільстві політичного правління крайнього спрямування, «чорнобіла» модель бачення гуманізму знову стає реальністю. Всі найбільш вагомі досягнення цивілізації пов'язуються з капіталізмом, антигуманізм і руйнація усталених форм життя – із соціалізмом. Звичайно, такий підхід претендує на спрощеність.

Гуманістичні й антигуманні повороти притаманні будь-якому суспільному устрою. Безперечно, антигуманні соціальні сили не потребують діалогу, який нерідко пов'язаний з постановкою нелегких питань, появою сумнівів, висловленням протилежних думок тощо. Діалогу не потребували фашизм і нацизм. У ньому не відчував необхідності й сталінізм. Що можна сказати з цього приводу стосовно наступних політичних режимів? Вони ігнорували цей іманентно притаманний гуманізму феномен.

Колишня радянська «соціалістична система» славилась своєю монологічністю: монолог у партії, в ідеології, в політиці, в науці, навіть у мистецтві на культурі. Всюди існувала панівна і, зрозуміло, істинна точка зору, єдино правильною і точною була думка лідера. У таких умовах важко було вести мову про утвердження людської гідності, інших суттєвих рис гуманізму. У цьому випадку буцімто гуманістична орієнтація була чіткою і однозначною, не допускала вибору шляхів досягнення мети, окрім запропонованих партійно-політичними лідерами. Ілюзорність подібної практики є очевидною [2].

Сьогодні теж майже втрачені гуманістичні орієнтири. І хоча не слід жалкувати за сформульованими певними соціальними силами псевдоорієнтирами, все ж ситуація різко погіршилась унаслідок дегуманізації суспільного життя і дезорієнтації численних верств населення. Тому не слід кидатися від одних крайнощів до інших, більш важливим є завдання їх

реалістичного й неупередженого аналізу. Тому слід переглянути гуманізм з погляду сучасних умов та визначити його соціальність. Нинішня епоха, стратегія на незалежність, утвердження демократії і ринкових відносин потребують вироблення нового розуміння гуманізму. І тут важливо дослідити сукупний досвід людства щодо утвердження реального гуманізму. Загальна тенденція в історії розвитку людства простежується досить чітко: послідовний поворот до людини і фундаментальних цінностей. Очевидно, на цій методологічній платформі ідея гуманізму має дістати більш глибоке і реалістичне продовження (а головне – втілення), ніж у попередньому столітті. Якщо турбуватися про подальший розвиток суспільства, то він може відбуватися тільки відповідно до цієї тенденції.

Гуманізм – не просто характеристика суспільного розвитку, а і його фундаментальна база, невід’ємний атрибут, без зростання якого неможливе існування суспільства. Саме з цією метою теоретики намагаються здійснити «трансформацію» людини, називають її «новою», такою, яка відповідала б вимогам часу [8]. А гуманізм, зокрема у Ж. Сартра, це передусім поняття, яке позначає «нову мораль» сучасного індивіда, для якого вже не вистачає класичного підґрунтя ціннісного ставлення до навколишнього світу. Поняття, яке несе суб’єктивне доповнення теорії розмежування в баченні індивіда як мети або ж засобу в її використанні іншою людською істотою. Єдиний стимул, який підтримує оптимізм значної частини населення країни, полягає в наявності загальнолюдських елементів у структурі тих традиційних гуманістичних основ, які поки що зберігаються.

Гуманістичні традиції, які не були остаточно зруйновані тоталітарним режимом, зберігають риси, що сприяють постійному самооновленню суспільства і людини. Так, позитивну роль відіграє своєрідна «відкритість» гуманізму будь-яким прогресивним традиціям, навіть за умови жорстких класових обмежень. Існує ряд життєстійких загальнолюдських цінностей, котрі передаються з покоління в покоління, з однієї форми гуманізму в іншу (моральні засади, гуманістичні традиції, національні досягнення тощо). Саме вони не дозволяють посттоталітарним, багато в чому псевдонародним режимам повністю знищити людську основу культури, життя, суспільності.

Гуманізм не є і не повинен бути ідеологією чи якоюсь партійно-політичною програмою, тобто суспільним ідейним рухом і структурою, яка організовує, мобілізує і спрямовує людей до досягнення певних політичних чи інших цілей, пов’язаних з владою одних людей над іншими членами національного чи світового співтовариства. Водночас завданням гуманізму є прояснити і окреслити плюралізм загальнолюдських моральних, юридичних і політичних цінностей, які становлять основу ідеологічних, передусім релігійних і політичних доктрин і рухів. Тим самим він координує і узгоджує в діалозі, соціальній конкуренції і обміні ідеями, які постійно відбуваються на всіх рівнях суспільного життя.

Таким чином, гуманізм – це світогляд, у центрі якого ідея людини як вища цінність і пріоритетна стосовно себе реальність у ряді всіх інших матеріальних і духовних цінностей. Іншими словами, для гуманіста особистість

– вихідна реальність, абсолютна щодо себе і відносна в ряді всіх інших. Вони стверджують рівноправність людини як матеріально-духовної істоти стосовно іншої людини, природи, суспільства і всіх інших реальностей та істот. Гуманізм виражає гідність особистості, її зовні відносну, але внутрішньо абсолютно неухильно прогресуючу самостійність, самодостатність і рівноправність перед усіма іншими реальностями [4].

Гуманізм як феномен суспільного та культурного життя є необмеженим, тому що передбачає відкритість, динамізм і розвиток, можливість радикальних внутрішніх трансформацій перед змінами і новими перспективами людини і її світу. Досить важливим моментом є те, що гуманісти визнають і антигуманне в людині та прагнуть максимальним чином обмежити його сферу і вплив. Вони переконані в можливості успішного і надійного приборкання негативних якостей людської істоти в ході поступального розвитку світової цивілізації і особистісного самовдосконалення.

Тому в час, коли фіксується чимало антигуманних процесів, має реалізовуватися такий гуманізм, який враховував би багатоманітність соціальних і культурних особливостей і міг би звести їх до всезагальних людських цінностей.

Неогуманізм повинен виправдати прагнення кожної людини не лише виживати, а й гідно жити в нових, ускладнених умовах та в сучасних умовах інтернаціоналізації соціального буття. Він стверджує не лише необхідність гуманізації внутрішнього світу гуманізму, а й природної і соціальної сфери. Бо його головне сучасне соціальне завдання – бути моральною, світоглядною силою, яка справляє вплив на суспільну свідомість, інститути суспільства, на свідомість людини і громадян, у тому числі України.

Висновки

- Аксіологія (від грец. «цінність») – наука про цінності, учення про природу духовних, моральних, естетичних та інших цінностей, їх зв'язку між собою, із соціальними, культурними чинниками та особистістю людини; розділ філософії. Зокрема, наука про цінності освіти, у яких представлена система значень, принципів, норм, канонів, ідеалів, які регулюють взаємодію в освітній сфері і формують компонент відносин у структурі особистості.

- Поняття «цінність» є центральним в аксіології, воно поклато початок спеціальній сфері філософської науки, що досліджує природу цінностей, їхнє місце в реальності, структуру ціннісного світу, розглядає взаємозв'язки різних цінностей між собою, їхнє

відображення у структурі особистості. Загальновідомо, що термін «аксіологія» у 1902 р. введений у науковий обіг П. Лапі й став активно використовуватися у філософії, соціології та психології.

- Цінності виконують низку специфічних функцій, в яких розкривається зміст їх застосування в суспільстві: апологетична, пізнавальна, соціально-регулююча, теоретико-концептуальна, програмово-політична.

- Гуманізм – це філософський і етико-соціологічний принцип відношення до людини як до вищої цінності. Як духовно-культурне явище гуманізм є головним змістом цивілізаційного процесу, в ході якого він проявляється у різноманітних якостях: етична норма, соціальний ідеал, духовна цінність, свобода волі, взаємодопомога і співробітництво, повага до прав і достоїнств особистості, рівність і рівноправність, справедливість, захист від зла і насилля.

Література

1. **Андрушко В.** Сучасні проблеми гуманізації та виховання / В. Андрушко, В. Зінько, О. Огірко // 6-а міжнародна міждисциплінарна науково-практична конференція «Сучасні проблеми гуманізації та гармонізації управління» (4–9 листопада 2005 р.) : Матеріали конференції Українська асоціація «Жінки в науці та освіті», Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2005. – С. 128-129.
2. Балл Г. Сучасний гуманізм і освіта : соціально-філософські та психолого-педагогічні аспекти / Г. Балл. – Рівне : Ліста-М, 2003. – 128 с.
3. Беланова Р. Гуманізація та гуманітаризація освіти в класичних університетах України / Р. Беланова. – К. : Університетське видавництво «Пульсари», 2002. – 214 с.

4. Бітаєв В. Естетичне виховання і гуманізація особи / В. Бітаєв. – К. : ДАКККиМ, 2003. – 232 с.
5. Булычева М. Методология исследования процесса усвоения личностью политических ценностей и политических ориентаций [Электронный ресурс] / М. Булычева. – Режим доступа : <http://www.prityki.net/metodologiya-issledovaniya-processa-usvoeniya-lichnostyu-politicheskix-cennostej-i-oliticheskix-orientacij/>.
6. Гегель Г. Философия права [пер. с нем.] / Ред. и сост. Д. Керимов и В. Нерсеянц. – М. : Мысль, 1990. – 524 с.
7. Гоббс Т. Левиафан. Соч. : В 2 т. ; пер. с англ. / Т. Гоббс. – М., 1991. Т. 2. – 688 с.
8. Головченко А. Гуманізація управлінської діяльності – одна зі складових нового управлінського мислення / А. Головченко // Персонал. – 2000. – № 1(55). – С. 91-94.
9. Дробницкий В. Моральная философия : Избранные сочинения / В. Дробницкий. – М., 2002. – 523 с.
10. Кант И. Лекции по этике [пер. с нем.] / И. Кант. – М., 2000. – 431 с.
11. Лапки В. Восприятие западных интститутотв и ценностей в постсоветском пространстве : опыт Украины и России / В. Лапки, В. Пантин // Полис. – 2004. – № 1. – С. 74-89.
12. Макиавелли Н. Государь [пер. с итал.] / Н. Макиавелли. – М. : Планета, 1990. – 80 с.
13. Монтескье Ш.-Л. О духе законов [Электронный ресурс] / Ш.-Л. Монтескье. – Режим доступа : <http://www.twirpx.com/file/76302/>.
14. Музика О. Політичні цінності в системі ціннісної регуляції розвитку особистості [Електронний ресурс] / О. Музика. – Режим доступу : <http://eprints.zu.edu.ua/2815/>.

15. Петухов В. Политические ценности и поведение среднего класса [Электронный ресурс] / В. Петухов. – Режим доступа : <http://www.ecsocman.edu.ru/data/121/013/1220/004.PETUKHOV.pdf>.
16. Семенченко Ф. Визначальні фактори трансформації політичних цінностей сучасного українського суспільства [Електронний ресурс] / Ф. Семенченко. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npchdu/State_management/2010_117/117-19.pdf.
17. Скрипник І. Виховний потенціал політичних цінностей [Електронний ресурс] / І. Скрипник. – Режим доступу : <http://storage.library.opu.ua/online/periodic/iv-06/207-212.pdf>.
18. Удод О. Аксіологічний (ціннісний) підхід у методології та методиці історії [Електронний ресурс] / О. Удод. – Режим доступу : <http://sites.znu.edu.ua/historySciWorks/11/udod.pdf>.
19. Чудинова И. Социально-политические ценности современного российского общества : проблемы их обновления и усвоения / И. Чудинова // Социально-гуманитарные знания. – 2003. – № 5. – С. 3-19.
20. Шилов В. Гуманизм как политическая ценность [Электронный ресурс] / В. Шилов. – Режим доступа : <http://dspace.bsu.edu.ru/bitstream/123456789/634/1/Shilov%20V.N.%20Humanism%20as%20political.pdf>.
21. Шилов В. Политические ценности : специфика и функции / В. Шилов // Социально-гуманитарные знания. – 2003. – № 6. – С. 116-126.
-
-

МОДУЛЬ I.

Лекція 4. Теорія ідеального суспільства та суспільного прогресу: політико-етичний вимір

Мета: визначити роль політичної етики у становленні суспільства.

Вивчивши зміст лекції, студенти повинні вміти:

- проаналізувати місце політичної етики в розумінні ідеального суспільства;
 - пояснити явище суспільного прогресу;
 - аналізувати дилему моральності в процесі суспільного прогресу.
-

4.1. Поняття ідеального суспільства

Розкриваючи суть поняття «ідеального суспільного ладу», необхідно пояснити, що ми маємо на увазі під словом «ідеальне». Категорія філософська, тому й шукатимемо її розуміння у філософських довідкових виданнях. Так, зокрема, п'ятитомна «Філософська енциклопедія» визначає її як суб'єктивний образ об'єктивної реальності, тобто віддзеркалення зовнішнього світу у формах діяльності людини, у формах її свідомості і волі [9]. У свою чергу, **суспільний лад** – це конкретно-історично організація суспільства, зумовлена певним рівнем розвитку виробництва, розподілу та обміну продуктів виробництва у суспільстві. Його структурними компонентами є економічна основа, соціальна структура і політична організація суспільства. Аналіз складових компонентів (інститутів) суспільного ладу є його структурною характеристикою і охоплює особливості форм власності, соціальної структури суспільства, держави, політичних партій, підприємницьких спілок тощо. Таким чином, **ідеальний суспільний лад** – це уявна організація суспільства, модель з певним рівнем розвитку виробництва, розподілу та обміну товарів виробництва у суспільстві. Його структурні компоненти (економічна основа, соціальна структура і політична організація суспільства та ін.) обумовленні не конкретно-історичними умовами, а свідомістю творця даного ідеального суспільного ладу.

Варто звернути увагу на те, що цьому ж визначенню певним чином відповідає поняття «утопія». Так, дійсно, *А. Грицанов* (та й інші дослідники) визначає утопію як поняття для позначення опису уявного ідеального суспільного устрою [8].

Та все ж утопія скоріше є історичною формою зображення ідеального суспільного ладу, адже згодом (в епоху Просвітництва і далі) політична думка почала відходити від абстрактних форм, що більше нагадували художні твори, аніж наукові праці, і на початок ХХ ст. утопія як специфічний культурний

феномен залишилася лише на сторінках науково-фантастичних творів. Пройшовши довгий шлях – від своєрідних легенд про «золотий вік» у творах мислителів стародавності, «ідеальної держави», вибудованої грецьким філософом Платоном, утопій *Т. Мора* та *Т. Кампанелли* – на початок ХІХ ст. думки про ідеальний суспільний лад все частіше ставали частиною крупних теоретичних концепцій, які в свою чергу склали основу світових ідеологій (лібералізм, консерватизм, соціалізм / комунізм, націоналізм і, в тому числі, анархізм) [9].

Кожна з ідеологій виникала як реакція на існуючий стан речей: лібералізм став наслідком критики феодального устрою; консерватизм навпаки став реакцією на буржуазні революції (зокрема французької кінця ХVІІІ ст.), на той лад, який вони принесли з собою; соціалізм / комунізм виник на основі критики капіталістичної системи; анархізм взагалі посягнув на «святе» – державу та феномен влади, зокрема політичної. Усі вони мусили пропонувати щось у заміні. Цим «щось» і виступали своєрідні моделі ідеального суспільного ладу. Будучи створені діяльністю певних соціальних прошарків – ідеологів, політиків, учених, вони були складні для розуміння народними масами, тому вдало втілювалися у відповідні салогани, символи, штампи на зразок «Свобода! Рівність! Братерство!». У результаті, це давало змогу, з одного боку, відобразити інтереси, прагнення, умонастрої певної частини населення, з іншого – обґрунтовувало панування у суспільстві однієї верстви населення (пролетаріату, буржуазії, аристократії, бюрократії) над іншою.

Та якщо ідеальний суспільний лад має таке значення для практичної політики, то яке його значення для теоретичних досліджень? Це значення полягає у наступному: погляди на ідеальний суспільний лад не тільки близькі до політичного знання, а й лежать у витоках будь-яких теоретичних узагальнень у цій галузі. З погляду методології, проектування ідеального суспільного ладу є тотожним притаманному усім соціальним наукам конструюванню «ідеальних типів» [5].

Суспільний прогрес: дилема моральності

Історична обмеженість вчень про мораль, покликаних проголосити універсальні норми, і одночасне співіснування багатьох з них зобов'язують звернути увагу на середовище, що формує мораль, особливо на ту його частину, що демонструє матеріальні й духовні можливості людини щодо змін навколишньої та власної природи.

Незважаючи на те, що відбувся перехід від розуміння задоволення як задоволення почуттєвих потреб (*Аристипп*), до розуміння вищого блага, як насолоди духовними благами (*Демокрит, Епікур, Сократ, Аристотель*), а потім і суспільними благами (*Т. Гоббс*, французькі матеріалісти), очевидно виявилася нездатність обґрунтувати жодне з почуттєвих джерел моралі (задоволення, щастя, егоїзм і т. ін.) як загальнозначущого. Введення почуттєвого принципу до норми призводить до непереборних ускладнень під час їхнього застосування в суспільному житті. Через те, що кожний бажає собі того, що приносить йому задоволення, щастя, неможливо вивести загальний принцип та правило

поведінки. Поняття щастя, задоволення містять у собі формальну єдність, а не дійсну. У дійсності перед нами безліч задовольень, але жодного універсального. Духовні задоволення також неможливо прийняти як критерії моральності, вони не можуть охопити всієї життєдіяльності людини. Задовольняється тут теоретичне й споглядальне життя людини, у той час як практичне життя позбувається керівництва.

Представники неофрейдизму (*В. Райх, Г. Маркузе* та ін.) звернулися до першоджерел гедонізму й спробували пристосувати психоаналіз до вимог масової культури. Заклик до задоволення сексуальних потреб, звеличування примітивних форм суспільної моралі стали основними темами їхніх міркувань. Принцип самодостатності *Е. Фромма*, зведений до безумовної норми, є негативним й умовним. Негативним він є тому, що звільнення від прихильності хоча є бажаним для свідомості, але нічого не говорить про позитивний зміст громадського життя. Звільнення від випадкових і нижчих благ може бути тільки умовою морального життя, але не нормою як такою [8].

А. Тюрго й *Ж. Кондорсе* розуміли суспільний прогрес, в основному, як безперервний, прямолінійний, поступальний рух, основою якого є розвиток людського розуму, науки й освіти. Соціалісти-утопісти (*А. Сен-Сімон, Р. Оуен, Ш. Фур'є*) уперше заговорили про те, що та форма суспільного устрою, у якій вони живуть, застаріла. На зміну їй має прийти більш прогресивне, соціалістичне суспільство, де не буде приватної власності, експлуатації й нещастя. *А. Сен-Сімон, Р. Оуен, Ш. Фур'є* заклали основу матеріалістичного розуміння історії. Суспільний прогрес здатний вирішити найбільші питання історії, що стосуються долі людства: проблеми матеріального, духовного й морального порядку [6].

Г. Гегель представив історичний процес як єдиний закономірний процес розвитку від нижчого до вищого: кожна історична епоха є обов'язковим щаблем у висхідному русі людства. Однак розвиток, за *Г. Гегелем*, відбувається тільки у сфері духу.

Теоретично обґрунтованою є концепція марксизму, фундамент якої складають знання історії і певних її тенденцій; їй можна приписати правдоподібність і широту пояснень, істинність і доказовість найбільш загальних суджень про громадське життя. Водночас, виявилася обмеженість і недостовірність теоретичних передбачень марксизму. Уявлення марксизму про природу й потреби людей, у тому числі пролетарів, виявилися надто спрощеними, і практичне створення соціалізму й комунізму не здійснилося [11].

Представники концепції соціальних змін й еволюцій (*М. Вебер* і *Т. Парсонс*) відмовляються від ідеї прогресу та регресу й натомість звертаються до поняття еволюції суспільних систем. Поняття «еволюція» дозволяє фіксувати зміни, що відбуваються у соціальних системах, але нічого не говорить про напрямок цих змін (пристосування, занепад, прогресивний розвиток). Поняття «прогрес» не збігається з еволюцією, і є спрямованим рухом, що визначається певними критеріями. Введені критерії дозволяють говорити про якісні перетворення системи [8].

Представники теорій «стадій економічного росту» (*Р. Арон, У. Ростоу,*

Дж. Гелбрейт, Д. Белл та ін.) шукають засоби, покликані забезпечити матеріальну й соціальну «стабільність», «безконфліктність», «стійкість», «реалізацію творчих можливостей». Вони правильно відзначають роль науки в суспільному житті, але все суспільне, творче, особисте в цих концепціях підпорядковано техніці. Очевидно, що техніка не охоплює всього в людині. Технічний показник – це один з показників суспільного прогресу [6].

Для представників теорії кругообертів (*О. Шпенглера, А. Тойнбі й П. Сорокіна*) характерне явне або приховане заперечення наукового пізнання й у той же час є спроба оперувати науковими даними, акцентувати на тлумаченні, збагненні, одкровенні. Врешті-решт, методи й засоби такого «збагнення» у дійсності програють науковим методам пізнання. Кругові теорії розвитку торкнулися розкриття внутрішніх, духовних сил людини, але ця діяльність звужена до духотворчості. Реальні проблеми матеріального життя не обговорювалися.

Розглянувши на прикладі теорій *Ж.-Ж. Руссо, Ж. Еллюля, Г. Маркузе* концепції песимістичного напрямку розвитку, слід відзначили ряд протиріч суспільного прогресу, що затемнюють сутність людини. Але не можна вважати прийнятним вихід з катастрофи, пропонований песимістами: повернення релігійних цінностей (*Ж. Еллюль*) або цінностей примітивного суспільства (*Г. Маркузе*). Негативні наслідки, які виникають у ході розвитку суспільства, не можна подавати як вичерпну або основну тенденцію розвитку суспільства в майбутньому. Нові відкриття й винаходи можуть вказати шляхи вдосконалення суспільства.

На основі огляду розглянутих концепцій суспільного розвитку обґрунтовується необхідність визнання ідеї суспільного прогресу, незважаючи на те, що багато дослідників суспільства, у першу чергу релігійної спрямованості, зі зневагою ставляться до ідеї суспільного прогресу. Так, наприклад, *М. Бердяєв* пропонує співтворчість із Богом. Філософ передбачає «еру чудес». Прогрес, на думку *М. Бердяєва*, – це ступінь оволодіння нескінченністю й вічністю. Але як співвіднести вічне й кінцеве *М. Бердяєв* не говорить. Марксизм, наприклад, пропонує відмовитися від вічних норм, визнавши кінцеве. Тільки кінцеве допомагає прорватися у вічне. Соціологічні школи визнають зміну [11]. Структурний функціоналізм *Т. Парсонса* пропонує зміну ментальних структур. Але чи є одна структура прогресивнішою за іншу – невідомо. Прогрес виходить невиразний.

Циклічні моделі розвитку підкреслюють неповторність, несумірність, рівнозначність культур. Але громадське життя людей, необхідність вибору змушує вводити критерії пріоритетності й на них спиратися. Теза про рівнозначність втрачає силу. Кругові схеми розвитку людства алегоричні й бездоказові. Необоротність наявна, наприклад, у галузі науково-технічної діяльності.

Якщо не визнати наявності суспільного прогресу, то безліч питань дослідження втрачають зміст (наприклад, орієнтири суспільного розвитку, ставлення до природи та ін.). Негативне ставлення до ідеї прогресу виправдано тільки щодо окремих критеріїв, як правило, важко визначених (щастя,

справедливість, сенс життя, добро тощо). Але існують і більш повні й змістовні критерії: обсяг і глибина наукового знання, розвиток техніки, масштаб перетворення природи, рівень матеріальної забезпеченості, тривалість життя людини тощо. Отже, більше підстав визнавати, а не заперечувати суспільний прогрес.

Суспільний прогрес сприяє розвінчуванню одних моральних норм, заміні їх іншими, встановленню нових відносин між наявними нормами або ж наданню нового змісту в рамках старих моральних норм. На основі аналізу видів прогресу (науковий, технічний, економічний, соціальний, політичний) отримано певні результати [18].

Моральні наслідки природничо-наукового прогресу розглянуто на прикладі впливу біології, генетики, медицини, психології за роботами *Г. Царгородцева, О. Пехова, В. Ефромсона, М. Блана, Ж. Медіоні, Ж. Вайса, Е. Уілсона, М. Рьюза, З. Фрейда* та ін., в яких вивчається біологічна спадковість, психобіологічні особливості, фізико-хімічний й біологічний фон існування людини. Так, наприклад, психогенетичні дослідження людини переводять у розряд морально терпимих ті вчинки, які раніше морально засуджувались, вважались непристойними (алкоголізм, наркоманія, сексуальні відхилення). У медичному аспекті (з точки зору генетики, нейрофізіології, психології) таке виправдання прийнятне, але з точки зору моралі – суперечливе, бо під сумнів ставиться можливість продовження роду.

Зрушення в медицині створюють нові норми. З одного боку, на перший план виступає норма: «Усе дозволено!». З іншого боку – медицина сприяє появі нових практичних заборон з боку психічного й фізичного здоров'я людини. Генетика, в свою чергу, надає нові докази в рамках старої заборони на інцест. Біологічно корисне спричиняє рухливість та руйнування старих моральних норм. А. Тойнбі відзначає зміни моральних норм у країнах Сходу через поширення медицини. Так, по-новому виглядає норма сорому, а саме у питаннях здоров'я сором не доречний перед лікарем, тобто уточнюється сфера «сорому».

З одного боку, наукове пізнання розкріпачує індивіда, тобто простежується негативна роль науки. З іншого боку, наука намагається відповісти на запитання, що корисно, що зберігає людину, стосується розкриття її сутнісних сторін, відповідає на людські потреби. У той же час у моралі є власні підстави для прийняття або відкидання наукових рекомендацій, що визначають долю моралі. У моралі набагато ширший досвід історичного узагальнення людських потреб, тому вона здатна підтримати загальнолюдське перед обличчям успіхів наукового пізнання окремих сторін громадського життя. Мораль консервативна, й у цьому – її перевага [11].

Гуманітарне знання має описовий характер, але воно допомагає глибше проникнути у внутрішнє, духовне життя людини, у мотиви її поведінки, бажання й прагнення, торкається проблем розвитку й самовизначення.

Представники неофрейдизму *Е. Фромм, К. Хорні* показують, як страх, відчуження штовхають людину на такі типи поведінки: конформізм, садизм, мазохізм тощо. Феноменологічний метод *Е. Гуссерля, М. Шелера* є своєрідною спробою пояснення явищ морально-ціннісного плану. Науково-технічний

прогрес сприяв виникненню етики відповідальності, в основі якої лежить комунікація. Етика відповідальності розглянута на прикладі робіт *К. Апеля* і *Ю. Габермаса*. У комунікативній етиці мова йде про процедуру встановлення моральних норм, але досить відчутною є неузгодженість між ідеалом і реальністю, між наміром і його здійсненням, тому процедура встановлення моральних норм дає незначний внесок в етику.

На прикладі розгляду концепцій *О. Шпенглера*, *А. Тойнбі* показано, що цінності культур Сходу й Заходу стають одним з можливих перешкод для встановлення загальнозначущих норм моралі. Але сьогодні наявним є потяг до європейських норм моралі в країнах Сходу, що підтверджують і ряд дослідників, наприклад, *Б. Льюїс*. Представники екзистенціалізму, *С. К'єркегор* і *Ж. Сартр*, показують внутрішній світ людини, відірваний від суспільства. У пориві до волі людина відкидає одну моральну норму за іншою із претензією на розкриття справжньої сутності людини. В екзистенціалізмі помітно перевизначення сутності людини, однобічне її подання (людина – істота вільна), що може призвести до втрати цінності людини [11].

Сучасне гуманітарне знання, навіть будучи здебільшого умоглядним, гіпотетичним й описовим, показує як пробуджуються приспані в людині сили, ведуть її до духовного вдосконалювання або штовхають її в глухий кут.

Моральними наслідками технічного прогресу завдяки розвитку інформаційних технологій, можливостей технічного оснащення людини стають нові норми розвитку: акуратність, ощадливість, сумлінність та ін. У той же час технічний прогрес надає людям доступні технології виробництва отруйних речовин, наркотиків, вибухових матеріалів тощо, що порушують моральні норми. Безвідповідальна поведінка людини, як правильно відзначають *Л. Мемфорд*, *К. Ясперс* та ін., може покласти початок нещастям світового масштабу. Моральна норма відповідальності перед Всесвітом, поставлена ще стоїками, набуває особливої актуальності і ставить проблему вибору «або... або...».

Підвищення матеріального добробуту змінює моральні принципи побутової моралі. Нормою стає допомога, співчуття соціально незахищеним верствам населення. У той же час на прикладі розгляду концепції *Е. Тоффлера* показано, що вся складна система людських потреб може бути спрощена психологічною інтерпретацією, яка ігнорує глибинні структури особистості. Економіка, політика не тільки сприяють розкриттю сутнісних сторін людини (потреба в діяльності, творчості, суспільній діяльності), але й відкривають егоїстичну сутність людини (жадібність, лінощі, егоїзм і т. ін.).

Співвідношення моралі й суспільного прогресу як джерела й умови еволюції моралі дозволило виявити, як суспільний прогрес впливає на мораль. Є дві тенденції розвитку моральних норм:

- заміна загальнозначущих норм галузевими, професійними тощо;

- пошук нових загальнозначущих правил на основі сучасного пізнання сутності людини (її фізіологічних і психологічних особливостей, суспільної природи, еталонів гармонійного розвитку людини).

Останнє свідчить, що суспільний прогрес супроводжується не тільки занепадом моральних норм, але також і появою нових норм моралі.

4.2. Політико-етичне значення теорії ідеального суспільства і суспільного прогресу в доктрині консерватизму

4.2.1. Теорія консерватизму: поняття та основні риси

Консерватизм являє собою комплекс ідей, концепцій, соціально філософських і ідеологічних орієнтацій, установок, цінностей щодо суспільства, державно-політичної системи й місця в них окремого індивіда. Це не просто політична програма тієї або іншої партії або політичний принцип, а система поглядів відносно навколишнього світу, тип свідомості, що так само, як лібералізм, соціал-демократія або марксизм, не завжди асоціюється з конкретними політичними партіями. Консерватизм увібрав у себе різні, часом суперечливі ідеї, концепції, доктрини, традиції [9].

Сам термін «консерватизм» походить від латинського *conserve* – «зберігаю», «охороняю». Однак ідейне й політичне значення цього терміна визначається із працею, що пов'язане з рядом наступних причин:

- у процесі розвитку відбулося злиття деяких положень лібералізму й консерватизму. Так, багато принципів положень класичного лібералізму – вимога волі ринку й обмеження державного втручання – сьогодні розглядаються як консервативні (неоконсервативні);

- наявна внутрішня різnorodність політичної ідеології консерватизму, що включає різні напрямки, об'єднані загальною функцією – виправдання й стабілізація суспільних структур. Прийнято вважати, що носіями ідеології консерватизму є соціальні групи, прошарки й класи, зацікавлені в збереженні традиційних громадських порядків або в їхньому відновленні. Часто в такому розумінні консерватизм виступає як політична ідеологія виправдання існуючих порядків і як апеляція до втраченого [5].

Розглянемо основні поняття, що характеризують консерватизм.

1. Зміна. Консерватизм виступає проти змін, за збереження існуючих звичаїв, установ та правил. Це проявляється, коли консерватизм відчуває якусь зовнішню загрозу. Інакше сам по собі консерватизм не виявляє активного захисту існуючого стану. Консерватизм спирається на все знайоме, загальновідоме чи природне. Проте він не виступає проти будь-яких змін взагалі, лише проти деяких. Незмінним вважається те, що змінюється повільно і не докорінно, тобто залишається знайомим і добре знаним. Іноді протиставляють поняття зміна і реформа: реформа – це повільна, незначна зміна. Реформа вважається проявом мудрості й розважливості. Зміна пов'язана з раціонально-теоретичним підходом до істини. Тому цей світогляд відмовляється від неї. Консерватизм дуже скептично ставиться до будь-якої ідеї прогресу, оскільки минуле вважається живою частиною сьогодення, сучасного [1].

2. Природа людини. Консерватизм дотримується дуже песимістичних поглядів на природу людини. Людина консервативна – це істота, керована власними пристрастями, бажаннями, інстинктами і дуже малою мірою розумом. Вважається, що людина егоїстична, зловна, облудлива, зіпсована тощо. Отже, консерватизм вважає, що людина за своєю природою зла. Оскільки інтелект людини недосконалий, а її природа загадкова, то дати якесь раціональне визначення людської природи неможливо. Раціоналістичні концепції природи людини вважаються недосконалими і хибними, бо представляють людину як об'єкт.

Стверджується, що раціоналістичне поняття абстрактної людини є шкідливим, бо зумовлене ставленням до людини, як до засобу, як до об'єкту. На відміну від нього, консерватизм пропонує спиратися на споглядання, досвід, умови, факти як вони є при дослідженні природи людини. Людську природу можна пізнати лише через вікове накопичення мудрості і здорового глузду. Найважливіше – спиратися на аргументи, котрі пройшли випробовування часом і судом історії. Людську природу можна представити через основні інстинкти, потреби і бажання, притаманні всім людям. Це інстинкт власності, бажання задовольнити матеріальні і духовні потреби, почуття власної гідності і бажання свободи, влади і самовдосконалення. Консерватизм також визначає людину через такі її невід'ємні права, як право передавати майно спадкоємцям тощо. Зрештою, всі ці права, бажання й інстинкти набуваються практично протягом життя через досвід. Вони не ґрунтуються на якихось універсальних правах [1].

Консерватизм визначає певні суперечності між свободою і необхідністю. З одного боку, людська природа визначається сталою, незмінною, успадкованою з минулого, обумовленою біологічною, генетичною, культурною спадковістю. З іншого – людина вважається носієм свободної волі, який діє за власним бажанням. Нарешті, консерватизм вважає, що оскільки людина від природи егоїстична, погана, зла тощо, то потрібна державна і соціальна регламентація життя людини, інакше людські пристрасті і бажання можуть вийти з-під

контролю.

3. Суспільство. Консерватизм вважає, що людська природа невіддільна від суспільства. Природа людини і суспільство утворюють єдине ціле, оскільки суспільство є не простою сукупністю індивідумів, а живим організмом, що формує людську особистість з окремих бажань і інстинктів. Людська особистість не може сформуватися без суспільства. Таким чином, консерватизм розглядає суспільство як містичне, загадкове. Виникнення суспільства має майже таємний характер. Визначається, що суспільство не створюється внаслідок будь-якого договору. Навпаки, консерватизм вважає, що люди отримують вічне суспільство у спадщину з минулого і повинні зберегти його недоторканим для майбутнього [1].

Через це суспільство не підлягає соціальним змінам. Революції з їхнім інструментальним підходом до людини і суспільства засуджуються, бо суспільство не може бути побудоване і перебудоване. Руйнування існуючого суспільства шляхом докорінних змін призводить до руйнування особистості. Консерватизм стверджує, що людська особистість формується нацією, мовою, культурою і державними інституціями. Тому це все повинно зберігатися, бо зміни матимуть шкідливі для людини наслідки.

Суспільство, згідно з консерватизмом, має ієрархічну структуру: від родини до держави. Стабільність цієї ієрархії дозволяє людині знайти своє місце в житті. Ті, хто займають вищі щаблі, керують тими, хто перебуває нижче. Нерівність щодо обіймання посад і влади вважається природною і має зберігатися.

Консерватизм не робить поділу на публічну й приватну сфери. Однак такий поділ необхідний, щоб уявити собі громадянське суспільство. Тому поняття громадянське суспільство не залучається до розгляду ідеологією консерватизму. Що трохи наближається до ідеї громадянського суспільства – це поняття традиційного корпоративізму, коріння якого сягають у Середньовіччя.

5.1. Принципи соціальної справедливості

Дж. Роулз

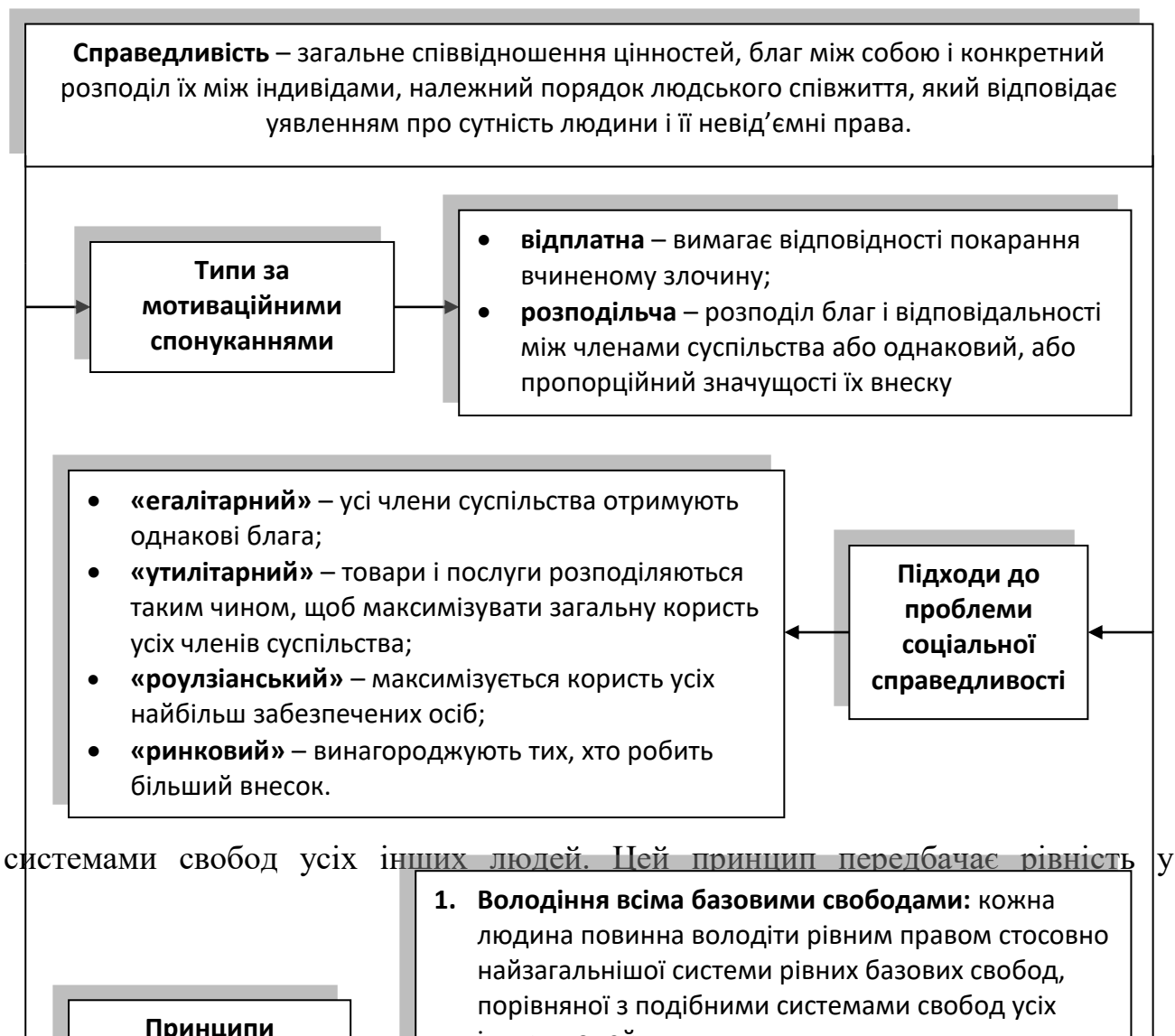
Розвиток цивілізації, нові виклики людству потребують постійного оновлення концепції справедливості як у глобальних вимірах, так і стосовно реалій національного буття. Оскільки, як стверджує сучасний американський мислитель-соціолог *Дж. Роулз*, «справедливість є головною доброчесністю суспільних інститутів подібно до того, як істина є головною доброчесністю наукових систем». У своїй концепції соціальної справедливості він намагається узгодити інтереси індивіда і суспільства, недоторканність, свободу

особистості і саморегулювання суспільства, його продуктивність, координованість, стійкість. Про гуманістичний характер концепції справедливості Дж. Роулза свідчать його слова на захист інтересів людини як особистості: «Кожен індивід володіє недоторканністю, якою не може знехтувати навіть найблагополучніше суспільство. З огляду на це справедливість відкидає саму думку про те, що несвобода одних може бути виправданням найбільшого благоденствуювання більшості людей. З цього випливає, що вона не припускає також і думки про те, що принесення в жертву частини людей може компенсуватися більшим благоденствуюванням інших. Отже, у справедливому суспільстві рівна свобода громадян розцінюється як щось завчасно заплановане». За словами Роулза, «сучасні суспільства рідко бувають добре організованими, оскільки відмінність справедливого і несправедливого в них усе ще дискутується». Зважаючи на недоліки принципу рівних можливостей і враховуючи позитивний аспект принципу рівних результатів, він узяв за основу своєї концепції соціальної справедливості два **принципи** (схема 6) [26]:

1. Кожна людина повинна володіти рівним правом стосовно найзагальнішої системи рівних базових свобод, порівняної з подібними

Схема 6

Поняття «справедливість» та «соціальна справедливість»

володінні всіма базовими правами.

2. Соціальні й економічні нерівності повинні бути так зорганізовані, щоб вони давали найбільшу вигоду найменш забезпеченим громадянам, а також були застосовними до занять і соціальних статусів, доступними усім в умовах чесної рівності можливостей. За цим принципом допускається соціальна й економічна нерівність, наприклад у достатку і владі.

Оцінити реалістичність, спрогнозувати здійсненність цієї концепції непросто. Безперечним є те, що її гуманістичний потенціал спростовує догми комуністичної ідеології про реакційність буржуазної етики і соціології. Крім проблеми соціальної справедливості, яка визначається характером політичної влади, права, соціальної політики держави (правовий аспект справедливості), існує й проблема справедливості як способу поведінки індивіда, про що стверджував ще Аристотель, розрізняючи справедливість щодо закону і стосовно інших людей. Йдеться про її моральний аспект. У цьому сенсі справедливість спрямована не стільки на стосунки між громадянами, скільки проти індивідуального свавілля, вимагаючи не зазіхати на іншу особистість (не завдавати їй фізичної шкоди, моральної кривди, не перекладати на неї свої обов'язки й турботи, не зраджувати їй тощо), а також не зазіхати на її власність (матеріальні й духовні цінності) [2].

Подвійною несправедливістю вважається зрада. Те саме стосується ситуацій, коли охоронець чи провідник стає вбивцею, сторож – злодієм, опікун присвоює власність того, кого він опікує, адвокат захищає інтереси протилежної сторони, суддя йде на підкуп тощо. У кожній із них людина, вступаючи в договірні відносини, беручи на себе обов'язки, не тільки порушує їх, але, використовуючи своє становище, завдає партнерові шкоди саме в тій сфері буття, охороняти яку вона зобов'язалася.

Визнаючи важливу роль справедливості в житті суспільства, людини, її, однак, не можна переоцінювати, абсолютизувати. Оскільки навіть досягнення абсолютної справедливості у правових відносинах і в особистісних стосунках саме собою не зробить людей щасливими. Якщо людина, маючи значні задатки, не реалізовує себе, для неї справедливість – ніщо. Крім того, справедливість може бути казенною, неодухотвореною. Вона є лише однією із граней ідеалу суспільства й особистості.

5.2. Справедливість і рівність

Що ж традиційно мається на увазі, коли говориться про єдність рівності і справедливості? Навряд чи можна дати на це чітко визначену відповідь, оскільки ці поняття є дуже абстрактними і, як правило, вживаються в багатьох значеннях. Це ж стосується взаємозв'язку справедливості, рівності і свободи.

Прийнято виділяти три рівня розуміння суті рівності (схема 7) [29].

- Перший рівень можна виразити формулою **«Всі люди рівні перед Богом»**. Історично це був перший підхід до розуміння проблеми рівності. У релігійному контексті рівність означала, що люди – діти Бога, що в усіх нас одне і те ж божественно-людська сутність. Свобода при цьому як свобода індивіда – будувати своє життя на власний розсуд. Такий підхід до поняття рівності ґрунтувався на тому, що кожна людина є цінністю в собі, а всі люди наділені невід’ємними, даними від Бога, правами, на які ніхто не повинен зазіхати. Кожна людина має право діяти у власних інтересах і не може розглядатись як інструмент для досягнення цілей інших.

- Другий рівень розуміння сутності рівності виражається ідеєю **«рівності можливостей»**. Історично в США ця ідея виникла після заборони рабства. Йдеться про те, що ніхто не має права перешкоджати іншим використовувати свої можливості для досягнення своїх цілей, які вони ставлять перед собою. Найскладніша проблема тут у тому, що розуміти під «рівними можливостями». Якщо «однакові можливості», то ця ідея нездійсненна, адже люди відрізняються своїми генетичними та культурними характеристиками, інтелектуальними здібностями, у них різний життєвий шлях. Діти народжуються у різних сім’ях з неоднаковим рівнем доходів (багаті і бідні), соціальним походженням та місцем у суспільстві. Отже, вже від народження перед людьми відкриваються і неоднакові можливості. Причому ті можливості практично не можуть бути вирівняні потім.

Ідею «рівності можливостей» не можна тлумачити буквально. Її дійсний сенс краще можна виразити формулою часів Французької революції кінця XVIII ст.: *Une carrière ouverte aux talents* (талантам усі шляхи відкриті). Ніякі соціальні перешкоди не повинні заважати людям досягти того положення у суспільстві, яке відповідає їх здібностям і до якого вони прагнуть. Можливості і шанси, які відкриваються перед людиною, повинні визначатись тільки її здібностями, а не соціальним походженням, національністю, кольором шкіри, релігією, статтю тощо.

При такому підході поняття «рівність можливостей» просто ґрунтовніше розкриває зміст ідеї перед законом. Ідея рівності можливостей, як і ідея рівності перед Богом, не суперечить принципу свободи кожної людини будувати власне життя за своїм розсудом.

- Третій рівень розуміння сутності рівності виражається ідеєю **«рівності результатів»**. Йдеться про те, що всі повинні жити на одному

рівні, отримувати однакові доходи, іншими словами «завершувати економічне змагання» з однаковими результатами. Проте саме таке розуміння рівності суперечить ідеї свободи.

У цьому плані можна привести цікавий приклад з казки Л. Керолла «Аліса в країні чудес». Після завершення бігу змагань постало питання: «Хто ж переміг?» І тоді птах Додо проголошує таку фразу: «Перемогли всі! І кожен отримує нагороду». Але всі перемогти не можуть, інакше втрачається сенс змагання. Крім того, відразу ж виникає проблема: «А хто ж буде роздавати нагороду?». Роздавати нагороди буде держава (у казці нагороди роздає сама Аліса), що неминуче посилить егалітарні тенденції в розподілі і, як наслідок, звужить свободи громадян.

Ідея рівності кінцевих результатів несумісна з принципом свободи. М. Фрідман підкреслив, що суспільство, яке ставить рівність (у сенсі рівності

Схема 7

Підходи до розуміння поняття «рівність»

Р І В Н І С Т Ь

«Всі люди
рівні перед
Богом»

1. Професійної відповідальності державних чиновників у країні / М. Пир. Соціальна психологія. – С. 29-35.
2. Сопільник О. Технологія прийняття соціальних рішень : навч. посібник ВВДНУ, 2010. – С. 108.

«Рівність
можливостей»

«Рівність
результатів»

- усі люди – діти Бога, в усіх нас божественно-людська сутність;
- свобода – це свобода індивіда будувати своє життя на власний розсуд;
- кожна людина є цінністю в собі, а всі люди наділені невід’ємними, даними від Бога, правами, на які ніхто не повинен зазіхати;
- кожна людина має право діяти у власних інтересах і не може розглядатись як інструмент для досягнення цілей інших.

- ніхто не має права перешкоджати іншим використовувати свої можливості для досягнення своїх цілей, які вони ставлять перед собою;
- жодні соціальні перешкоди не повинні заважати людям досягти положення у суспільстві, яке відповідає їх здібностям;
- можливості і шанси, які відкриваються перед людиною, повинні визначатись тільки її здібностями, а не соціальним походженням, національністю, кольором шкіри, релігією, статтю тощо.

- всі повинні жити на одному рівні, отримувати однакові доходи, іншими словами «завершувати економічне змагання» з однаковими результатами;
- роздавати нагороди буде держава, що неминуче посилить егалітарні тенденції в розподілі і, як наслідок, звужить свободи громадян;
- таке розуміння рівності суперечить ідеї свободи.

Дайте відповідь на одне з поданих питань:

1. Прокоментуйте вислів: «Політика – справа невдячна, економіка – річ бездушна, виробництво – згубне для природи, держава та особа – антиподи». Напишіть ваші роздуми щодо вислову та про основний засіб, який здатний це вирішити – гуманізм.

1. 1919 р., благословляючи створення інституту заручників (білих офіцерів), Л. Троцький писав: «Мораль підкоряється інтересам революції, мета (демократія і соціалізм) виправдує, при відомих умовах, такі засоби, як насильство, неправда та вбивство, якщо вони «справді ведуть до визволення людства». До якого підходу співвідношення мети та засобів в політиці даний вислів підходить?
2. Й. Сталін говорив, віддаючи розпорядження про знищення неугодних йому людей: «Є людина – є проблема, немає людини – немає проблеми». Як ви ставитеся до даного вислову? Висловіть власну точку зору письмово.
3. Перелічіть умови за яких ви б особисто застосували насилля.
4. Назвіть злочини за які, на вашу думку, потрібно страчувати на смерть?
5. Сформулюйте основні вимоги до поведінки державного службовця.
6. Обґрунтуйте важливість дотримання в повсякденній практиці принципів державної служби визначених у Законі України «Про державну службу» та у «Загальних правилах поведінки державного службовця».
7. Проаналізуйте розробки М. Вебера у руслі теорії раціональної бюрократії. Дати визначення раціональній бюрократії, основні положення теорії, час виникнення, яким чином пов'язана теорія раціональної бюрократії з іншими теоріями Вебера і її актуальність на даний момент.
8. Виберіть на власний розсуд будь-яке політичне рішення і проаналізуйте його відповідно до структури, якості, доречності і т. д.
9. Створіть проект політичного рішення, яке є актуальним для сучасної України та може позитивно вплинути на політичну / економічну ситуацію в країні.

10. Розробіть схему прийняття рішення в кризових умовах.
11. Порівняйте веберівську теорію з нині існуючими теоріями влади або панування. Знайдіть позитивні та негативні риси, відмінності та спільні риси.

Б. Дискусія з тем:

1. Ідеальне суспільство ХХІ ст.: політико-етичні принципи.
2. Суспільний прогрес – основа морального регресу.
3. Розділіться на підгрупи та проаналізуйте принципи легального панування з огляду їх практичної доцільності або недоцільності.
4. Дайте відповідь, чи можуть існувати крім запропонованих Вебером трьох типів легітимного панування ще якісь? Або достатньо виокремлення цих трьох?
5. Теоретичне обґрунтування поняття «насилля в політиці».
6. Дослідіть ненасильницькі дії як основний засіб для політики в правових державах.

МОДУЛЬ III. ЕТИКА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

3.1. Духовно-моральна культура соціальних працівників

Особистість соціального працівника: індивідуальні якості

У соціальній роботі поряд з професійними знаннями особливо велику роль відіграють особистісно-моральні якості фахівця, які є визначальним фактором успішності та ефективності їх діяльності.

Стиль поведінки соціального працівника, обумовлений сукупністю його особистісно-моральних якостей, його ціннісними орієнтаціями та інтересами, у вирішальній мірі впливає на систему міжособистісних відносин. Тому виховання духовно-моральної культури має займати важливе місце в процесі підготовки соціальних працівників. Тільки оптимальне поєднання професійних знань і навичок з високою духовно-моральною культурою фахівця є необхідною умовою його високої кваліфікації [134, с.78].

Моральність, як духовна якість людини, її потреба приносити людям благо, є ядром особистості соціального працівника. Саме моральні якості фахівця багато в чому визначають поведінку клієнта, його соціальне самопочуття та психологічний стан.

Розглянемо моральні й духовні якості, які характеризують духовно-моральне обличчя соціального працівника.

Совість соціального працівника проявляється як моральне почуття, що дозволяє визначати цінність власних вчинків у відповідності зі своїми особистими уявленнями про добро, благо і справедливість, і містить в собі як раціональні, так і емоційні компоненти. Совість як якість особистості являє собою індивідуалізовану форму відображення вимог до неї суспільства і професійної групи. Совість нагадує соціальному працівнику про його моральні обов'язки, про відповідальність, яку він несе перед іншими людьми і перед самим собою. Як моральний регулятор совість виражає відповідальність людини перед собою як суб'єктом вищих і загальнозначущих цінностей і вимог і спонукає до творчої діяльності, що виключає формальне виконання моральних і професійних норм.

Чесність є важливою якістю соціального працівника. Чесність як ділова, практичне якість виражається у відкритості думок, почуттів і намірів фахівця для інших людей. Чесність повинна виявлятися і у словах, і в практичних діях. Соціальний працівник зобов'язаний виконувати обіцянку, дану клієнту, правдиво інформувати клієнта про шляхи та можливості вирішення наявної проблеми, не приховуючи труднощів і зроблених помилок.

Уважність і спостережливість, безсумнівно, властиві хорошому фахівцю. Соціальний працівник повинен відчувати і розуміти всю гаму почуттів і переживань, які долають клієнти. Він зобов'язаний безпомилково оцінити внутрішній стан клієнта та організувати взаємодію з урахуванням його самопочуття, настрою та бажань. Уважність і спостережливість дозволяють соціальному працівнику своєчасно і правильно прийняти найбільш оптимальне рішення в тій чи іншій ситуації.

Терпимість є необхідною якістю особистості соціального працівника. Вона виражається у фахівців у свідомому придушенні почуття неприйняття всього іншого, наявного у клієнтів. Терпимість зумовлює шанобливе ставлення до чужого способу життя, поведінки, звичаїв, почуттів, інтересів, думок, ідей, звичок, вірувань інших людей. У той же час терпимість не означає примирення соціального працівника з негативними ідеями або діями клієнта, які здатні завдати шкоди самому клієнту, оточуючим його людям або суспільству [155, с.43].

Тактовність. В силу специфіки своєї діяльності соціальні працівники мають справу з людьми слабкими, хворими, соціально неадаптованими, самолюбство яких часто страждає від усвідомлення того, що вони, потрапивши у скрутне становище, самі не можуть вирішити свої проблеми і змушені отримувати соціальну допомогу. Тому тактовність як якість особистості соціального працівника життєво необхідна і обумовлена його діяльністю. Соціальний працівник зобов'язаний передбачити всі об'єктивні наслідки своїх вчинків або дій та їх суб'єктивне сприйняття клієнтом, колегами, іншими людьми.

Саме завдяки професійному такту, виробленому на основі тактовності як особистісної якості, соціальний працівник може прогнозувати всі можливі обставини, що ведуть до небажаного для клієнта розвитку подій, визначати міру корисності конкретних вчинків і дій. Спеціаліст повинен передбачати і виключати такі ситуації, в яких би був принижений або поставлений в незручне становище клієнт, зачепили його самолюбство.

Витримка і самовладання – ці якості особистості соціального працівника, які значною мірою визначають успішність його професійної діяльності. Спілкуючись з клієнтами, соціальний

працівник завжди має враховувати їхній емоційний стан. Він зобов'язаний зберігати спокій, вміти керувати своїми емоціями навіть у тому випадку, якщо по відношенню до нього з боку клієнта буде проявлятися грубість, агресія та інші негативні емоційні прояви. Якщо соціальний працівник не буде вміти регулювати свій емоційний стан, в цьому випадку він не зможе адекватно оцінити ситуацію і прийняти правильне рішення [169, с.78].

Доброта соціального працівника діяльна і реалізується в турботі про людину, створенні сприятливих умов для її життєдіяльності, позитивного емоційного настрою, в умінні надати своєчасну допомогу і створити необхідні умови, в яких клієнт сам зміг би впоратися зі своїми труднощами. Доброта не означає угодовства і покори всім примхам клієнта. Соціальний працівник в інтересах справи повинен вміти принципово ставитися до клієнта, говорити навіть неприємну інформацію.

Об'єктивність. Соціальний працівник повинен прагнути до ігнорування своїх симпатій і антипатій. Він зобов'язаний об'єктивно оцінювати ситуацію, потенційні можливості клієнта і відповідно до цього будувати свою подальшу роботу. Об'єктивність потрібна і при оцінці необхідності надання допомоги групі клієнтів. Соціальний працівник не повинен допускати помилки в оцінці сукупності обставин кожного з клієнтів і надавати одному клієнту більш значну допомогу на шкоду іншому. Кожен клієнт повинен отримувати допомогу, адекватну ситуації, що склалася.

Любов до людей допомагає соціальному працівнику долати нерозуміння, відчуженість, недовіру з боку клієнта, створювати в процесі спілкування дружню і довірчу морально-психологічну атмосферу. Зустрічаючись з людьми, які не завжди викликають симпатію, соціальний працівник, тим не менш, повинен акцентувати свою увагу на позитивних рисах і якостях клієнта, дивитися на людей через призму любові. Почуття любові дозволяє соціальному працівнику дієво впливати на внутрішній світ клієнта, стимулювати розвиток його особистості. Байдуже ставлення до людини різко знижує рівень взаємодії соціального працівника і клієнта.

Самокритичність сприяє вдосконаленню професійної майстерності соціального працівника. Спеціаліст повинен систематично аналізувати свої вчинки і дії, виявляти помилки і власні недоліки.

Критичне ставлення до себе і своєї поведінки дає можливість спеціалісту розвивати позитивні риси і якості. Разом з тим, соціальний працівник не повинен брати на себе всю провину за невдалий розвиток подій, закривати очі на негативний вплив в них інших людей. Надмірне самобичування може викликати у фахівця безвихідь, песимізм і невпевненість в собі і своїх силах [176, с. 91].

Терпіння є необхідною якістю соціального працівника. Йому доводиться спілкуватися з людьми, які в силу вікових (ослаблення пам'яті тощо) і емоційних (дратівливість, упертість тощо) особливостей важкі в спілкуванні. Соціальний працівник зобов'язаний з готовністю і розумінням вислухати клієнта навіть у тому випадку, якщо його висловлювання носять маячний, фантастичний характер, повторити, якщо необхідно, кілька разів, одне й те саме і т.д. Таким чином, фахівець повинен прагнути до досягнення взаєморозуміння, довіри клієнта. Тільки в цьому випадку діяльність соціального працівника може принести позитивні результати.

Комунікабельність – одна з головних якостей соціального працівника. Комунікабельність є запорукою успішної професійної діяльності, тому що саме в процесі спілкування відбувається знайомство з клієнтом і його проблемами, визначаються план спільних дій, шляхи і засоби його реалізації, обговорюється хід реалізації прийнятих рішень і кінцеві результати, здійснюється у разі потреби коригування в спільній діяльності. У процесі спілкування з колегами соціальний працівник знайомиться з кращим досвідом роботи, використовує його у своїй практиці і сприяє широкому поширенню, обговорює загальні проблеми і актуальні питання своєї роботи. Спілкування з представниками державних і комерційних установ дає можливість вирішити організаційні питання, необхідні для нормальної діяльності соціальної служби.

Оптимізм необхідний соціальному працівнику в силу специфіки роботи, яка відрізняється великою кількістю стресових ситуацій і вимагає особливого душевного настрою. Незважаючи на те, що фахівець часто стикається зі злом і несправедливістю, бачить нещасних, страждаючих людей він не повинен втрачати надію і впадати в зневіру, а зобов'язаний зберігати душевний спокій, віру у справедливість і торжество добра, нести людям радість, надію і віру в

краще. Відсутність оптимізму у соціального працівника деморалізує клієнта, створює атмосферу песимізму, недовіри в поліпшенні існуючого положення, що негативно впливає на результати роботи. Враховуючи важливу роль психологічного настрою клієнта в процесі вирішення існуючих проблем слід визнати оптимізм обов'язковою рисою особистості соціального працівника [82, с.35].

Сила волі в практичній діяльності соціального працівника відіграє надзвичайно важливу роль. Розвиток вольових якостей спеціаліста відбувається в процесі професійної діяльності, глибокого усвідомлення свого обов'язку. Воля соціального працівника проявляється в умінні доводити почату справу до кінця, не пасувати перед труднощами, мобілізуватися для вирішення поставлених завдань, долаючи себе і свої слабкості. Сила волі фахівця справляє позитивний вплив на клієнтів, долаючи їх невпевненість, нерішучість, розчарованість. Вольовий вплив соціального працівника допомагає клієнту повірити в свої сили, підвищити самооцінку, уникнути ставлення до себе, як до невдахи, не здатного змінити життя на краще, підвищити особистісний потенціал і соціальну активність.

Емпатія є необхідною рисою особистості соціального працівника. Здатність до співпереживання і співчуття розвивається в процесі накопичення фахівцем життєвого і професійного досвіду. Для людей, які звернулися по допомогу до соціальних служб, прояв співчуття, співпереживання до них з боку соціальних працівників відіграє першорядну роль. Навіть високопрофесійне виконання обов'язків без прояву співчуття викликає почуття незадоволення у клієнтів. Навпаки, соціальному працівнику, який небайдужий, щиро і глибоко проявляє участь у житті клієнта, прощаються вади в професіоналізмі. Такі фахівці викликають більш сприятливе враження і користуються довірою і любов'ю клієнтів.

Прагнення до самовдосконалення у соціального працівника в процесі професійної діяльності повинно виявлятися постійно. Ця якість необхідна кожній людині, але в діяльності соціального працівника відіграє особливо важливу роль. Постійний самоаналіз своєї діяльності та поведінки, моральний пошук сенсу життя і свого місця в ньому, прагнення до вищих цінностей сприяє зростанню професіоналізму, духовності та моральності соціальних працівників. Прагнення фахівця до професійного та духовно-морального

вдосконалення є наочним прикладом для клієнта і сприяє розвитку його моральних якостей, соціальної активності. Якщо ж соціальний працівник не приділяє належної уваги до самовдосконалення, в такому випадку він не може розраховувати на шанобливе ставлення клієнта. Його особистісний потенціал буде не розкритий, що негативно позначиться на якості його роботи [62, с.69].

Творче мислення необхідно соціальному працівнику для оптимальної взаємодії з клієнтом, тому що в соціальній практиці зустрічаються найрізноманітніші клієнти і ситуації. Кожен конкретний випадок вимагає від фахівця гнучкого, неординарного ставлення, що враховує всі особливості розв'язуваної проблеми. Нестандартне і сумлінне ставлення до виконання своїх обов'язків дозволяє соціальному працівнику досягати найвищих результатів у своїй роботі. Відсутність творчого мислення знижує ефективність діяльності фахівця. У цьому випадку, діючи шаблонно й одноманітно, не враховуючи своєрідності клієнта і ситуації, соціальний працівник може викликати образу і розчарування людей.

Як видно, роль особистісних якостей соціального працівника надзвичайно велика в його професійній діяльності. Духовні цінності суспільства та професії мають вплив на формування і розвиток духовно-моральних якостей фахівця. У той же час, практичний прояв високої духовно-моральної культури соціальних працівників благотворно впливає на моральний клімат соціуму, сприяє підвищенню рівня суспільної моралі.

Кодекс - етичний стандарт соціального працівника.

Професійно-етичні якості, принципи та норми діяльності соціальних працівників

Специфіка функцій соціального працівника вимагає органічного поєднання особистісних та професійних якостей, широкої освіченості, а тому підготовка такого фахівця має ґрунтуватися на основі практичного людинознавства. Професійні стандарти, вимоги до таких фахівців базуються на кодексі етики та професійних умінь, які слугують своєрідною "клятвою Гіппократа", ґрунтуються на фундаментальних загальнолюдських цінностях, враховують гідність

та унікальність кожної особистості, її права та можливості [178, с. 96].

Прикладами можуть слугувати кодекси етики соціального працівника США та Канади, в яких наголос робиться на клінічній соціальній роботі чи на соціальному розвитку. Створений і кодекс етики соціального працівника та соціального педагога Росії та України, офіційно схвалений Асоціацією соціальних працівників та соціальних педагогів, усіма регіональними підрозділами.

Навіть порівняно невеликий досвід розвитку соціальної роботи в Україні свідчить, що праця соціальних працівників спрямована на об'єднання людей безпосередньо там, де вони живуть. Вона відкриває великі перспективи та має конкретний результат: перемагають загальнолюдські цінності, милосердя, послаблюється соціальне напруження.

Соціальні працівники створюють реально діючий механізм соціального захисту, підтримки, що допомагає державним та суспільним структурам наблизитися до кожної конкретної сім'ї, до кожної людини, яка є найбільшою цінністю оновленого суспільства.

Результат діяльності соціальних працівників – підвищення життєвого рівня усіх людей незалежно від національності та віросповідання. Кожна людина право на належне повноцінне існування. Важливо зазначити, що такі професії, як соціальний працівник, є необхідними для нашого суспільства у сучасний складний період розбудови української держави, коли виникає багато проблем і люди потребують підтримки та допомоги, іноді навіть і захисту. Задоволення саме і потреб і забезпечується роботою соціального працівника у співдружності іншими професіоналами: психологами, педагогами, юристами, лікарями. Саме така співдружність може бути найбільш ефективною та корисною та забезпечить психологічне та фізичне здоров'я нації [164, с.72].

Зважаючи на той факт, що Україна ратифікувала Європейську Конвенцію про права людини, в якій утверджується віра в основні права людини на гідність і цінність людської особистості, соціальні працівники дотримуються вимог **Міжнародних етичних стандартів соціальних працівників (1994 р.)**.

Професійно-етичний кодекс соціальних працівників України дозволяє здійснювати соціальну і соціально-педагогічну роботу з різними особами, групами і спільнотами на їхнє благо.

Кодекс базується на міжнародних етичних принципах соціальної роботи і пропонує моральні норми і моральні правила поведінки соціального працівника, який при цьому має відповідні професійно-особистісні якості, що у своїй сукупності представляють етичний стандарт соціального працівника.

Моральна норма – усталена вимога до поведінки й діяльності соціальних працівників стосовно суб'єктів та об'єктів соціальної роботи. Моральні норми є основою етичного кодексу соціального працівника. Морально-етичні норми і правила соціальної роботи повинні:

- регламентувати професійну діяльність кожного конкретного соціального працівника;
- регламентувати діяльність і взаємодію різних соціальних служб і органів соціального захисту населення;
- регламентувати взаємовідносини з іншими інститутами.

Тому в етичних нормах соціальної роботи відображаються основні вимоги та критерії поведінки і дій соціального працівника, які диктуються специфічними умовами і змістом його діяльності.

Основою етичної свідомості та особистості соціального працівника виступає **моральність**, яка розглядає поведінку та діяльність з точки зору їх моральної цінності. У формуванні етичної свідомості соціального працівника значну роль відіграє професійна моральна свідомість.

Моральна свідомість соціального працівника включає три компоненти: моральні знання, моральні переконання, моральна потреба [81, с.64].

Моральні знання існують у формі відображення об'єктивного світу в свідомості людини через поняття, судження, теорії тощо. Знання виступають керівництвом до дії за умови перетворення їх на переконання, що передбачає поєднання інформативної сторони із спрямованістю, стимулом до дії. Моральні знання отримуються у

процесі навчання через ознайомлення із суттю моральності, її змістом, функціонуванням у суспільстві, системою її вимог та санкцій за відхилення від встановлених норм. Моральні знання дозволяють соціальному працівнику порівнювати власні моральні нормативи з професійними, соціально значущими та відповідно коректувати свою моральну позицію.

Моральні переконання – основна моральна настанова, яка визначає мету і напрям вчинків людини, тверда впевненість у чомусь, заснована на певній ідеї та світогляді. Є вищим ступенем розвитку особистості спеціаліста, його свідомості, оскільки в їх основі лежить глибока і багатостороння оцінка особистістю відомих їй моральних норм, перевірка їх соціальною практикою, життєвим і професійним досвідом.

Моральні переконання:

- вимагають від спеціаліста вміння подивитися на свою працю з точки зору інтересів справи, з'ясувати співвідношення між корисним, що він робить для суспільства і клієнтів, та тим, що зобов'язаний зробити;
- визначають теоретичну і практичну підготовленість спеціаліста до професійної діяльності;
- виступають основою для його свідомого ставлення до своєї поведінки та дій у практиці соціальної роботи;
- беруть участь у формуванні вольових якостей особистості та стійких форм морального реагування на навколишню дійсність.

Моральні знання, які стали уже моральними переконаннями соціального працівника, формують моральну потребу.

Потреба – стан людської особистості, соціальної групи чи суспільства в цілому, що виражає необхідність у чомусь і є рушійною силою їхньої активності.

Моральна потреба – найвища ступінь моральної свідомості соціального працівника, яка характеризується наявністю моральної потреби у дотриманні вимог професійної етики. Коли дотримання вимог професійної етики стає внутрішньою потребою людини, вона відповідно до етичних принципів організує всі свої вольові та

емоційні якості, спрямовує зусилля на вирішення етично складних проблем саме з точки зору моральності. У цьому випадку дотримання вимог професійної етики стає стійкою якістю особистості, значним фактором, що мобілізує її для організації своєї поведінки і діяльності, справою обов'язку та совісті, честі й гідності [154. с. 62].

Моральна норма соціального працівника характеризується сукупністю наступних компонентів.

Гуманізм – сукупність поглядів, які визнають людину вищою цінністю, та соціальні механізми, що захищають гідність і права людини, свободу і всебічний розвиток особистості.

Справедливість – неупереджена оцінка та дія спеціаліста, що відповідають істині й моральним та правовим нормам людських стосунків.

Толерантність – ставлення до інших людей, яке характеризується коректністю і терпимістю щодо їхньої поведінки, ціннісних орієнтацій та особливостей особистості.

Конфіденційність – нерозголошення спеціалістом інформації, довіреної йому клієнтом про себе особисто чи про іншу людину.

Об'єктивність – усунення від суб'єктивізму і власних емоцій у процесі оцінювання особистості клієнта та його проблем, визначення доцільності надання йому допомоги і прийняття рішення, що не суперечить інтересам інших людей.

Альтруїзм – система ціннісних орієнтацій особистості, в якій домінуючим мотивом і критерієм моральної оцінки є інтереси іншої людини чи соціальної спільноти.

Моральні правила – конкретні вимоги до поведінки і діяльності соціального працівника у процесі виконання його професійних обов'язків.

До моральних правил соціального працівника належать наступні.

1. Соціальний працівник має здійснювати свій внесок у розробку соціальної політики, технології методики і практики надання соціальних послуг з метою досягнення найвищих результатів у діяльності різних соціальних інститутів державного, регіонального і місцевого рівнів.

2. Соціальний працівник повинен підтримувати участь громадськості у формуванні соціальної політики та сприяти розвитку активної діяльності всіх соціальних інститутів.
3. Соціальний працівник повинен створювати умови для підтримки поваги до різних культур.
4. Соціальний працівник повинен сприяти створенню відповідних соціальних інститутів в міру їхньої необхідності для суспільства.
5. Соціальний працівник не повинен використовувати стосунки з клієнтами у власних інтересах.
6. Соціальний працівник повинен уникати зв'язків і стосунків, які ганьблять чи обмежують громадянські або юридичні права клієнта.
7. Соціальний працівник повинен забезпечити активну суб'єктивну позицію самого клієнта у ході вирішення його власних проблем, спонукаючи при цьому індивіда, групу, спільноту до відповідальності за особисті дії.
8. Соціальний працівник може поділитися конфіденційною інформацією, отриманою від клієнта, без його на те дозволу, лише за особливих обставин.
9. Діючи в інтересах клієнта, соціальний працівник встановлює професійні стосунки з третіми особами лише у випадку згоди клієнта, інформуючи його про можливі межі конфіденційності в даній ситуації.
10. Соціальний працівник повинен отримати згоду клієнта, перш ніж друкувати, робити аудіо- і відеозаписи у ході вирішення його проблем.
11. Соціальний працівник може виконувати свої посадові обов'язки разом з іншими спеціалістами. При цьому він визнає професіоналізм, цінність участі таких спеціалістів у соціальному обслуговуванні клієнта.
12. Соціальний працівник у випадку тимчасової відсутності колег чи непередбачених обставин, обслуговує їхніх клієнтів з такою ж увагою і відповідальністю, як і своїх "власних".

13. Соціальний працівник повинен протистояти проявам неетичної поведінки своїх колег, запобігати некваліфікованій і невиправданій практиці надання населенню соціальних послуг, які не відповідають ustalеним нормам.

14. У випадку порушення спеціалістом моральних норм "Професійно-етичного кодексу соціального працівника України" Асоціація соціальних працівників України має право використати вплив громадськості чи поставити перед адміністрацією відповідних соціальних інститутів питання про дисциплінарні покарання такого працівника згідно з чинним трудовим законодавством України.

Якщо говорити про принципи діяльності соціального працівника, то з філософської точки зору поняття "принцип" (з лат. – начало, основа) має два значення: 1) основне, вихідне положення будь-якої теорії, вчення, концепції та ін.; провідна ідея, основне правило діяльності; 2) внутрішнє переконання, погляд на явища, що визначають норму поведінки [151, с. 179].

Принципи соціальної роботи тісно взаємопов'язані з етичними аспектами даної професії й передбачають наявність відповідних особистісно-моральних рис (милосердя до людей, любов до людей, народів, культур, доброзичливість, безкорисливість, чесність і відвертість, раціональність організації допомоги; розуміння, а не засуджування клієнта, залучення його до співпраці на основі добровільності та свободи вибору, оберігання його особистої гідності та честі, прийняття його таким, яким він є; дотримання конфіденційності, відсутність будь-якої упередженості щодо клієнта тощо).

Основні принципи, якими повинен керуватися соціальний працівник у своїй щоденній діяльності, викладені у Міжнародній Декларації про етичні принципи соціальної роботи та професійно-етичних кодексах асоціацій соціальних працівників окремих країн.

У своїй роботі соціальний працівник повинен керуватися принципами *професійної етики – найбільш загальними вимогами, які виражають основні напрями поведінки спеціаліста стосовно того чи іншого суб'єкта відношень, що виникають у процесі соціальної роботи.*

Принципи професійної етики соціального працівника:

1. Дотримання розумних інтересів клієнта – соціальний працівник повинен дбати про принесення блага для свого клієнта і суспільства.
2. Особиста відповідальність соціального працівника за небажані для клієнта і суспільства результати його діяльності. Представник соціальних служб повинен виступати з позицій можливого, цілеспрямованого, необхідного і бажаного результату. Не можна вимагати відповідальності соціального працівника за віддалені результати спільних дій з клієнтом та їх наслідки: зв'язок може бути перерваний, клієнт може використати результати спільної діяльності у вирішенні своїх актуальних проблем.
3. Повага права клієнта на прийняття самостійного рішення на будь-якому етапі спільних дій є проявом поваги прав людини. Виходячи з цього, необхідно з'ясовувати не тільки проблеми клієнта але й його потреби, бачення проблеми, кінцевого результату; усі дії треба добре обґрунтувати і аргументувати. Клієнт має право відмовитися від них у будь-який момент, якщо його погляди змінились.
4. Прийняття клієнта таким, яким він є, передбачає особистісний підхід, врахування індивідуальних психологічних особливостей, можливостей. Іноді тактику взаємодії можна будувати таким чином, що крім вирішення соціальної проблеми паралельно здійснюватиметься корекційний вплив на особистість.
5. Конфіденційність – основний принцип соціальної роботи та професійної етики соціального працівника. За умови необхідності співпраці з метою вирішення проблеми повідомлення будь-яких відомостей можливе тільки за згодою клієнта. Всі учасники повинні бути попереджені про необхідність дотримання конфіденційності.
6. Принцип доброзичливості є основою моральної культури соціального працівника, відображенням і проявом любові до людей. Дотримання цього принципу дозволяє здійснювати керівництво діями клієнта, тактовно і коректно вказувати на помилки і недоліки.
7. Принцип безкорисності передбачає не тільки виконання соціальним працівником посадових інструкцій, а й докладання усіх зусиль та використання всіх ресурсів для вирішення конкретної проблеми. Безкорисність проявляється щодо клієнта, оскільки він не оплачує послуг спеціаліста. Відносини соціального працівника та

клієнта не можуть будуватися на основі будь-якої матеріальної зацікавленості.

8. Чесність та відкритість у взаємовідносинах соціального працівника та клієнта є основою для довіри та поваги у стосунках. Передбачає повну поінформованість клієнта щодо результатів спільних дій, пояснення причин невдач та планів щодо виправлення помилок і досягнення поставленої мети.

9. Повнота поінформованості клієнта про застосовувані дії сприяє активізації його особистісного потенціалу. Дотримання даного принципу передбачає повагу прав клієнта та його гідності; зменшує можливість бездіяльності або здійснення помилкових дій з боку клієнта.

10. Відсутність будь-яких забобонів та упередженості щодо клієнта є обов'язковою умовою налагодження взаємовідносин співробітництва між соціальним працівником та клієнтом. Погляди, світогляд соціального працівника і клієнта можуть не співпадати, але не можуть бути причиною для того, щоб соціальний працівник вважав свого клієнта неповноцінним, принижував у правах, ображав тощо. Соціальний працівник може тактовно викласти свою точку зору, якщо цього вимагає справа, але повинен поважати точку зору свого опонента.

Принципи соціальної роботи та професійної етики соціального працівника передбачають повагу до особистості та прав клієнта, прийняття його таким, яким він є, гнучкість у підходах тощо. Все це тісно пов'язане із розумінням толерантності у соціальній роботі.

Толерантність (від лат. *tolerans (tolerantis)* – терплячий) – терпимість до чужих думок і вірувань. Генеральною конференцією ЮНЕСКО 16 листопада 1995 року було прийнято і проголошено Декларацію принципів толерантності.

Толерантність у соціальній роботі є надзвичайно важливою і спрямована на уникнення будь-якої упередженості. Соціальний працівник зобов'язаний підтримувати та сприяти ствердженню прав людини, демократії, отже, відмовитися від догматизму, абсолютизації певних переконань. Це означає визнання відмінностей людей, але неможливість нав'язування окремих поглядів, переконань. Важливим є виховання на принципах толерантності, що сприяє зміцненню

терпимості, розвитку навиків критичного мислення та спрямоване на протидію негативних впливів [152, с. 138].

Принципи діяльності соціального працівника реалізуються комплексі в різних сферах соціально-педагогічної роботи:

Сфера освіти: загальноосвітні і спеціалізовані школи різного типу, школи-інтернати, дитячі будинки, будинки і центри дитячої освіти та виховання, центри технічної та екологічної освіти, школи санаторного типу, культурологічні центри.

Сфера охорони здоров'я: будинки дитини, дитячі лікувальні санаторії, соціально-реабілітаційні центри для неповнолітніх, інтернати для дітей-інвалідів, дитячі лікарні, дружні клініки для молоді.

Сфера соціального захисту населення: центри соціального обслуговування населення, притулки, кризові центри для жінок.

Сфера охорони правопорядку: приймальники-розподільники, спеціалізовані інтернати, міліція у справах неповнолітніх, колонії для неповнолітніх.

Сфера соціального становлення і розвитку молоді: центри соціальних служб для молоді, громадські дитячі та молодіжні об'єднання, клуби за місцем проживання, молодіжні служби працевлаштування, центри молоді сім'ї.

З метою реалізації соціальної політики в Україні соціальний працівник повинен володіти такими групами **професійно-особистісних якостей**:

Психологічні якості є складовими здатності спеціаліста досоціальної педагогічної діяльності. В першу чергу це емоційна врівноваженість, опір стресам, низька тривожність, творче мислення, добра увага та пам'ять, наполегливість, спостережливість, витримка.

Морально-етичні якості є сукупністю уявлень стосовно моральних вимог до особистості спеціаліста, його професійної поведінки і вчинків. Такими якостями для соціального працівника, перш за все, мають бути: чесність, доброта, альтруїзм, терплячість, справедливість, тактовність, емпатійність, скромність, відповідальність, відвертість, гідність, уважність, віра в людину.

Психоаналітичні якості орієнтовані на вдосконалення соціального працівника як особистості і професіонала. Це адекватна самооцінка, самоконтроль, самокритичність, самоаналіз, самодисципліна, самонавіювання.

Педагогічні якості спрямовані на створення соціальним працівником образу особистої привабливості: він досягається за рахунок оптимізму, комунікабельності, зовнішності, красномовства, перцептивності, ґрунтовності.

Професійні протипоказання:

- наявність шкідливих звичок, соціально небезпечних для суспільства (алкоголізм, наркоманія тощо);
- моральна неохайність;
- рукоприкладство;
- грубість;
- некомпетентність у питаннях викладання і виховання;
- обмеженість світогляду;
- безпринципність;
- безвідповідальність.

Проект Професійно-етичного кодексу соціальних працівників України є на сьогодні першим документом, який регламентує норми професійної етики соціального працівника. Водночас він є інтегруючим документом, оскільки має сприяти формуванню спеціалістів соціально-педагогічної сфери, які спроможні стати повноцінними членами Міжнародної федерації соціальних працівників, вирішуючи професійні завдання, які залежать саме від обставин, регіональних умов, соціально-економічних і моральних відносин у країні.

Тема 5. Деонтологічна громадянська свідомість та обов'язки соціального працівника

План лекції:

5. Громадянська свідомість – сутність, класифікація та функції.

6. Генезис поняття «громадянська свідомість» в деонтологічному вимірі від античності до сьогодення.

7. Поняття «політичні обов'язки», «громадянська відповідальність», «політичний етикет» - дефініції, протиріччя та практичний аспект застосування.

8. Етизація та моральність професії «соціальний працівник».

Короткий зміст лекції:

Громадянська свідомість - це усвідомлення сфери політики соціальними суб'єктами (індивідами, групами, спільнотами та ін.). У структуру громадянської свідомості включаються політичні норми і цінності, політичні переконання і уявлення, теоретичні і емпіричні знання. Громадянська свідомість формується в процесі громадянської соціалізації. Громадянська свідомість взаємозв'язана і взаємодіє з іншою форою суспільної свідомості: економічними переконаннями, правовими теоріями і нормами, філософськими навчаннями, етичними концепціями, естетичними цінностями, художніми поглядами.

Функції громадянської свідомості: пізнавально-інформаційна, оцінна, регулятивна, мобілізуюча.

Громадянська свідомість - системна освіта, що має різні рівні: теоретичний, емпіричний, буденний.

Історія етичних поглядів бере свій початок в античності. Розвиток античної етики визначається переходом від проголошення влади загального над людиною до ідеї єдності індивіда і держави. Видатними античними мислителями, котрі зробили величезний внесок у розробку проблеми моралі й моральної свідомості, були Сократ, Платон, Аристотель, Епікур.

В епоху середньовіччя основою інтерпретації моральності виступала релігійна віра. На перший план вийшла ідея Бога як морального абсолюту. Етична концепція ґрунтувалася на любові до Бога і любові до ближнього (Блаженний Августин, Абеляр П., Аквінський Фома). Етична думка Нового часу являла собою пошук гармонії між об'єктивними і суб'єктивними основами моралі. Розум виступав як універсальний засіб утвердження суверенності морального суб'єкта. Для етичних шукань Р. Декарта, Т. Гоббса, Б. Спінози було характерно прагнення додати етики статус суворої наукової теорії на засадах фізики та математичних методів. Мислителі Нового часу виводили мораль із природи, що частково оберталось зведенням її до природничо-знання.

Моральна філософія І. Канта знаменувала собою перехід від спроб опису, пояснення моралі, здійснюваних переважно на емпіричному фундаменті, до теоретичного аналізу моральності як особливого специфічного явища. Г. Гегель вводить в етику принцип історизму. Він обґрунтовує розрізнення понять моралі і моральності. Мораль корпоративна - це принципи поведінки тієї чи іншої спільності.

Психологічні теорії моральної свідомості. У своїх роботах проблемам моралі приділяли увагу зарубіжні та вітчизняні дослідники, представники психодинамічного напрямку, біхевіоризму, когнітивного підходу та діяльнісного підходу.

У рамках психодинамічного напрямку відомі ідеї таких мислителів, як З. Фрейд, А. Адлер, К. Хорні, К. Юнг, А. Фрейд та ін. Основне обмеження психодинамічного підходу ми бачимо в тому, що він зводить моральний розвиток до процесу адаптації вроджених потягів до вимог суспільства, до подолання біологічно обумовлених інстинктів і залишає мало можливостей для морального вдосконалення особистості, припускаючи, що основні риси людини, що склалися в дитинстві, залишаються незмінними в зрілості. Проте безперечною гідністю психодинамічного підходу є аналіз мотиваційних процесів морального розвитку, позначення внутрішніх факторів, що впливають на моральне становлення особистості. Широке дослідження структури, генезису і детермінант моральної свідомості особистості було зроблено А. Хвостовим. Він емпірично вивчив різні елементи, складові моральної свідомості: моральні цінності і принципи, моральні дилеми, категорії аретології (чесноти і пороки), сенсу життя, норми тактовності та ін.

Обов'язок — парна категорія з правом, тому що обов'язок служить засобом забезпечення прав. Права людини і соціального працівника, якими б великими вони не були, усе ж не є безмежними, абсолютними, оскільки їхнє використання не повинно завдавати шкоди іншим людям, суспільству в цілому.

Політичні обов'язки — додержуватися конституції і законів, захищати батьківщину та ін. В умовах демократично організованого суспільства визначальну роль у системі відповідальності за здійснення державної влади посідає громадянська відповідальність.

У спеціальній літературі немає однозначного розуміння сутності, особливостей і забезпечення громадянської відповідальності як форми соціальної відповідальності. Наприклад, є визначення громадянської відповідальності як відносин «між суспільством в цілому чи його політичним утворенням та членом цього суспільства, які тягнуть несприятливі наслідки для особи, щодо якої вони застосовуються». Окрім того, громадянська відповідальність у нашому розумінні є не стільки індивідуальною, скільки колективною; не стільки ретроспективною (такою, що передбачає настання негативних наслідків у разі вчинення певних дій, прийняття рішень або бездіяльності), скільки позитивною, спрямованою на формування свідомого ставлення до використання влади як вияв публічної довіри.

Політичний етикет належить до найбільш регламентованим елементам міжособистісної комунікації в громадсько-політичному житті. У етикеті можна виділити різні компоненти: соціальний, ідеологічний, культурно-національний.

Національний компонент етикету одна із аспектів вивчення сучасної лінгвокультурології. Поняття такту, ввічливості нерідко стають важливими характеристиками тієї чи іншої нації, дипломатичного представництва.

Професійна етика соціального працівника. Фундаментальні відмінності між відповідальністю бюрократа і політичного лідера. Проблема прийняття рішень в громадсько-політичній діяльності. Привабливість моралі в громадсько-політичному маркетингу. Етичні уявлення про ідеального лідера в масовій свідомості. Методики конструювання етично привабливого іміджу.

Пострадянська модель українського суспільства. Етика стабільності, етика оновлення, етика виживання. Політико-етичні погляди сучасної української молоді. Особливості соціокультурного підходу до вивчення суспільства. Етичний вимір громадсько-політичного життя і соціального працівника. Етичний кодекс соціального працівника.

Семінарське заняття

План:

5. Моральні аспекти громадянської свідомості.
6. Деонтологія поведінки та обов'язків соціального працівника.
7. Онтологія та деонтологія громадянської відповідальності.
8. Службовий етикет соціального працівника в різних ситуаціях.

Методичні рекомендації для підготовки до семінарського заняття:

Вчення З. Фрейда про свідомість. Самосвідомість, психоаналіз. Зміст громадянської свідомості. Обґрунтування деонтологічної громадянської свідомості як результату загальної свідомості. Принципи та функції деонтологічної громадянської свідомості.

Поняття громадянської поведінки – морально-етичний аспект. Види обов'язків у громадсько-політичній діяльності. Основні групи обов'язків: соціально-державного, професійно-політичного, духовно-морального характеру. Проблема службового обов'язку соціального працівника.

Поняття громадянської відповідальності. Типологія та складові. Юридичний та правовий аспект відповідальності. Морально-етичний та деонтологічний аспекти відповідальності політики перед суспільством та собою.

Професійний етикет соціального працівника. Характеристики морального та аморального змісту життя соціального працівника. Зв'язок соціального працівника з населенням. Громадянська соціалізація.

Рекомендована література:

6. Вебер М. Политика как призвание и профессия [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nir.ru/socio/articles/weber_politika.htm
7. Етика: Навч. посіб. / За ред. В.О. Лозового. — К., 2002.
8. Йодль Ф. Історія етики в Новій філософії: У 2 т. М., 1896.

9. Рудакевич М.І. Ідейні основи та нормативні стандарти етики державних службовців країн Європейського Союзу // <http://www.academy.gov.ua/ej3/txts/DERJAVNA%20SLUJBA/01-RUDAKEVICH.pdf>.

10. Теми творчих робіт:

4. Деонтологія громадянської поведінки: Платон та Арістотель.
5. Аморальність політика як необхідність (за роботами Н. Макіавеллі).
6. Моральне спрямування як людиновимірний зміст громадсько-політичної діяльності.

Тема 6. Аспекти духовно-національної культури соціального працівника

План лекції:

1. Роль духовної культури в діяльності соціального працівника.
2. Роль соціального працівника в становленні та розвитку національної ідеї України.
3. Професійна відповідальність соціального працівника перед суспільством та державою.
4. Філософські позиції та науковість професійної діяльності соціального працівника.

Короткий зміст лекції:

У даній темі пропонується розглянути питання про роль духовного та морального виховання соціального працівника з урахуванням особливості національної культури.

Розгляд філософської концепції про триєдину антропологічну природу людини. Співвідношення духовності та релігійності та їх роль в громадсько-політичному житті суспільства. Духовне право та його норми в світській державі: роль, значення та тенденції в сучасному світі (на прикладі країн СНД та Європейського союзу).

Роль духовної культури в діяльності громадського діяча. Зміст і структурні елементи духовності, їх вплив на оцінки та судження. Вплив духовності на професійну діяльність.

Поняття етносу, нації, ментальності. Національна ідея як вектор розвитку України. Роль політичного аналізу та прогнозування в становленні та розвитку національної ідеї українського суспільства.

Національні аспекти роботи менеджерів та консультантів в Україні та на пострадянському просторі, порівняльний аналіз з досвідом США, Канади, країн ЄС, Японії тощо.

Національний обов'язок соціального працівника у контексті взаємодії з політичною елітою та громадянським суспільством. Роль соціального працівника в забезпеченні прозорості та справедливості професійної діяльності політиків.

Позапартійність соціального працівника як питання до широкого обговорення. Громадсько-політичні цінності та їх пріоритетність.

Філософські позиції та науковість професійної діяльності соціального працівника, їх компоненти, принципи та функції. Використання філософії та наукових методів у практичній громадсько-політичній діяльності.

Семінарське заняття

План:

1. Зміст та структура духовної культури. Її роль в діяльності соціального працівника.
2. Розмежування понять «громадянин», «громадський діяч» та «громадський консультант». Національні особливості їх діяльності в порівнянні з досвідом країн СНД та ЄС, США, Канади, Японії.
3. Громадський діяч і його зв'язок з політичною елітою та громадянським суспільством: пріоритети та обов'язки.

Методичні рекомендації для підготовки до семінарського заняття:

Духовна культура соціального працівника – це сукупність засвоєння тих норм духовного права, оволодіння сукупністю духовних надбань людства у галузі науки, освіти, мистецтва та реалізацію цих цінностей у правових нормах на практиці.

Принципи: державність, моральність, догматичність, інтелектуальність, людяність, глибинність тощо.

Функції: збагачення гуманістичним світоглядом; формування духовних резервів нації; здійснення духовного відродження; розвиток власних духовних вартостей; наповнення законів духовним змістом; сприйняття духовного змісту; виконання громадянами духовної місії; поширення і розширення духовного простору громадянської діяльності до громадсько-політичної діяльності; запобігання духовним потрясінням.

Довідка:

Дух — це потенціал творчої активності, того переходу від стану речей до стану ідей (і навпаки), що постійно здійснюється в середині діяльності. Дух характеризує самоздійснення суб'єкта, його здатність відтворювати себе у предметному світі (зокрема культури) та розпредмечувати цей світ через творчу особистість. До атрибутів духу належать: активність як самотворча діяльність на перетині буттєвості та свідомості; безпечність, тобто здатність до трансценденції, виходу з себе у все вищі ціннісні сфери, до перетину усіх

кордонів; здатність, що репрезентується невичерпними можливостями та розуму суб'єкта; свобода як самодіяльність, як необмеженість самовідтворення, проєктивних сфер свого здійснення, шляхів затвердження своєї буттєвості; абсолютність як самоцінність та властивість самовизначення своїх предикатів, як неодмінного джерела усіх форм перетворення існуючого; самосвідомість у вигляді саморефлексивного мислення та самопокладання смислу.

Національна культура — це уміння використовувати і впроваджувати культурно-етнічні здобутки та загальнолюдські цінності; усвідомлювати політичну мету нації, її ідеї в процесі сучасного державотворення.

Компоненти: мова — показник культури, історичних факт; мовлення (слово) — незавершеність, ділове професійне мовлення; мовленнєвий й режим та мовленнєвий етикет — орфографічні, стилістичні, фонетичні норми; національне мислення; національна безпека — ідеологічна боротьба; національний обов'язок — утвердження української мови.

Принципи: підкорення законам Всесвіту; утвердження й забезпечення вільного розвитку нації; охорона духовності людини — тонкі духовні структури; вірність своєму народові — але не прилипання до своєї нації, це абсолютизм.

Функції: політичний захист інтересів своєї нації; подолання антинаціональної психології у громадян; якісне регулювання суспільних відносин; формування засобів державного управління; запобігання державному скептицизму.

Довідка:

Національна культура — це сукупність притаманних представникам даної нації ціннісно насичених форм і виявів життя. Вона формується на основі культури одного або декількох етносів і передує етнічній культурі. Кожна нація має свою внутрішню філософію і свій світогляд, які й зумовлюють духовну програму народу. Тому у діяльності соціального працівника соціального працівника мають поєднуватися цінності загальнолюдського й національного розвитку

Національна культура більшою мірою виявляє себе у формах духовного життя, оскільки цивілізаційні вияви існування соціуму, пов'язанні із діяльністю, спрямованою на програмування матеріальних благ, з техніко-технологічними процесами, набувають уніфікованого вигляду.

Філософська культура соціального працівника — це ступінь осмислення законів буття і власної професійної діяльності, формування любові до істини, аналізу причинно-наслідкових зв'язків у громадсько-політичних та геополітичних явищах та вироблення почуття природно-правової справедливості.

Компоненти: доцільність та потреба в громадсько-політичній діяльності, професійний інтерес, усвідомлення цінностей соціологічного дослідження, соціальної експертизи, соціального діагностування, соціального програмування, соціального прогнозування, вироблення психологічної установки, любові, істини і справедливості, правовий світогляд.

Принципи: онтологічність, гармонійність, метафізичність, віра вторгнення у закони природи, екзистенційність, частковість пізнання, єдність об'єктивного і суб'єктивного, відсутність стабільної думки, герменевтичність, сходження від абстрактного до конкретного, стратегічність, відповідальність перед Природою, дистанційність.

Функції: виявлення істинних цінностей і світоглядних орієнтирів, пізнання природно-правових принципів світостворення, уникнення у сутність та закономірність природно-політичних явищ та процесів, накопичення знань про людину і світ, осмислення фундаментальних проблем громадянської діяльності людини та здобутків природних наук, захист ірраціоналізму, усвідомлення процесу культурної діяльності людини та сутності права в ньому, формування нових принципів і методологій професійної громадської діяльності.

Наукова культура соціального працівника— це ступінь творчого пізнавального процесу професійної громадської діяльності як духовного явища, накопичення знань та ефективної наукової абстракції для постановки, вибору й розв'язання проблеми громадянської діяльності людини, тобто, громадянської компетентності.

Компоненти: формування громадсько-політологічних моделей за допомогою практичного досвіду, емпіричного рівня дослідження та ролі відчуттів, розчленування цілого на частини, виведення наукової гіпотези як початкового стану створення конкретної громадянської теорії; вибір наукових принципів дослідження за допомогою власного теоретичного рівня підготовки, здатності до наукового пошуку, використання природних законів та визнання (в окремих місцях) надприродної сили; формування логічних висновків за допомогою творчого виконання повсякденного мислення, сприймання критики, невпинного пошуку істини як гармонійного цілого; використання експериментальної перевірки висновків за допомогою юридичного експерименту, опори на факти та їх перевірка.

Принципи: дослідницька активність і наполегливість, нестандартність пізнання, інтелектуальна власність, простота у вирішенні завдань, природна закономірність дій, синергетичність, езотеричність, випереджувальність.

Функції: розкриття власних здібностей і пізнавальних можливостей, вироблення цілісного відношення досвіду, пошук нових світоглядних орієнтацій, здійснення пошуку проблем і складних завдань, безкорисливе служіння ідеалам наукової істини, академічна доброчесність, запобігання фальсифікації і практичного плагіату, уміння відстоювати свої наукові

принципи і протистояння науковій моді, сприяння розширення наукових норм людини, приведення власних знань у користь для людства.

Рекомендована література:

1. Бакштановский В. “Болевая точка” политической этики [Електронний ресурс] / В.И. Бакштановский, Ю.В. Согомонов // Газета протестант. – Режим доступу:
<http://www.gazetaprotestant.ru/2011/10/%E2%80%9Cbolevaya-tochka%E2%80%9D-politicheskoy-etiki/>
2. Гаджиєв С. Етика і політика //Мировая экономика и международные отношения. - 2005. - № 3. – С. 28-32.
3. Етика ділового спілкування. — К., 1999.
4. Мак’явеллі Н. Державець [Електронний ресурс] / Флорентійські хроніки // Пер. з італ. А. Перепадя. – К.: Основи, 1998. – 492 с. – Режим доступу:
http://fondknig.com/main/210844-florentijsk_khronki._derzhavec.html

Теми рефератів:

1. Безпартійність соціального працівника: обов’язок ефективної роботи чи стереотип?
2. Роль філософських принципів сучасного українського політичного технолога в його діяльності.
3. Наукові методи в практиці соціальної експертизи дослідження та прогнозування.

Тема 7. Аспекти морально-правового почуття соціального працівника
План лекції:

1. Поняття моралі та моральних норм. Моральна культура та моральна гармонія соціального працівника.
2. Правова та громадянська культура соціального працівника. Коеволюція у соціальній сфері.
3. Інтуїтивна культура соціального працівника.

Короткий зміст лекції:

Абсолютні та відносні моральні норми. Альтернативність і безальтернативність моральних норм. Позитивна й негативна мораль. Моральні цінності. Поняття моральності. Вища, фактична і деформована моральність. Девіантна поведінка. Моральні діалоги. «Золоте правило» моральності.

Поняття моральної культури соціального працівника. Моральна гармонія громадянської діяльності: особа соціального працівника, службова діяльність, прийняття рішень, динаміка.

Моральна схема: свідомість - почуття - дія. Моральна поведінка і моральна діяльність громадсько-політичного діяча. Принципи та функції моральної культури соціального працівника. Моральна деформація соціального працівника, профілівтика професійних ризиків.

Призначення позитивного права. Право як засіб безпеки життєдіяльності людини. Обґрунтування цінності правових норм. Право як культурний феномен, як частина загальнолюдської культури як "плід окультуреного дерева". Поняття громадсько-політичного. Громадська діяльність як особлива сфера діяльності людини.

Зміст правової культури соціального працівника. Поняття коеволюції, ціле і частина у громадському житті, гармонійність громадянської практики. Верховенство правової культури. Принципи та функції громадянської культури. Недопустимість правової та громадянської диктатури.

Інтуїтивна культура, її компоненти, принципи та функції. Поняття морально-громадянської інтуїції.

Семінарське заняття

План:

1. Моральна культура соціального працівника.
2. Правова культура громадсько- політичного діяча.
3. Інтуїтивна культура громадсько- політичного діяча.

Методичні рекомендації для підготовки до семінарського заняття:

Ключ-завдання: при підготовці до семінарського заняття необхідно вивчити матеріал теми «Аспекти морально-правового почуття соціального працівника», де містяться такі види культур: моральна, правова, інтуїтивна, інформаційна, математична, економічна, акторська, зовнішня, вогнепальна та фізична.

При розгляді другого питання необхідно розглянути основні функції правової культури соціального працівника, головні проблеми та завдання. Звернутись до поняття «коеволюція» - термін, що використовувався сучасною наукою для позначення механізму взаємообумовлених змін елементів, складових цілісної системи, що розвивається. Прослідкувати взаємозв'язок між коеволюцією та культурою громадсько-політичного діяча.

Третє питання доцільно розглянути з визначень понять інтуїція, інтелектуальна культура, духовна культура, синергетика. В інтуїції є прихована в глибинах підсвідомості першопричина активності, єдино вірогідний та достовірний засіб пізнання. Тому необхідно проаналізувати інтуїцію в якості засобу пізнання громадсько-політичним діячем.

Творчим завданням для слухача є виокремити службовий етикет із зовнішньої культури соціального працівника і розкрити його зміст на випадок екстремальних ситуацій. Звичайно, у спокійній обстановці громадсько-політичний діяч має можливість дотриматися всіх вимог службового етикету, але в екстремальних ситуаціях приходиться чимось нехтувати, а інше виконувати бездоганно. Перейшовши до висвітлення зовнішньої культури соціального працівника, її компонентів, принципів, функцій, слід надавати перевагу екстремальним ситуаціям, яких в професійній діяльності скоріше

більше, ніж у звичайних, буденних. Адже життя – це феномен і тому неможливо передбачити і визначити будь-які його несподівані прояви.

Рекомендована література:

1. Волченко В.Н. Миропонимание и экоэтика XXI века. Наука — Философия — Религия. — М., 2001.
2. Гадамер Г.-Г. Истина і метод / Пер. з нім. У 2-т. Т.І. Герменевтика І. — К., 2000.
3. Етика ділового спілкування. — К., 1999.
4. Концепции современного естествознания / Под ред. С.И. Семигина.— Ростов н/Д, 2001.

5. Теми творчих робіт:

1. Позитивна й негативна мораль.
2. Моральна поведінка й моральна діяльність соціального працівника.

Тема 8. Аспекти психологічного почуття соціального працівника

План лекції:

1. Зміст психологічної культури соціального працівника.
2. Сутність інтелектуальної культури соціального працівника.
3. Культура підсвідомості соціального працівника.
4. Основні характеристики емоційної культури соціального працівника.
5. Педагогічна культура соціального працівника.
6. Зміст естетичної культури соціального працівника.

Короткий зміст лекції:

Психологічна культура соціального працівника— це рівень володіння психологічними знаннями, навичками і прийомами, в тому числі автотренінгу та саморегуляції, а також розвитку власної волі та професійно-психологічних якостей.

Принципи: родова комплексність (принципи інших культур психологічного напрямку); професійна необхідність (застереження від зловживань психологічними прийомами у службовій діяльності).

Функції: своєчасне вироблення психічної адаптації (до різних несподіванок), формування професійного характеру у соціального працівника, можливого у майбутньому соціального працівника або політика.

Довідка: 1) предмет дослідження психології становлять психічні процеси-відчуття, сприймання, мислення, почуття, прагнення тощо. Вони у кожній професії мають свої особливості, що спричиняється до поділу психології на відповідні види; 2) особливості видів психологічної культури за темпераментом особистості, який характеризує його відносно стабільно з погляду динамічності: психологічна культура сангвініка, холерика, флегматика, меланхоліка; 3) психологічна культура за знаком Зодіаку.

Інтелектуальна культура соціального працівника— це ступінь процесу пізнання правової дійсності; здатність правника приймати законні, справедливі рішення, а також ставлення до законів Всесвіту.

Принципи: продуктивне мислення; інтелектуальна допитливість та інформаційність; повага до версій, висунутих іншими особами; розважність та важливість у прийнятті рішень.

Функції: формування громадянської свідомості, оволодіння закономірностями громадянської діяльності, підвищення культури застосування знань на практиці, «навчання» (на матеріалах громадянської практики).

Довідка: інтелект (від лат. — пізнання, розуміння, розсудок) — розум, здатність мислити, проникливість, сукупність тих розумових функцій (порівняння, абстракції, утворення понять, суджень, висновки і т. д.), які перетворюють пізнання у знання або критично переглядають і аналізують уже наявні знання. Це термін для означення вищої пізнавальної здатності мислення, яка принципово відрізняється творчим, активним характером від пасивно чуттєвих форм пізнання.

Культура підсвідомості соціального працівника— це уміння регулювати своїм підсвідомим станом, володіти культурою почуттів та сумлінням з метою формування внутрішнього переконання у вирішенні правових завдань.

Принципи: терплячість, толерантність, взаємоповага, наполегливість, неупередженість, правдивість, відвертість, прямота, великодушність, чуйність, уважність, моральна чистота, взаємоповага, взаємодопомога.

Функції: профілактика ненависті, заздрісності, агресії, образи, роздратованості, злості, злослів'я, насильства, гніву, осуду себе і інших, прискорення подій.

Вироблення умінь прощати, бажати розкаюватись, почуття любові, дисципліни свідомості, щирості.

Блокування гордості і гордині, ревнощів, помсти, хвалькуватості, нарікання, презирства, жалості за минулим, зачеплення за матеріальне, за щасливу долю.

Готовність до почуття втрати (ми завжди щось втрачаємо).

Довідка: підсвідоме — це пласт свідомості, який переважно покритий верхньою свідомістю і виявляє себе явно тільки у особливих випадках (наприклад, при помилкових діях, у сновидіннях). Підсвідоме — те у психіці чи поведінці людини, що нею не усвідомлюється ніколи (взагалі) чи в даний момент часу перебуває поза сферою її актуальної свідомості, але реально бере участь в регуляції поведінки особи, охоплює значну частину пізнавальних процесів, особистісних властивостей людини, міжособових відносин людини.

Емоційна культура соціального працівника— це ступінь володіння емоційною ситуацією з метою вольового впливу на формування культури професійних почуттів, а також вміле оперування емоційними прийомами у службовій діяльності.

Принципи: пошук істини, емоційна граничність, службова оптимальність й ефективність, емоційна рівновага, громадянська зацікавленість, пантомімічність, професійна дійсність.

Функції: врегулювання емоційних процесів, піднесення рівня громадсько-політичного почуття, вироблення емоційної орієнтації у громадсько-політичному полі, забезпечення емоційного діалогу учасників громадянської

справи, недопущення і розв'язання емоційно – політичних конфліктів, виховання громадянської емпатії (емоційних відгук на переживання іншої людини).

Довідка: емоції (від франц. — хвилювання, збудження) — це реакції людини і тварин на дію внутрішніх і зовнішніх подразників, які мають яскраво виражене суб'єктивне забарвлення і охоплюють усі види чутливості і переживання. Це клас психічних явищ, які є внутрішніми, суб'єктивно переживаючими станами людини, що супроводжуються приємними чи неприємними відчуттями. До емоцій відносяться, наприклад, переживання голоду, спраги, задоволення, незадоволення, страху, гніву, суму, радості, а також багаточисельні та різновидні почуття, які людина може відчувати до різних об'єктів, з різних причин і в різних життєвих ситуаціях. Емоційні стани досить динамічні, змінюються час від часу, можуть переходити з одного в інший, інколи — у свою протилежність.

Педагогічна культура соціального працівника— це рівень володіння у практичній роботі методикою проведення виховання громадян з використанням високої спеціалізованої педагогічної техніки, педагогічної технології та професійного такту.

Принципи: педагогічні здібності, внутрішня зібраність під час вибору лінії поведінки, мовленнєвий етикет, відповідальне ставлення до правового виховання громадян, почуття міри, принциповість і поступливість, почуття гумору, проблемність і евристичність.

Функції: вироблення почуття педагогічної спостережливості і передбачливості; набуття умінь проведення доказів, підвищення культури політичного діалогу, покращення якості політичних консультацій, досягнення двостороннього процесу у вихованні, застереження від педагогічного свавілля, виховання громадянської активності населення, громадянської освіти та просвіти.

Довідка: Педагогіка — наука про навчання і виховання підростаючих

поколінь. Основним джерелом пізнання закономірностей навчання й виховання є вивчення та узагальнення педагогічного досвіду. Педагогічне мислення — це здатність людини застосовувати теоретичні положення філософії, психології, педагогіки, метафізики в конкретних педагогічних ситуаціях; вирішувати педагогічні завдання; використовувати педагогічні ідеї в конкретних ситуаціях діяльності; «бачити» у конкретному явищі його педагогічну суть. Педагогічна психологія — це галузь психології, в якій вивчаються проблеми, пов'язані з педагогічною діяльністю, навчання і виховання людей.

Естетична культура соціального працівника — це ступінь почуттєвого впливу діалогу мистецтва і законів краси у громадсько-політичній естетиці на формування професійної громадянської свідомості активістів громадян з метою пізнання суспільно-політичних явищ.

Принципи: громадянська гармонія, естетична домінанта (безумовно-умовний рефлекс), феномен творчої волі, громадянська алегоричність (знакова система), професійна мажорність, службовий дизайн.

Функції: сприяння виробленню раціональної концепції громадянської діяльності, піднесення рівня правового почуття у соціального працівника, запобігання стандартному мисленню, інтеграція розважальних і навчальних процесів, розвиток ритуально-обрядової культури у громадсько-політичній практиці, доповнення і систематизація громадсько-політичного досвіду.

Довідка: естетика (від грец. — відчувати, сприйнятий почуттями) — це науки про неутилітарне (безкорисливе) споглядальне чи творче відношення людини до дійсності, яка вивчає специфічний досвід її засвоєння, в процесі (і в результаті) якого людина відчуває, відчуває, переживає в станах духовно-почуттєвої ейфорії, захоплення, складновизначених радощів, блаженства, очищення, екстазу, духовної насолоди свою органічну причетність до Всесвіту в єдності його духовно-матеріальних основ, свою сутнісну нероздільність з ним, а часто і конкретніше — з його духовною Першопричиною (з Богом). Це загальна характеристика певної сфери пізнання.

Громадянська естетика — це риси прекрасного у вчинках і діях людини: в її

ставленні до праці й суспільства, в її манерах і вигляді, у формах спілкування є людьми. Вона визначається інтелектуальним і моральним рівнем людини. Естетичне виховання є складовою частиною виховного процесу, безпосередньо спрямована на формування і виховання естетичних почуттів, смаків, суджень на розвиток її здатності на розвиток її здатності сприймати й перетворювати дійсність за законами краси в усіх сферах діяльності людини.

Семінарське заняття

План:

1. Психологічна культура соціального працівника: її особливості та рівні.
2. Інтелектуальна культура соціального працівника та її принципи.
3. Культура підсвідомості соціального працівника: структура та функції.
4. Структура та принципи емоційної культури соціального працівника.
5. Педагогічна культура соціального працівника та її функції.
6. Поняття та основні складові естетичної культури соціального працівника.

Методичні рекомендації для підготовки до семінарського заняття:

Психологія та предмет її дослідження. Психологічний вплив на людину. Основні психологічні категорії. Психологія громадянської праці та психологія громадсько-політичного управління. Деонтологічні аспекти громадянської психології.

Поняття психологічної культури соціального працівника. Види психологічної культури соціального працівника за темпераментом особистості. Норми і механізм дії психологічної культури соціального працівника. Рівні психологічної культури соціального працівника: експектація, емпатія. Сфери психологічної культури соціального працівника: несвідоме, передсвідоме, свідоме, підсвідоме, надсвідоме. Психологічний «тиск» у громадсько-політичній практиці.

Принципи та функції психологічної культури соціального працівника. Інтелект та розум. Властивості та категорії інтелекту. Розпорядження власним

інтелектом, мудрість. Зміст інтелектуальної культури соціального працівника. Інтелектуальне пізнання громадянської діяльності. Основні принципи та функції інтелектуальної культури соціального працівника. Інтелектуальне навчання. Предмет та завдання інтелектуальної культури соціального працівника.

Емоції та їх види. Причини виникнення емоцій. Емоції та почуття. Поняття політичного почуття. Емоційний досвід соціального працівника.

Внутрішні процеси психіки людини. Внутрішні переконання соціального працівника. Підсвідомість, її вплив на юридичну практику. Поняття культури підсвідомості соціального працівника. Норми підсвідомості культури. Принципи та функції культури підсвідомості соціального працівника.

Зміст емоційної культури соціального працівника. Стадії емоційно-громадянської ситуації. Принципи та функції емоційної культури громадського активіста. Врегулювання юридичних конфліктів.

Необхідність педагогічних знань у громадсько-політичній діяльності. Поняття педагогічної культури соціального працівника, її принципи та функції. Значення педагогічного такту для особи соціального працівника. Педагогічна спостережливість та передбачливість соціального працівника.

Естетика як гармонійне сприйняття світу. Поняття “золотого перетину” в естетиці. Основні естетичні категорії. Правова естетика. Поняття естетичної культури соціального працівника, її внутрішні та зовнішні аспекти. Естетичне пізнання суспільного явища. Принципи та функції етичної культури соціального працівника. Піднесення рівня громадсько-політичного почуття соціального працівника.

Рекомендована література:

1. Перминов В.Я. Философия и основания математики. — М., 2001.
2. Политическая и экономическая этика / Пер. с нем. — М., 2001.
3. Рікер П. Сам як інший / Пер. із фр. — К., 2002.

4. Ріх А. Хозяйственная этика / Пер. с нем. М., — 1996.
5. Сливка С.С. Самозахист населення: моральний аспект. — Львів, 1996.
6. Шуман А.Н. Философская логика: Истоки и эволюция. — Минск, 2001.

7. Теми творчих робіт:

1. Основні аспекти психологічного почуття соціального працівника.
2. Темперамент у психологічній культурі соціального працівника.
3. Основні характеристики емоційної культури соціального працівника.
4. Специфіка естетичної культури соціального працівника.

Тема 9. Особливості професійного почуття у професійній діяльності соціального працівника

План лекції:

- 1. Інформаційна культура соціального працівника.**
- 2. Акторська культура соціального працівника**
- 3. Зовнішня культура соціального працівника**

Короткий зміст лекції:

Інформаційна культура соціального працівника - це ступінь володіння ним належним обсягом інформації для виконання свого службового обов'язку, вміння одержати й ефективно реалізувати її у професійній діяльності згідно із Законом України «Про інформацію». У Законі України від 2 жовтня 1992 р. «Про інформацію» вказується, що інформація — це документальні або публічно оголошені відомості про події та явища, які відбуваються у суспільстві, державі та навколишньому природному середовищі.

Принципи: принцип права на інформацію, достовірності, точності, повноти, необхідності, корисності.

Функції: гуманістична, управлінська, комунікативна, орієнтаційна, режимна, а також функція моральної та юридичної відповідальності.

Примітка: Документи в офіційних відносинах — це передбачена законом матеріальна форма одержання, зберігання, використання й поширення інформації шляхом фіксації її на папері, магнітній кіно-, відео-, фотоплівці або на іншому носіїві.

Акторська культура – це ступінь володіння такими рисами, як акторська увага, рухи, мовна техніка – все те, що створює такий уявний образ, який би за допомогою сильної емоційної пам'яті сприяв глибокому пізнанню правової істини.

Принципи: професійна (службова) дійсність, культура правової свободи. Культура віри у справедливе юридичне рішення, службова імпровізація, використання потенціалу службових юридичних дій.

Примітка: значення акторської культури професійного соціального працівника полягає у виробленні схеми своєї поведінки, вміння розподілити запас нервових сил, зберігати їх на кульмінаційні моменти. Акторський смак на реакцію несподіваних явищ, вміння легко і непомітно переключатися з одного явища на інше, помічати правові чи не правові явища. Глибоке проникнення у

внутрішнє життя клієнта, перевтілення в особу, яка живе почуттями клієнта. Виконання своєї професійної ролі на високому рівні.

Зовнішня культура державного службовця - це ступінь дотримання юристом статутних вимог щодо зовнішнього вигляду, мови, поведінки, а також уміння проявити службовий етикет, морально-професійні дії та юридичне милосердя.

Компоненти: службовий етикет, спілкування з різними категоріями людей, культура мови, стримання критики.

Принципи: порядність, чуйність, людяність, діловитість, працелюбність, ретельність, тактовність, стриманість, скромність, самоконтроль, єдність прав і обов'язків, дотримання субординації, ненасильство, тональність, тактовність.

Функції: узагальнення компонентів деонтології соціальної роботи, формування службового етикету професійної діяльності (управлінська функція, оцінна функція, виховна функція, пізнавальна функція), створення підґрунтя культури професійних дій, вироблення основ професійно-етичного кодексу соціального працівника у сферах професійної діяльності, спілкування й особистого життя.

Примітка: службовий етикет необхідний для забезпечення належного суспільного режиму як способу здійснення громадсько-політичної діяльності.

Нюанс: зовнішня культура професійного соціального працівника безпосередньо не залежить від його професійних знань, умінь та навичок.

Семінарське заняття

План:

1. Інформаційна культура соціального працівника.
2. Економічна культура соціального працівника
3. Акторська культура соціального працівника.
4. Зовнішня культура соціального працівника

Методичні рекомендації для підготовки до семінарського заняття:

Ключ-завдання: при підготовці до семінарського заняття необхідно вивчити матеріал розділу «Аспекти професійного почуття юриста», де містяться такі види культур: інформаційна, акторська, зовнішня та зовнішня.

На самостійний розгляд пропонується економічна культура професійного соціального працівника. Економічна культура – це рівень економіко-правового регулювання суспільних відносин на основі високої економічної обґрунтованості професійних дій з метою розвитку економічної незалежності держави. Основну увагу слід приділити виявленню впливу економічних чинників на різноманітні форми соціальної поведінки, аналіз взаємовідносин таких феноменів як клас, статус, влада, мала група, соціалізація в цілісній системі суспільних відносин, включно з економічними.

Крім того, бажано поглибити свої знання Закону України «Про інформацію» та інших нормативно-правових актів, які допоможуть у діяльності з публічної влади.

Рекомендована література:

1. Мерло-Понті М. Феноменологія сприйняття / Пер. з фр. — К., 2001.
2. Развитие политической этики: историко-философский анализ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://viperson.ru/wind.php?ID=553772>
3. Руссо Ж. Про суспільний договір. М., 1998.
4. Сенека, Луцій Аннет. Моральні листи до Луцілія. — К., 1999.
5. Громадянська етика / Б. Сутор // Поліс. - 1993. - №1.

Теми рефератів:

1. Онтологія та деонтологія громадянської інформації.
2. Логічні засади професійно-службової гри.
3. Службовий етикет держслужбовця в екстремальних ситуаціях.

самостійна робота слухачів під керівництвом тренерів буде сприяти успішному засвоєнню матеріалу, що стане керівництвом у компетентній належній поведінці соціальних працівників у сфері соціальної політики.

Література:

1. Андрущенко В. Філософія політики: Підручник [Електронний ресурс] / Авт.-упоряд.: В.П. Андрущенко (кер.) та ін. — К.: Знання України. - 2003. - 400 с. —
Режим доступу: http://www.npu.edu.ua!/ebook/book/html/D/ifon_kifi_Filosofiya%20polituku/250.html#Глава
2. Антонов В. Мораль и этика / Владимир Антонов. Бог говорит (учебник религии) [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://fb2.booksgid.com/content/95/vladimir-antonov-bog-govorit-uchebnik-religii/46.html>
3. Аристотель. Политика [Електронний ресурс] / Аристотель. Сочинения: В 4 т. Т. 4. – М.: Мысль, 1983. – С.376 – 644. – Режим доступу:
http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/aristot/01.php
4. Аристотель. Сочинения: в 4 т. - М., 1983. - т.4. - с. 325-328.
5. Бакштановский В. “Болевая точка” политической этики [Електронний ресурс] / В.И. Бакштановский, Ю.В. Согомонов // Газета протестант. – Режим доступу:
<http://www.gazetaprotestant.ru/2011/10/%E2%80%9Cbolevaya-tochka%E2%80%9D-politicheskoy-etiki/>
6. Баллестрем, К. Влада й мораль (основна проблема громадянської етики) / К. Баллестрем // Філософські науки. - 1991. - №8.

7. Бентам И. Введение в основания нравственности и законодательства. — М., 1998.
8. Бутенко А. Сравнительная политология в терминах и понятиях [Электронный ресурс] / Бутенко А.П., Миронов А.В. Учеб, пособие. - М.: НОУ. - 1998. - 411с. — Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/But/22.php
9. Вебер М. Политика как призвание и профессия [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.nir.ru/socio/articles/weber_politika.htm
10. Гаджиев С. Этика і політика //Мировая экономика и международные отношения. - 2005. - № 3. – С. 28-32.
11. Гегель Г.В.Ф. Філософія має рацію. - М., 1990.
12. Гельвеций К.А., Про людину, її розумові здібності та її виховання / Пер. з фр. К., 1994.
13. Гельдебрант Д. Этика. — Львів, 2002.
14. Гоббс Т. Левиафан // Гоббс Т. Соч.: У 2 т. М., 1991. Т. 2.
15. Гордієнко М. Етико-моральні імперативи політичного процесу // www.politik.org.ua/.../magcontent.php3
16. Гусейнов а.А., Иррлітц Г. Короткий нарис історії етики. М., 1987.
17. Демидов А.И. учение о политике: философские основания. — М., 2001.
18. Древнекитайская философия. - М., 1972. - Т.1,2.
19. Дубко, Е.Л. Громадянська етика : підручник для вузів / Е.Л. Дубко. - М., 2005.
20. Этика ділового спілкування. — К., 1999.
21. Этика: Навч. посіб. / За ред. В.О. Лозового. — К., 2002.

22. Жільсон Ет'ен. Томізм. Вступ у філософію св. Хоми Аквінського // Вибране. М.; Спб., 1999. Т. 1. С. 461
23. Ирхин Ю. Взаимосвязь политики, морали и права [Електронний ресурс] / Ю.В. Ирхин // Вестник РУДН. Серия Политология. – 1999. - №1. – Режим доступу до журналу: <http://stepanov01.narod.ru/library/journal01/content.htm>
24. Ирхин Ю. Политология [Електронний ресурс] / Ирхин Ю.В., Зотов В.Д., Зотова Л.В. Политология: Учебник. - М.: Юристъ. - 2002. – 511 с. – Режим доступу: <http://politics.ellib.org.ua/pages-770.html>
25. Йодль Ф. Історія етики в Новій філософії: У 2 т. М., 1896.
26. Кант И. Лекции по этике. М., 2000
27. Конфуций. Изречения. - М., 1992
28. Кремень В. Політологія. Підручник [Електронний ресурс] / За загальною редакцією проф. Кремень В. Г., проф. Горлача М. І.— Харків: Друкарський центр «Єдинорог». - 2001. – Режим доступу: <http://readbookz.com/book/186/6656.html>
29. Людина і світ: Підручник / Голов. ред. Л.В. Губерський. — К., 2002.
30. Мак'явеллі Н. Державець [Електронний ресурс] / Флорентійські хроніки // Пер. з італ. А. Перепадя. – К.: Основи, 1998. – 492 с. – Режим доступу: http://fondknig.com/main/210844-florentijsk_khronki._derzhavec.html
31. Мерло-Понті М. Феноменологія сприйняття / Пер. з фр. — К., 2001.
32. Платон. Сочинения: в 3 т. - М., 1971. - т. 3. ч.1. - с. 579-613.
33. Пугачев В. Введение в политологию: Учебник для студентов вузов / В.П. Пугачев, А.И. Соловьев - 4-е изд., перераб. и доп. - М.: Аспект Пресс, 2004. - 479 с.

34. Развитие политической этики: историко-философский анализ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://viperson.ru/wind.php?ID=553772>
35. Рудакевич М.І. Ідейні основи та нормативні стандарти етики державних службовців країн Європейського Союзу // <http://www.academy.gov.ua/ej3/txts/DERJAVNA%20SLUJBA/01-RUDAKEVICH.pdf>
36. Руссо Ж. Про суспільний договір. М., 1998.
37. Святий Августин. Сповідь / Пер. з латин. — К., 1999.
38. Сенека, Луцій Аннет. Моральні листи до Луцілія. — К., 1999.
39. Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество / Пер. с англ. — М., 1992
40. Спиноза Б. Этика // Спиноза Б. Избр. произв. М., 1957. Т. 1.
41. Сутор Б. Малая политическая этика [Электронный ресурс] / В. Sutor, Kleine Politische Ethik. - Bundeszentrale für politische Bildung. – Bonn. – 1997. – Режим доступа: http://krotov.info/lib_sec/18_s/sut/or.htm Сутор Б.
42. Громадянська етика / Б. Сутор // Поліс. - 1993. - №1.
43. Соколов В. Политика, мораль и политическая ответственность [Электронный ресурс] / Соколов В.Н., Шагли В.А. // Ученые записки. Том 22 (61). – 2009. - №1. – с. 86-90. – Режим доступа: http://science.crimea.edu/zapiski/2009/philius_kulturol/uch_22_1kult/11_sokolov.pdf
44. Шарп Д. Ненасильственная борьба: лучшее средство решения острых политических и этических конфликтов? // Этическая мысль. Научно-публицистические чтения. - М., 1991. – 360 с.
45. Хламендик В. Мораль і політика: теорія відносин [Електронний ресурс] / Вікторія Хламендик // Віче. – Режим доступа: <http://www.viche.info/journal/1860/>

46. Шапиро И. Моральные основания политики. Учебное пособие / Пер. с англ. под ред. В. С. Малахова. — М . : К Д У. - 2004. — 304 с., ил. — (Политический разум и практика политики / Отв. ред. Б. Г. Капустин).
47. Этика: Энциклопедический словарь / Под ред. Р.Г. Апресяна и А.А. Гусейнова. — М., 2001.
48. Юм Д. Трактат о человеческой природе. — Минск, 1998.

Список використаних джерел

1. Ажимов Ф. Архив деконструкции Жака Деррида / Ф. Ажимов // Культурология. – 2009. – № 1. – С. 136-144.
2. Алексеев В. Китайская литература / В. Алексеев. – М., 1978. – 205 с.
3. Андрушко В. Сучасні проблеми гуманізації та виховання / В. Андрушко, В. Зінько, О. Огірко // 6-а міжнародна міждисциплінарна науково-практична конференція «Сучасні проблеми гуманізації та гармонізації управління» (4–9 листопада 2005 р.) : Матеріали конференції Українська асоціація «Жінки в науці та освіті», Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2005. – С. 128-129.
4. Антропов В. Этика и религия в философии Людвиг Фейербаха /

В. Антропов // Вестник Московского университета. – Серия 7. Философия. – 2004. – № 1. – С. 98-117.

5. Аристотель. Политика / Мыслители Греции. От мифа к логике : Сочинения. – М. : ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс, Харьков : Изд-во Фолио, 1999. – С. 439-699.
6. Аристотель. Сочинения : в 4 т. ; пер. с древнегреч. – М., 1983. – Т. 4. – С. 325-328.
7. Арон Р. Этапы развития социологической мысли / Р. Арон. – М. : Прогресс, Политика, 1992. – 608 с.
8. Бабкін В. Соціальна держава та захист прав людини / В. Бабкін // Правова держава. – 1998. – Вип. 9. – С. 3-11.
9. Бабкіна О. Політологія : підруч. / Ред. О. Бабкіна, В. Горбатенко. – К. : ВЦ «Академія», 2003. – 528 с.
10. Бакштановский В. Прикладная этика : опыт университетского словаря / В. Бакштановский, Ю. Согомонов. – Тюмень : НИИ прикладной этики ТюмГНГУ : Центр прикладной этики, 2001. – 268 с.
11. Бакштановский В. Политическая этика : дух соперничества и сотрудничества / В. Бакштановский, Ю. Согомонов // Философские науки. – 1991. – № 12. – С. 3-15.
12. Балл Г. Сучасний гуманізм і освіта : соціально-філософські та психолого-педагогічні аспекти / Г. Балл. – Рівне : Ліста-М, 2003. – 128 с.
13. Баллестрем К. Власть и мораль (основная проблема политической этики) / К. Баллестрем // Философские науки. – 1991. – № 8. – С. 83-94.
14. Бебик В. Базові засади політології : історія, теорія, методологія, практика : [Монографія] / В. Бебик. – К. : МАУП, 2000. – 384 с.

15. Безродна В. Особливості становлення громадянського суспільства в Україні у контексті модернізації / В. Безродна // Держава і право. – 2002. – № 17. – С. 481-484.
16. Бердяев Н. Философия свободного духа / Н. Бердяев. – М. : Республика, 1994. – 480 с.
17. Берсуцкая С. Развитие системы подготовки и принятия решений / С. Берсуцкая. – Донецк : НАН, 1996. – 37с.
18. Беланова Р. Гуманізація та гуманітаризація освіти в класичних університетах України / Р. Беланова. – К. : Університетське видавництво «Пульсари», 2002. – 214 с.
19. Бирюков С. Консерватизм как идеология [Электронный ресурс] / С. Бирюков. – Режим доступа : <http://old.russ.ru/politics/20030128-bir.html>.
20. Бітаєв В. Естетичне виховання і гуманізація особи / В. Бітаєв. – К. : ДАКККіМ, 2003. – 232 с.
21. Бодуен Ж. Вступ до політології : підруч. / Ж. Бодуен. – К. : Основи, 1995. – 174 с.
22. Борденюк В. Децентралізація державної влади і місце самоврядування : поняття, сутність та форми (види) / В. Борденюк // Право України. – 2005. – №1. – С. 21-25.
23. Брегеда А. Політологія : навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. / А. Брегеда. – К. : КНЕУ, 1999. – 108 с.
24. Бруно Дж. Про героїчний ентузіазм [перекл. з італ.] / Дж. Бруно. – К., 1996. – 352 с.
25. Булычева М. Методология исследования процесса усвоения личностью политических ценностей и политических ориентаций [Электронный ресурс] / М. Булычева. – Режим доступа : <http://www.priyuki.net/metodologiya-issledovaniya-processa-usvoeniya->

lichnostyu-politicheskix-cennostej-i-oliticheskix-orientacij/.

26. Бурдые П. Социология политики [пер. с фр. сост., общ. ред. и предисл. Н. Шматко] / П. Бурдые. – М. : Socio-Logos, 1993. – 336 с.
27. Бурега В. Проблеми соціально-економічної трансформації українського суспільства / В. Бурега // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. – 2004. – № 4. – С. 5-14.
28. Бутенко А. Сравнительная политология в терминах и понятиях [Электронный ресурс] / А. Бутенко, А. Миронов. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/But/index.php.
29. Вагіна О. Етичні засади політики та перспективи розвитку політичної етики [Електронний ресурс] / О. Вагіна. – Режим доступа : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2011_45/Gileya45/P14_doc.pdf.
30. Валла Л. О действительном и ошибочном благе. О свободе воли [пер. с итал.] / Л. Валла. – М., 1989. – 252 с.
31. Варивода Я. Політична відповідальність депутатів Верховної ради та місцевих рад : проблеми взаємодії з виборцями [Електронний ресурс] / Я. Варивода. – Режим доступа : <http://www.ucipr.kiev.ua/modyules.php?op=modload>
32. Василенко В. Теорія і практика розробки управлінських рішень : навч. посібн. для студ. вищих закл. освіти / В. Василенко. – К. : ЦУЛ, 2003. – 419 с.
33. Васильев Л. История древнего востока / Л. Васильев. – М., 1953. – 495 с.
34. Василькова В. Самоорганизация в социальной жизни / В. Василькова // Социально-политический журнал. – 1993. – № 8. – С. 22-27.
35. Вачугов Д. Как руководить людьми / Д. Вачугов // Социально-политический журнал. – 1993. – № 4. – С. 89-95.

36. Введение в политологию : словарь-справочник / Под ред. В. Пугачова. – М. : Аспект-Пресс, 1996. – 430 с.
37. Вебер М. Избранное. Образ общества [пер. с нем.] / М. Вебер. – М. : Юрист, 1994. – 364 с.
38. Вебер М. «Объективность» социально-научного и социально-политического познания. Избранные произведения [пер. с нем.] / М. Вебер. – М. : Прогресс, 1990. – 804 с.
39. Вебер М. Основные социологические понятия [пер. с нем.] / М. Вебер. – М. : Прогресс, 1990. – 620 с.
40. Вебер М. Политика как призвание и профессия [пер. с нем.] // Политология : хрестоматия / Сост. проф. М. Василик, доц. М. Вершинин. – М. : Гардарики, 1999. – С. 7-23.
41. Виноградов Н. Философия Давида Юма / Н. Виноградов. – М., 1911. – 372 с.
42. Власов В. Модернізована соціал-демократія і фундаментальна демократизація Європи [Електронний ресурс] / В. Власов. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npchdu/Politology/2005_31/31-23.pdf.
43. Вятр Е. Социология политических отношений / Е. Вятр. – М. : Прогресс, 1979. – 456 с.
44. Гаджиев К. Введение в политическую науку : учебник для высших учебных заведений / К. Гаджиев. – М. : Издательская корпорация «Логос», 1997. – 544 с.
45. Гаджиев К. Политическая философия / К. Гаджиев. – М. : Международные отношения, 1999. – 422 с.
46. Гаджиев К. Этика и политика / К. Гаджиев // МЭ и МО. – 1992. – № 3. – С. 32-45.

47. Гаєвський Б. Філософія політики / Б. Гаєвський. – К., 1993. – 280 с.
48. Гайденко П. Проблема бюрократії у Макса Вебера / П. Гайденко, Ю. Давыдов // Вопросы философии. – 1991. – № 3. – С. 175-187.
49. Гальчинський А. Кінець тоталітарного соціалізму. А що далі? / А. Гальчинський. – К. : Українські пропілеї, 1996. – 160 с.
50. Гамаль В. Державна служба. Курс лекцій / В. Гамаль, В. Чукаєва. – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2002. – 304 с.
51. Гартман Н. Етика [пер. с нем. А. Глаголева] / Под ред. Ю. Медведева, Д. Скляднева. – СПб. : Фонд Университет : Владимир Даль, 2002. – 640 с.
52. Гассель А. Рынок и государство в контексте европейской социал-демократии [Электронный ресурс] / А. Гассель, К. Полльман. – Режим доступа : <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/07725.pdf>.
53. Гегель Г. Философия права [пер. с нем.] / Ред. и сост. Д. Керимов и В. Нерсеянц. – М. : Мысль, 1990. – 524 с.
54. Гелей С. Основи політології : навч. посібник / С. Гелей, С. Рутар. – К. : Знання, 1999. – 427 с.
55. Гернего О. Проблема втілення принципу соціальної справедливості в систему суспільних відносин (соціально-філософський аспект) [Електронний ресурс] / О. Гернего. – Режим доступу : <http://www.univer.km.ua/visnyk/127.pdf>.
56. Гоббс Т. Левиафан. Соч. в 2 т. Т. 2. ; пер. с англ. / Т. Гоббс. – М., 1991. – 688 с.
57. Головатий М. Кому служить політична еліта? / М. Головатий // Персонал. – 2006. – № 21. – С. 35-41.
58. Головатий М. Професія – політик / М. Головатий. – К. : Парламентське вид-во, 2000. – С. 3.

59. Головченко А. Гуманізація управлінської діяльності – одна зі складових нового управлінського мислення / А. Головченко // Персонал. – 2000. – № 1(55). – С. 91-94.
60. Горбунова О. Роль фінансового права в преодолении экономического кризиса / О. Горбунова // Весник МГУ. Серия «Право». – 1999. – № 6. – С. 55-66.
61. Гордієнко М. Етико-моральні імперативи політичного процесу [Електронний ресурс] / М. Гордієнко. – Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=88&c=2198>.
62. Гордієнко М. Контрверзи толерантності та насильства в політичному та моральному розумінні / М. Гордієнко // Політичний менеджмент. – 2007. – № 5. – С. 7-14.
63. Громов И. Западная теоретическая социология / И. Громов. – СПб., 1996. – 286 с.
64. Григорьян Б. «Просвещенный» консерватизм / Б. Григорьян // Вопросы философии. – 1979. – № 12. – С. 81-89.
65. Грязнова О. Політична відповідальність та народні депутати України [Електронний ресурс] / О. Грязнова. – Режим доступу : http://www1.deputat.org.ua/content/print.php?actionanalytics&ar_id929.
66. Гусейнов А. Краткая история этики / А. Гусейнов, И. Ирлиц. – М., 1987. – 589 с.
67. Державна служба в Україні : організаційно-правові основи і шляхи розвитку / За заг. ред. В. Авер'янова. – К. : Ін-Юре. 1999. – 272 с.
68. Дибиров А.-Н. Теория политической легитимности : курс лекций / А.-Н. Дибиров. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2007. – 272 с.
69. Дмитриев М. Россия-2020 : долгосрочные вызовы развития. Стенограмма лекции в клубе «Билингва» [Электронный ресурс] / М. Дмитриев. – Режим доступа : <http://www.polit.ru/lectures/2007/12/21/dmitriev.html>.

70. Дослідження Світового Банку «Doing Business – 2010» [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.doingbusiness.org/ExploreEconomies/?economyid=194>.
71. Дослідження Світового Банку «Paying taxes – 2010» [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.pwc.com/gx/en/paying-taxes/data-tables.jhtml>.
72. Дослідження Heritage Foundation [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.heritage.org/index/country/Ukraine>.
73. Древнекитайская философия. – М., 1972. – Т. 1. – 363 с.
74. Дробницкий В. Моральная философия : Избранные сочинения / В. Дробницкий. – М., 2002. – 523 с.
75. Дубенко С. Державна служба і державні службовці в Україні : навч. посібник / С. Дубенко. – К. : Ін-Юре, 1999. – 244 с.
76. Дубко Е. Политическая этика : учебник для вузов / Е. Дубко. – М. : Академический проект, 2005. – 719 с.
77. Єршова О. Моделі, методи та засоби інформаційної технології прийняття управлінських рішень в соціально-економічних системах / О. Єршова – К., 2000. – 21 с.
78. Жильсон Э. Томизм. Введение у философию св. Хомы Аквинского : Избранное / Э. Жильсон. – М. ; Спб., 1999. – Т. 1. – 461 с.
79. Журне Ш. Христианские требования в политике / Ш. Журне. – К. : «Дух і літера», 1998. – 465 с.
80. Загальні правила поведінки державного службовця : Затверджено наказом Голодержслужби України від 23 жовтня 2000 р. № 58 // 36. норм. актів «Державна служба в Україні». – С. 238-242.
81. Закон України «Про державну службу» від 16 грудня 1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3723-12>.

82. Зеркин Д. Основы политологии / Д. Зеркин. – Ростов н/Д. : Феникс, 1999. – 544 с.
83. Информация и принятие управленческих решений / Материалы в помощь лектору. – Л., 1973. – 19 с.
84. Історія світової культури. – К., 1997. – 540 с.
85. Йодль Ф. История этики в Новой философии : В 2-х т. Т.1. / Ф. Йодль. – М., 1896. – 630 с.
86. Калінін Ю. Релігієзнавство / Ю. Калінін, Є. Харьковщенко. – К., 1997. – 352 с.
87. Калюгина С. Проблемы административной этики государственных служащих в условиях переходной экономики / С. Калюгина, Н. Харченко [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://student.ncstu.ru/Science/articles/econom/15/05.pdf/file_download.
88. Кант И. Идея всеобщей истории во всемирно-гражданском плане [пер. с нем.] // Мир философии : Книга для чтения. Ч. 2. Человек. Общество. Культура. – М. : Политиздат, 1991. – С. 435-444.
89. Кант И. Лекции по этике [пер. с нем.] / И. Кант. – М., 2000. – 431 с.
90. Кант И. Трактаты о вечном мире [пер. с нем.] / И. Кант. – М., 1963. – 543 с.
91. Капустин Б. Этика политики в условиях загнивания общества / Б. Капустин // Этика успеха. – Тюмень ; Москва, 1994. – Вып. 2. – С. 155-167.
92. Ківалов С. Організація державної служби в Україні : навч.-метод. посіб. / С. Ківалов, Л. Біла. – Одеса : Юрид. література, 2002. – 328 с.
93. Кірюхін Д. Соціальна справедливість : до історії концепту [Електронний ресурс] / Д. Кірюхін. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2010_37/Gileya37/F7_doc.pdf.

94. Клементьева Е. Информатизация систем управления и принятия решений в би знесе : соц. и методол. аспекты / Е. Клементьева. – М., 1994. – 36 с.
95. Коваленко В. Политические идеологии : история и современность / В. Коваленко, А. Костин // Вестник МГУ. – 1997. – № 2. – Серия 12. – С. 45-75.
96. Кодекс добросовісної поведінки осіб, уповноважених на виконання функцій держави : проект Закону України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.guds.gov.ua/>.
97. Коломієць О. Ідея справедливості у Г. Сковороди та Дж. Роулза / О. Коломієць // Матеріали ІХ Харківських міжнародних Сковородинських читань (до 280-річчя Г.С. Сковороди). «Філософська спадщина Г. Сковороди і сучасність». – Харків : «Екограф», 2002. – С. 75-78.
98. Коломієць О. Право як засіб соціально-практичної реалізації ідеї справедливості / О. Коломієць // Мультиверсум. Філософський альманах. – Вип. 30. – К. : Центр духовної культури, 2002. – С. 197-205.
99. Коломієць О. Справедливість як принцип соціальної організації та моральна цінність / О. Коломієць // Мультиверсум. Філософський альманах. – Вип. 28. – К. : Центр духовної культури, 2002. – С. 118-127.
100. Колтун В. Етичні чинники формування управлінської регіональної еліти України / В. Колтун // Суспільні реформи та становлення громадянського суспільства в Україні : Матер. наук.-практ. конф. / За заг. ред. В. Лугового, В. Князева. – К. : НАДУ, 2001. – 224 с.
101. Комарова О. Соціальна справедливість як основний принцип процесу розподілу соціальних трансфертів [Електронний ресурс] / О. Комарова. – Режим доступу : <http://www.uisr.org.ua/img/upload/files/uisr/2.2008/Pages%20from%20106-112.pdf>.
102. Комов В. Ідеальне суспільство та людський фактор [Електронний ресурс] / В. Комов. – Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua/162829>.

103. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>.
104. Конфуцій. Изречення / Конфуцій. – М., 1992. – 128 с.
105. Копан О. Загальнофілософська категорія «справедливість» у теоретико-управлінському аспекті безпеки [Електронний ресурс] / О. Копан. – Режим доступу : http://www.naiu.kiev.ua/tslc/pages/biblio/visnik/2002_1/koran.htm.
106. Кравченко И. Введение в исследование политики / И. Кравченко. – М., 1998. – 188 с.
107. Кремень В. Політологія [Електронний ресурс] / В. Кремень. – Режим доступу : <http://readbookz.com/books/186.html>.
108. Крюков О. Демократизація суспільства та розвиток еліти / О. Крюков // Вісник НАДУ. – 2004. – № 4. – С. 470-475.
109. Кузьмич С. Соціальна справедливість як суспільний ідеал [Електронний ресурс] / С. Кузьмич. – Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua/64146>.
110. Кулицький С. Основи організації інформаційної діяльності у сфері управління : навч. посіб. / С. Кулицький. – К. : МАУП, 2002. – 224 с.
111. Куц Г. Суспільно-політичні передумови виникнення лібералізму [Електронний ресурс] / Г. Куц. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2010_33/Gileya33/P5_doc.pdf.
112. Кучеренко І. Етика як інтеграційний елемент політичного процесу / І. Кучеренко // Наукові записки. – К. : ІПіЕНД НАН України – 2005. – Вип. 27. – С. 236-242.
113. Кучеренко І. Професійна етика та етизація української політики [Електронний ресурс] / І. Кучеренко. – Режим доступу : <http://www.politik.org.ua>.

114. Лапки В. Восприятие западных интститутов и цінностей в постсоветском пространстве : опыт Украины и России / В. Лапки, В. Пантин // Полис. – 2004. – № 1. – С. 74-89.
115. Лісовець В. Мистецтво прийняття рішень : навч. посібник / В. Лісовець, С. Монке. – Умань : Уманська державна аграрна академія, 2001. – 76 с.
116. Лозовой В. Етика : навч. посіб. / В. Лозовой, М. Панов, О. Стасевська та ін. ; За ред. проф. В. Лозового. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 224 с.
117. Макиавелли Н. Государь [пер. с итал.] / Н. Макиавелли. – М. : Планета, 1990. – 80 с.
118. Малиновський В. Державна служба : теорія і практика : навч. посіб. / В. Малиновський. – К. : Атіка, 2003. – 160 с.
119. Мацієвський Ю. Деякі аспекти аналізу феномена кризи у політичних дослідженнях / Ю. Мацієвський // Політичний менеджмент. – 2008. – № 6. – С. 16-29.
120. Мацієвський Ю. Який авторитаризм буде Янукович і що з того вийде? [Електронний ресурс] / Ю. Мацієвський. – Режим доступу : http://eprints.oa.edu.ua/80/1/NZ_POLITOLOG.pdf.
121. Медвідь М. Соціальна ефективність на торговельних підприємствах та її оцінка [Електронний ресурс] / М. Медвідь. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/nvnlts/17_5/160_Medwid_17_5.pdf.
122. Мельниченко В. Політична відповідальність у державному управлінні / В. Мельниченко // Віче. – 2003. – № 1. – С. 19-24.
123. Мере Ж. Принцип суверенітету. Історія та основи нової влади / Перекл. з фр. Л. Кононовича. – Львів : Кальварія, 2003. – 216 с.
124. Меркель В. Формальные и неформальные институты в дефектных демократиях / В. Меркель, А. Круассан // Полис. – 2002. – № 1. – С. 6-17.
125. Меркель В. Формальные и неформальные институты в дефектных

- демократиях / В. Меркель, А. Круассан // Полис. – 2002. – № 2. – С. 20-30.
126. Мета виправдовує засоби [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.nrcu.gov.ua/UserFiles/File/t_10.01.2009\(1\)](http://www.nrcu.gov.ua/UserFiles/File/t_10.01.2009(1)).
127. Михальченко М. Взаємодія влади і опозиції як політологічна проблема / М. Михальченко // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К., 2002. – С. 30-41.
128. Мишин В. Механизм ответственности власти / В. Мишин. – Днепропетровск : Центр политического анализа. – 2001. – 55 с.
129. Міжнародні рейтинги України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/>.
130. Мозоль М. Критерії соціальної справедливості у дзеркалі цифр [Електронний ресурс] / М. Мозоль. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dtr_pravo/2011_1/files/LA111_44.pdf.
131. Монтескьє Ш.-Л. О духе законов [Электронный ресурс] / Ш.-Л. Монтескьє. – Режим доступа : <http://www.twirpx.com/file/76302/>.
132. Мостова Ю. Слабкість «сильних» [Електронний ресурс] / Ю. Мостова. – Режим доступу : <http://www.zn.ua/1000/1550/70211/>.
133. Музика О. Політичні цінності в системі ціннісної регуляції розвитку особистості [Електронний ресурс] / О. Музика. – Режим доступу : <http://eprints.zu.edu.ua/2815/>.
134. Мустафін О. Чотирнадцяте термідора Віктора Януковича [Електронний ресурс] / О. Мустафін. – Режим доступу : <http://www.dt.ua/articles/61217>.
135. Недобега О. Ефективність управління соціально-економічним розвитком підприємств [Електронний ресурс] / О. Недобега. – Режим доступу : <http://www.kneu.kiev.ua/data/upload/publication/main/ua/717/efef99999.doc>.
136. Опанасюк Г. Етика в підготовці державних службовців для органів

місцевого самоврядування / Г. Опанасюк // Зб. наук. пр. УАДУ. – 2000. – Вип. 2. – С. 424-428.

137. Ортега-і-Гасет Х. Вибрані твори [перекл. з ісп. В. Бурггардта, В. Сахна, О. Товстенко] / Х. Ортега-і-Гасет. – К. : Основи, 1994. – 420 с.
138. Основы политической науки / Под ред. В. Пугачева. – М., 1993. – 452 с.
139. Основы політології. Курс лекцій : навч. посіб. для вузів / За ред. М. Сазонова. – Харків : Основа, 1993. – 464 с.
140. Основы политологии : краткий словарь терминов и понятий. – М., 1993. – 876 с.
141. Панарин А. Политология : учебник / А. Панарин. – М. : Проспект, 2003. – 448 с.
142. Панфилова Т. Человек в мировоззрении Востока / Т. Панфилова. – М., 1991. – 64 с.
143. Пахльовська О. Юнги на борту Ноевого ковчега / О. Пахльовська // День. – 2007. – 2 листопада. – № 189. – С. 3.
144. Пашко Л. Соціальна ефективність діяльності органів державної влади [Електронний ресурс] / Л. Пашко. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Dums/2010_4/10plaodv.pdf.
145. Переломов Л. Конфуций : жизнь, учение, судьба / Л. Переломов. – М., 1989. – 440 с.
146. Петухов В. Политические ценности и поведение среднего класса [Электронный ресурс] / В. Петухов. – Режим доступа : <http://www.ecsocman.edu.ru/data/121/013/1220/004.PETUKHOV.pdf>.
147. Пиндайк Р. Микроэкономика / Р. Пиндайк, Д. Рубинфельд. – М. : изд. «Дело», 1992. – 510 с.

148. Пірен М. Проблеми професійної відповідальності політико-владної еліти в Україні / М. Пірен // Соціальна психологія. – 2007. – № 3. – С. 29-35.
149. Піча В. Політологія : навчальний посібник / В. Піча, Н. Хома. – К. : Каравела. – 2001. – 242 с.
150. Платон. Государство. Собрание сочинений в 4 т. Т. 3 ; пер. с древнегреч. / Общ. ред. А. Лосева, В. Асмуса, А. Тахо-Годи. – М. : Мысль, 1994. – С. 79-420.
151. Платон. Сочинения : в 3 т. ; пер. с древнегреч. – М., 1971. – Т. 3. Ч.1. – С. 579-613.
152. Погорілий О. Соціологічна думка ХХ століття : навч. посібник / О. Погорілий. – К. : Либідь, 1996. – 218 с.
153. Политический словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://mirslovari.com/content_pol/CEL-I-SREDSTVA-V-POLITIKE-1354.html.
154. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В. Горбатенко ; За ред. Ю. Шемшученка, В. Бабкіна, В. Горбатенка. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К. : Генеза, 2004. – С. 226.
155. Політологія : історія та методологія / За ред. Ф. Кирилюка. – К. : Здоров'я, 2000. – 413 с.
156. Политология : энциклопедический словарь. – М., 1993. – 536 с.
157. Попов Э. Русский консерватизм : идеология и социально-политическая практика [Электронный ресурс] / Э. Попов. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/popov/index.php.
158. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. В 2 т. Т. 1. ; перекл. з англ. О. Коноваленка / К. Поппер. – К., 1994. – 444 с.
159. Потресов А. О кружковом марксизме и об интеллигентской социал-демократии [Электронный ресурс] / А. Потресов. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/intell/potr_krmark.php.

160. Про стан реалізації адміністративної реформи стосовно вдосконалення діяльності органів виконавчої влади : Постанова Верховної Ради України від 2.11.2000 р. № 2067 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/apdu/2009-2/doc/5/09.pdf>.
161. Пугачев В. Введение в политологию. Изд. 3-е перераб. и доп. / В. Пугачев, А. Соловьев. – М. : Аспект-Пресс, 1997. – 456 с.
162. Результати соціопитування Центру Разумкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=67.
163. Ритцер Дж. Современные социологические теории. 5-е изд. / Дж. Ритцер. – СПб. : Питер, 2002. – 668 с.
164. Роулз Дж. Теория справедливости [Электронный ресурс] / Дж. Роулз. – Режим доступа : <http://www.kant.narod.ru/rawls.htm>.
165. Рудакевич М. Ідейні основи та нормативні стандарти етики державних службовців країн Європейського Союзу [Електронний ресурс] / М. Рудакевич. – Режим доступу : <http://www.academy.gov.ua/ej3/txts/DERJAVNA%20SLUJBA/01RUDAKEVICN.pdf>.
166. Руссо Ж.-Ж. Про суспільний договір. Трактати [перекл. з фр.] / Ж.-Ж. Руссо. – М., 1998. – 416 с.
167. Саблин Д. Анархизм как философия [Электронный ресурс] / Д. Саблин. – Режим доступа : http://avtonom.org/old/lib/theory/sablin_anarchism.html?q=lib/theory/sablin_anarchism.html.
168. Семенченко Ф. Визначальні фактори трансформації політичних цінностей сучасного українського суспільства [Електронний ресурс] / Ф. Семенченко. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npchdu/State_management/2010_117/117-19.pdf.
169. Сендел Дж. Либерализм и пределы справедливости [Электронный

- ресурс] / Дж. Сендел. – Режим доступа : <http://www.musa.narod.ru/sand.htm>.
170. Скиба В. Вступ до політології / В. Скиба, В. Горбатенко, В. Туренко. – К. : Основи, 1996. – 718 с.
171. Скрипник І. Виховний потенціал політичних цінностей [Електронний ресурс] / І. Скрипник. – Режим доступу : <http://storage.library.opu.ua/online/periodic/iv-06/207-212.pdf>.
172. Современный консерватизм. – М., 1992. – 345 с.
173. Сопільник О. Технологія прийняття управлінських рішень : навч. посібник / О. Сопільник. – Д. : РВВДНУ, 2002. – 108 с.
174. Спиноза Б. Этика : избр. произв. / Б. Спиноза. – М., 1957. Т. 1. – 610 с.
175. Сутор Б. Политическая этика / Б. Сутор // Полис. – 1993. – № 1. – С. 68-75.
176. США : Консервативная волна. – М., 1994. – 400 с.
177. Ташкова Ю. Соціальна рівність : матеріалістичний і духовний контекст [Електронний ресурс] / Ю. Ташкова. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2011_46/Gileya46/F5_doc.pdf
178. Тичина А. Соціальна справедливість – запорука стабільності і розвитку [Електронний ресурс] / А. Тичина. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvidgu/2008_24/index/АКТ04.pdf.
179. Удод О. Аксиологічний (ціннісний) підхід у методології та методиці історії [Електронний ресурс] / О. Удод. – Режим доступу : <http://sites.znu.edu.ua/historySciWorks/11/udod.pdf>.
180. Федорова М. Либеральный консерватизм и консервативный либерализм [Электронный ресурс] / М. Федорова. – Режим доступа : <http://liberte.newmail.ru/Fedorova.html>.

181. Философия зарубежного Востока о социальной сущности человека / Сб. научных трудов. – М., 1986. – 341 с.
182. Франкл В. «Психіатрія та пошук смислу : людина в пошуку та реалізації смислу [Електронний ресурс] / В. Франкл. – Режим доступу : <http://www.management.com.ua/vision/vis004.html>.
183. Фридмен и Хайек. О свободе [пер. с англ.] / Под. ред. А. Бабича. – Минск : Политфакт-референдум, 1990. – С. 71-105.
184. Хеккер Е. Що є політична теорія? // Політологічні читання. – 1993. – № 1. – С. 112-123.
185. Цветков В. Державне управління : основні фактори ефективності (політико-правовий аспект) / В. Цветков. – Х. : Право, 1996. – 192 с.
186. Чанышев Е. Курс лекций по древней философии / Е. Чанышев. – М., 1981. – 374 с.
187. Черленяк І. Політична відповідальність як категорія державного управління / І. Черленяк // Вісник Національної академії державного управління при президентіві України. – 2006. – Вип. 2. – С. 73-81.
188. Чесноков С. «Социология господства» Макса Вебера сквозь призму теории верховной власти Л.А. Тихомирова / С. Чесноков // Полис. – 2000. – № 2. – С. 13-24.
189. Чиркин В. Государственное управление. Элементарный курс. – М. : Юристъ, 2002. – 320 с.
190. Что такое социал-демократия? / Под ред. П. Гуселетова. – М. : Ключ-С, 2008. – 28 с.
191. Чудинова И. Социально-политические ценности современного российского общества : проблемы их обновления и усвоения / И. Чудинова // Социально-гуманитарные знания. – 2003. – № 5. – С. 3-19.
192. Чумаченко Н. Информация и принятие решений / Н. Чумаченко. – К. : Укр-НИНТИ, 1971. – 63 с.
193. Чупрій Л. Аксиологічні основи політичної діяльності / Л. Чупрій // Людина і політика. – 2002. – № 4. – С. 99-107.

194. Шангіна Л. Незалежний тягни-штовхай [Електронний ресурс] / Л. Шангіна. – Режим доступу : <http://www.dt.ua/1000/1550/70257/>.
195. Шарп Д. Ненасильственная борьба : лучшее средство решения острых политических и этических конфликтов? / Д. Шарп // Этическая мысль. Научно-публицистические чтения. – М., 1991. – 360 с.
196. Шилов В. Гуманизм как политическая ценность [Электронный ресурс] / В. Шилов. – Режим доступа : <http://dspace.bsu.edu.ru/bitstream/123456789/634/1/Shilov%20V.N.%20Humanism%20as%20political.pdf>.
197. Шилов В. Политические ценности : специфика и функции / В. Шилов // Социально-гуманитарные знания. – 2003. – № 6. – С. 116-126.
198. Широкова М. Политическая этика как наука и учебная дисциплина : многообразие подходов [Электронный ресурс] / М. Широкова. – Режим доступа : <http://izvestia.asu.ru/2008/4-1/poli/TheNewsOfASU-2008-4-1-poli-07.pdf>.
199. Шпакова Р. Легитимность политической власти : Вебер и современность / Р. Шпакова // Советское государство и право. – 1990. – № 3. – С. 134-143.
200. Шушарин Д. Социальный либерализм как идентификационно-коммуникативная проблема [Электронный ресурс] / Д. Шушарин. – Режим доступа : <http://www.ruthenia.ru/logos/number/45/05.pdf>.
201. Экономика : учебник. 3-е изд., перераб. и доп. / Под ред. д-ра экон. наук А. Булатова. – М. : Юристь, 2002. – 896 с.
202. Яковлев С. Либерализм vs. Национализм : возможен ли синтез? [Электронный ресурс] / С. Яковлев. – Режим доступа : <http://www.apn.ru/publications/article24211.htm>.
203. Burger E. Could partition solve Ukraine's problems? [Electronic resource] / E. Burger. – Mode of access : <http://www.opendemocracy.net>.
204. Failed State Index [Electronic resource]. – Mode of access : http://www.fundforpeace.org/web/index.php?option=com_content&task=view&id=452&Itemid=900.
205. Hale H. Democracy or Autocracy on the March? The Colored Revolutions as

Normal Dynamics of Patronal Presidentialism. – Communist and Post-Communist Studies, vol. 39. Issue 3, September. – PP. 305-329.

206. Hellman J. Sieze the State, Sieze the Day: State Capture, Corruption and Influence in Transition [Electronic resource] / J. Hellman, G. Jones, D. Kaufman. – Mode of access : http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=240555.
207. Marshall M. Global Report 2009. Conflict, Governance, and State Fragility [Electronic resource] / M. Marshall, B. Cole. – Mode of access : <http://www.systemicpeace.org/Global%20Report%202009.pdf>.
208. Omelyanchuk O. Explaining State Capture and State Capture Modes: the Cases of Ukraine and Russia [Electronic resource] / O. Omelyanchuk. – Mode of access : <http://www.ualberta.ca/CIUS/stasiuk/st-articles/an-explain.htm>.
209. Political Instability Index [Electronic resource]. – Mode of access : http://viewswire.eiu.com/site_info.asp?info_name=social_unrest_table&page=loads&rf=0.
210. Raibchuk M. What's left of Orange Ukraine? [Electronic resource] / M. Raibchuk – Mode of access : <http://www.eurozine.com/articles/2010-03-04-riabchuk-en.html>.

Алфавітно-предметний покажчик

Альтруїзм – моральний принцип, що проголошує співчуття до інших людей, безкорисне служіння їм і готовність до самозречення в ім'я їх блага і щастя.

Благо – все, що має для людини позитивне значення.

Гедонізм – спосіб обґрунтування моралі, тлумачення її природи і призначення, який зводить зміст моральних вимог до однієї мети – одержання насолоди.

Гідність – особливе моральне ставлення людини до себе, що виявляється в усвідомленні своєї самоцінності й моральної рівності з іншими людьми; ставлення до людини інших людей, в якому визнається її безумовна цінність.

Гуманізм – принцип етики, що став і принципом моралі, основою якого є переконання в безмежних можливостях, здатності до вдосконалення людини, вимога свободи і захисту її гідності, визнання права людини на щастя, проголошення задоволення її потреб та інтересів кінцевою метою суспільства.

Добро – найвища, абсолютна вселюдська цінність, причетність до якої наповнює життя людини сенсом, воно стає самоцінним, а не служить засобом для досягнення інших цілей; уявлення про добро перебуває в органічному взаємозв'язку з ідеалом суспільства і особистості.

Етика – філософська наука, яка досліджує природу, сутність, виникнення, розвиток, структуру, функції моралі, її прояви у різноманітних сферах діяльності.

Етична освіта – процес інтеріоризації людиною етичної теорії в особистісні знання і переконання.

Інтеріоризація – формування внутрішніх структур людської психіки через засвоєння зовнішньої соціальної поведінки.

Мова етики – дискурсивний (логічний, розсудковий) засіб інтерпретації мови моралі, завдяки якому у процесі з'ясування змісту термінів і висловлювань моралі відбувається осягнення природи, сутності і проявів моралі.

Мова моралі – засіб передавання людьми своєї моральної позиції, вираженої в оцінно-нормативних висловлюваннях, які мають недискурсивний, тобто інтуїтивний характер.

Мораль – система поглядів, уявлень, норм, оцінок, що регулюють поведінку людей; одна з форм суспільної свідомості.

Моральна відповідальність – характеристика особистості з точки зору виконання нею моральних вимог.

Моральна діяльність – особлива сфера діяльності, що має предметно-змістову визначеність і специфіку, подібно до виробничої, наукової, художньої.

Моральна норма – однаковою мірою адресоване всім людям повеління, яке слід неухильно виконувати за будь-якої ситуації; вияв моралі як форми суспільної свідомості.

Моральна практика – сфера індивідуально-масових виявів поведінки, стосунків, діяльності, орієнтованих на найвищі, універсальні вселюдські цінності.

Моральна самооцінка – результат морального оцінювання людиною своїх вчинків, їх мотивів і моральних якостей.

Моральна свідомість – вираження ідеального належного, на яке слід орієнтуватись.

Моральна якість – відносно стійкі ознаки поведінки людини, які виявляються в однотипних вчинках, що відповідають критеріям добра (чесноти, доброчесності) чи суперечать їм (моральні вади, пороки).

Моральне правило – імперативне положення, яким керуються у співжитті, праці, поведінці.

Моральний вибір – акт моральної діяльності, який полягає в тому, що людина, виявляючи свою суверенність, самовизначається стосовно системи цінностей і способів їх реалізації в лінії поведінки чи окремих вчинків.

Моральний мотив – внутрішня, суб'єктивно-особистісна спонука до дії, зацікавленість в її реалізації і орієнтація на моральні чинники.

Моральний намір – рішення людини зробити відповідну моральну дію і досягти очікуваного результату.

Моральні відносини – ціннісні смислові аспекти всіх суспільних відносин, орієнтовані на найвищі вселюдські цінності.

Політична етика – різновид теорії професійної моралі, в якому принципи й категорії загальної і професійної етики застосовуються для аналізу моралі, що діє чи повинна діяти в політичній сфері.

Політична модернізація – формування, розвиток і розповсюдження сучасних політичних інститутів, процесів, а також сучасної політичної структури.

Прогрес моралі – процес становлення людського в людині, формування гуманістичних стосунків між людьми.

Професійна етика – вчення про професійну мораль.

Справедливість – загальне співвідношення цінностей, благ між собою і конкретний розподіл їх між індивідами, належний порядок людського співжиття, який відповідає уявленням про сутність людини і її невід'ємні права.

Чесноти (доброчесності) – окремі позитивні моральні якості людей; загальна моральна характеристика особистості.

Моральна справедливість – співвідношення кількох явищ з точки зору розподілу блага і зла між людьми.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

Модуль I. Етика політики

1. Який зміст мали морально-етичні погляди на роль політики в суспільстві?

- А) консервативний;
- Б) прогресивний;
- В) ліберальний;
- Г) догматичний.

2. Коли в науковому обігу з'явився термін «політична етика»?

- А) 1675 р.;
- Б) XX ст.;
- В) 1765 р.;
- Г) 1975 р.

3. Що є політичною етикою?

- А) міф;
- Б) релігія;
- В) моральність політики;
- Г) філософія.

4. Що означає термін «етизація політики»?

- А) дипломатичність;
- Б) моральність;
- В) маскулінізація;
- Г) цивілізованість.

5. Яка із вказаних сфер не є предметом політико-етичних досліджень?

- А) економіка;

- Б) культура;
- В) політика;
- Г) астрономія.

6. З прізвищем якого мислителя пов'язані перші свідчення про моральність політики?

- А) Г. Гегель;
- Б) А. Шопенгауер;
- В) Геродот;
- Г) Аристотель.

7. Яка з організацій сприяє дотриманню етичних принципів у політиці?

- А) ФІФА;
- Б) ООН;
- В) ОБСЄ;
- Г) ЮНІСЕФ.

8. Хто автор праці «Втеча від свободи»?

- А) Г. Гегель;
- Б) К. Маркс;
- В) Е. Фромм;
- Г) Д. Рікардо.

9. Кому із політиків належить вислів: «Є людина – є проблеми, немає людини – немає проблеми»?

- А) І. Ганді;
- Б) Й. Сталіну;
- В) Т. Халонен ;
- Г) Б. Пхутто.

10. Хто був автором твору «Листи до братів-хліборобів»?

- А) В. Липинський;
- Б) М. Грушевський;
- В) Д. Донцов;
- Г) І. Франко.

Модуль II. Етика політичної діяльності

1. У чому відмінність політика і політичного діяча?

- А) боротьба проти опонентів;
- Б) відстоювання національних інтересів;
- В) немає відмінності;
- Г) боротьба обох за владу.

2. Поясніть зв'язок соціальної справедливості та соціальної політики:

- А) соціальна політика є показником соціальної справедливості;
- Б) немає зв'язку;
- В) соціальна справедливість реалізується через соціальну політику;
- Г) паралельні одночасні процеси;

3. Які з перелічених робіт не є політико-етичним дослідженнями?

- А) монографія;
- Б) наукова стаття;
- В) підручник;
- Г) дисертація.

4. Скільки рівнів захисту механізму забезпечення прав людини?

- А) два;
- Б) чотири;
- В) один;
- Г) три.

5. Якими законами головним чином регулюється діяльність державних службовців?
- А) Конституцією України;
 - Б) «Про державну службу», «Загальними правилами поведінки державного службовця»;
 - В) усними;
 - Г) писемними.
6. Який державний орган України володіє монопольним правом на застосування насилля?
- А) МВС;
 - Б) СБУ;
 - В) Митна служба;
 - Г) МНС.
7. Соціальна політика – це...
- А) система державних заходів по забезпеченню рівних можливостей використання населенням національних ресурсів;
 - Б) прийняття законів із соціальної проблематики;
 - В) соціальна статистика;
 - Г) науковий аналіз законів.
8. У яких з перелічених країн закріплена законодавчо етика державних службовців?
- А) Росія;
 - Б) Індія;
 - В) Швеція;
 - Г) Україна.
9. У політичних програмах яких партій України є визначення боротьби з корупцією та політичною безвідповідальністю?
- А) Партії Регіонів;
 - Б) Наша Україна;

- В) Батьківщина;
- Г) КПУ.

10. Хто із вказаних жінок-політиків повторно очолює політичне керівництво державою?

- А) А. Меркель;
- Б) Б. Пхутто;
- В) Ю. Тимошенко;
- Г) І. Ганді.

Додаток 2

* * *

ЕТИЧНІ ТРЕНІНГИ

1. Тренінг розвитку моральної системи працівників соціальної сфери.

2.

Мета тренінгу: визначити, як часто доводиться політологу бути прямо чи опосередковано залученим до вирішення етичних дилем; оцінити, як це впливає на рівень розвитку моральної свідомості політолога; визначити, з якими найскладнішими етичними дилемами політологи найчастіше можуть стикатися у своїй роботі.

Організаційні форми проведення тренінгу: тренінг може проводитися у групі з 8-12 осіб як одним психологом, так і групою фахівців.

Інтерактивні техніки для проведення тренінгу:

I. Метод незакінчених речень (з подальшим груповим обговоренням):

- «Культура – це ...»;
- «Професійна культура – це ...»;
- «Етика – це ...»;
- «Універсальна етика – це ...»;
- «Професійна етика – це ...»;
- «Професійна компетентність – це ...»;
- «Духовність професіонала – це ...».

II. Робота у парах: учасники тренінгу попарно обговорюють запитання

«З якою найскладнішою етичною дилемою у взаємовідносинах з викладачами і студентами Вам довелося зустрітися під час навчання у ВНЗ?». Після обговорення у парах – групова дискусія. Обговорення слід проводити по кожній ситуації окремо.

III. Творче завдання (з подальшим груповим обговоренням): після завершення дискусії групі пропонується прийняття етичного рішення у ситуації, яка є актуальною для більшості учасників тренінгу (залежно від проблематики чи теми курсу, стосовно якої проводиться тренінг).

Учасники тренінгу мають:

1. розпізнати і пояснити дилему;
2. одержати усі можливі факти;
3. перелічити усі можливі варіанти вибору;
4. перевірити кожен варіант, ставлячи три запитання: Це законно? Це правильно? Це корисно?
5. ухвалити рішення;
6. двічі перевірити рішення, ставлячи два запитання: Як я буду себе почувати, коли про моє рішення довідається моя родина? Як я буду себе почувати, коли про моє рішення повідомлять у місцевій пресі?
7. почати діяти.

Основні результати тренінгу: у результаті участі у тренінгу учасники зможуть: визначити рівень сформованості своєї моральної свідомості та порівняти свої етичні настановлення із настановленнями інших членів групи; ознайомитися з основними кроками здійснення морального вибору і застосувати їх до вирішення актуальної етичної дилеми; проаналізувати зміни, які відбулися в членів групи у формуванні етичних настановлень у процесі групового обговорення.

3. Тренінг побудови етичної системи взаємовідносин політолога з

іншими членами організації

Мета тренінгу: визначити істотні проблеми та перешкоди, що виникають у взаємовідносинах політолога з іншими людьми; отримати експертну оцінку причин виникнення цих проблем від близької людини; намітити оптимальні шляхи побудови продуктивних взаємовідносин з іншими людьми

Організаційні форми проведення тренінгу: тренінг може проводитися у групі з 8-12 осіб як одним психологом, так і групою фахівців.

Інтерактивні техніки для проведення тренінгу:

I. Метод незакінчених речень (з подальшим груповим обговоренням):

- «Етична дилема – це ...»;
- «Етичне ставлення – це ...»;
- «Етична поведінка – це ...»;
- «Моральна відповідальність – це ...»;
- «Етика взаємовідносин – це ...».

II. Творче завдання: кожному члену групи пропонується скласти індивідуальний план формування етичних взаємовідносин.

III. Групова дискусія: Завершується дискусія обговоренням вислову бразильського педагога зі світовим ім'ям Пауло Фрейре: «Освіта показує «тривалість» у суперечності постійності і змін. Ось чому можна сказати, що освіта є постійною лише в сенсі тривалості. У цьому значенні «постійність» означає не сталість цінностей, а постійність освітнього процесу, що є взаємодією між культурною постійністю і змінами». Учасники тренінгу мають відповісти на запитання: «Як перекликається наведений вислів із необхідністю сучасного менеджера бути відкритим світові людської культури?»

Основні результати тренінгу: у результаті участі у тренінгу учасники зможуть: визначити істотні проблеми, що заважають у налагодженні етичних взаємовідносинах з керівником та іншими членами організації; отримати об'єктивну оцінку причин виникнення цих проблем від незалежного експерта (близької людини); намітити оптимальні шляхи побудови етичних взаємовідносин з іншими людьми.